M-2900

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विकम सवंत)	Additional Particulars / Remark
याज्ञवल्क्यस्मृतेः प्रायश्चित्ताभिध-स्मृतीयाध्याय	ज्ञानेश्वर भट्ट	धर्मशास्त्र	अपूर्ण	-	3/12	128	~~कागद~~ संस्कृत	कागद				

अथ मिताक्षरासंहितयाज्ञवल्क्यस्मृतेः प्रायश्चित्ताभिधस्तृतीयाध्यायः प्रारं०

श्रीगणेशायनमः श्रीसरस्वत्यैनमः श्रीगुरुभ्योनमः अथेदमारभ्यतेप्रायश्चित्ताध्यायभाष्य गृहस्थाश्रमिणांनित्यनैमित्तिकाधर्माउ
क्ताः अभिषेकादिगुणयुक्तस्यगृहस्थविशेषस्यगुणधर्माश्चप्रदर्शिताः अधुनातदधिकारसंकोचहेतुभूताशौचप्रतिपादनमुखेनतेषामपवादः
प्रतिपाद्यते आशौचशब्देनचकालः स्नानाद्यपनोद्यः पिंडोदकदानादिविधेः अध्ययनादिपर्युदासस्यचनिमित्तभूतः पुरुषगतः कश्चनातिशयः क
थ्यते नपुनः कर्मानधिकारमात्रं अशुद्धाबांधवाः सर्वेइत्यादावशुद्धत्वाभिधानात् अत्राशुद्धशब्दस्यचव्यवहारेऽनाहिताग्निदीक्षितादावनाधिकारि
मात्रेप्रयोगाभावात् वृद्धव्यवहारव्युत्पत्तिनिबंधनत्वाच्चशब्दार्थावगतेः किंच यद्याशौचिनादानादिनिषेधदर्शनात् तदयोग्यत्वमाशौचशब्दाभि

ऊनद्विवर्षंनिखनेन्नकुर्यादुदकंततः आश्मशानादनुव्रज्यइतरोज्ञातिभिर्मृतः १
यमसूक्तंतथागाथाजपद्भिर्लौकिकाग्निना सदग्धव्यउपेतश्चेदाहिताग्न्यावृतार्थवत् २

धेयंकल्प्यते तर्हिउदकदानादिविधिदर्शनात् तद्योग्यत्वमप्यभिधेयंस्यात् तत्रानेकार्थकल्पनादोषप्रसंगइत्युपेक्षणीयोयंपक्षः तत्राशौचिभिः
सपिंडाद्यैर्यत्कर्तव्यंतत्तावदाह ऊनेअपरिपूर्णेद्वेवर्षेयस्यासावूनद्विवर्षस्तंप्रेतंनिखनेत् भूमावगर्तंकृत्वानिदध्यान्नपुनर्दहेदित्यर्थः नच
सकृत्प्रसिंचंत्युदकमित्यादिभिःप्रेतोद्देशेनविहितमुदकदानाद्यौर्ध्वदेहिकंकुर्यात् अयंचगंधमाल्यानुलेपनादिभिरलंकृत्यशुचौभूमौश्मशानाद
न्यत्रास्थिनिचयरहितायांबहिर्ग्रामान्निखननीयः यथाहमनुः ऊनद्विवार्षिकंप्रेतंनिदध्युर्बांधवाबहिः अलंकृत्यशुचौभूमावस्थिसंचयनादृ १

ते नास्य कार्योऽग्निसंस्कारो नास्य कार्योदकक्रिया अरण्ये काष्ठवत्त्यक्त्वा क्षिपेयुस्त्र्यहमेव तु अरण्ये काष्ठवत्त्यक्त्वेत्यस्यायमर्थः यथारण्ये काष्ठं
त्यक्त्वोदासीनास्तद्विषये भवंति तथोनद्विवार्षिकमपि खातायां भूमौ परित्यज्य तद्विषये श्राद्धाद्यौर्ध्वदेहिकेषु उदासीनैर्भवितव्यमिति आचारादि
प्राप्तश्राद्धाद्यभावोऽनेन दृष्टांतेन सूच्यते स च घृतेनाभ्यज्य यमगाथाः पठद्भिर्निधातव्यः ऊनद्विवार्षिकं प्रेतं घृताक्तं निखनेद्बहिः यमगाथा गाय
मानो यमसूक्तमनुस्मरन्निति यमस्मरणात् ततस्तस्मादूनद्विवार्षिकादितरः पूर्णद्विवर्षो यो मृतोऽसौ श्मशानपर्यंतं ज्ञातिभिः सपिंडैः समानो
दकैश्च ज्येष्ठपुरःसरैरनुव्रज्योऽनुगंतव्योऽस्मादेव वचनात् ऊनद्विवर्षस्यानुगमनमनियतमिति गम्यते अनुगम्य च परे यिवांसमित्यादि यमसू-
क्तं यमदैवत्या गाथाश्च जपद्भिर्लौकिकेनासंस्कृतेनाग्निना दग्धव्यो यदि जातारणिर्नास्ति तत्सद्भावे तु तन्मथितेन दग्धव्यो यदि जातारणि
र्नास्ति तत्सद्भावे तु तन्मथितेन दग्धव्यो यदि जातारणिर्नास्ति तत्सद्भावे तु तन्मथितेन दग्धव्यो न लौकिकेन तस्याग्निसंपाद्यकार्यमा-
त्रार्थत्वेनोत्पत्तेः लौकिकाग्निश्च चांडालाग्न्यादिव्यतिरिक्तो ग्राह्यः चांडालाग्निरमेध्याग्निः सूतिकाग्निश्च कर्हिचित् पतिताग्निश्चिताग्नि-
श्च न शिष्टग्रहणोचिता इति देवलस्मरणात् लौगाक्षिणा चात्र विशेष उक्तः तूष्णीमेवोदकं कुर्यात्तूष्णीं संस्कारमेव च सर्वेषां कृतचूडानामन्य
त्रापीच्छया द्वयमिति अयमर्थः चौलकर्मानंतरकाले नियमेनाग्न्युदकदानं कार्यं अन्यत्रापि नामकरणादूर्ध्वं अकृतचूडे पीच्छया प्रेताभ्यु
दयकामनया द्वयं अग्न्युदकदानात्मकं तूष्णीं कार्यं न नियमेनेति विकल्पः मनुनाप्यत्र विशेषो दर्शितः नात्रिवर्षस्य कर्तव्या बांधवैरुदकक्रिया
जातदंतस्य वा कुर्यान्नाम्नि वापि कृते सति उदकग्रहणं साहचर्यादग्निसंस्कारस्याप्युपलक्षणार्थम् नात्रिवर्षस्येति वचनात् कुलधर्मापेक्षया चूडो
त्कर्षेऽपि वर्षत्रयादूर्ध्वमग्न्युदकदानादि नियमो वगम्यते लौगाक्षिवचनात्तु वर्षत्रयात्प्रागपि कृतचूडस्य तयोर्नियम इति विवेचनीयम् उपेतश्चेद्यदु

पनीतस्तर्हि आहिताग्न्यावृता आहिताग्नेर्दाहप्रक्रियया स्वगृह्यादिप्रसिद्धया लौकिकाग्निनैव दग्धव्यः अर्थवत्प्रयोजनवत् अयमर्थः य
द्यस्य कुसहारकार्यरूपं प्रयोजनं संभवति भूमिजोषणप्रोक्षणादि तदुपादेयं यत्तु न लुप्तप्रयोजनं पात्रयोजनादि तन्निवर्तते तथा लौकिकाग्नि
विधानेन उपनीतस्य अनाहिताग्नेर्गृह्याग्निना दाहविधाने नच अपहृतप्रयोजनत्वाद् आहवनीयादेरपि निवृत्तिरिति अग्न्यंतरविधानं च वृद्धयाज्ञ
वल्क्येनोक्तं आहिताग्निर्यथान्यायं दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः अनाहिताग्निरेकेन लौकिकेनापरो जन इति नच शूद्रेण श्मशानं प्रति अग्निकाष्ठादिन
यनं कार्यं यस्यानयति शूद्रोऽग्निं तृणकाष्ठहवींषि च प्रेतत्वं हि सदा तस्य स चाधर्मेण लिप्यत इति यमस्मरणात् तथा दाहश्च स्नपनाद्यनंतरं कार्यः प्रेतं
दहेच्छुभैर्गंधैः स्नापितं स्रग्विभूषितमिति स्मरणात् प्रचेतसाप्युक्तं स्नानं प्रेतस्य पुत्राद्यैर्वस्त्राद्यैः पूजनं ततः नग्नदेहं दहेन्नैव किंचिद्देयं परित्यजे
दिति किंचिद्देयमिति शववस्त्रैकदेशं श्मशानवास्यर्थं देयं परित्यजेदित्यर्थः प्रेतनिर्हरणेपि मनुनाविशेषो दर्शितः न विप्रं स्वेषु तिष्ठत्सु मृतं शूद्रे
ण हारयेत् अस्वर्ग्या ह्याहुतिः सा स्याच्छूद्रसंपर्कदूषिता अत्र च स्वेषु तिष्ठत्सु इत्यविवक्षितं अस्वर्ग्यत्वादिदोषश्रवणात् दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुर-
द्वारेण निर्हरेत् पश्चिमोत्तरपूर्वैस्तु यथासंख्यं द्विजातयः तथा हारीतोपि न ग्रामाभिमुखं प्रेतं हरेयुरिति यदा तु प्रोषितमरणे शरीरं न लभ्यते तदा
स्थिभिः प्रतिकृतिं कृत्वा तेषामप्यलाभे पर्णशरैः शौनकादिगृह्योक्तमार्गेण प्रतिकृतिं कृत्वा संस्कारः कार्यः आशौचं चात्र दशाहादिकमेव आहिता-
ग्निश्चेत्प्रवसन्म्रियेत पुनः संस्कारं कृत्वा शववदाशौचमिति वसिष्ठस्मरणात् अनाहिताग्निस्तु त्रिरात्रं सुपिष्टैर्जलसंमिश्रैर्दग्धव्यश्च तथाग्निना
असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेत्युक्त्वा सबांधवैः एवं पर्णशरं दग्ध्वा त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति वचनात् ततश्चायमर्थः नामकरणादर्वाङ् निखननमेव न
चोदकदानादि ततऊर्ध्वं यावत्त्रिवर्षं वैकल्पिकमग्न्युदकदानं ततः परं यावदुपनयनं तूष्णीमेवाग्न्युदकदानं नियतं वर्षत्रयात्प्रागपि कृतचू

डस्य उपनयनादूर्ध्वं पुनराहिताग्न्याहृतादाहं कृत्वा सर्वमौर्ध्वदेहिकं कार्यं अयं तु विशेषः उपनीतस्य लौकिकाग्निना दाहः कार्यः अनाहिता-
ग्नेर्गृह्याग्निना दाहो यथासंभवं पात्रयोजनं च कार्यम् १ २ संस्कारानंतरं किं कर्तव्यमित्यत आह सप्तमाद्दिवसादर्वाग्दशमदिवसाद्वा
ज्ञातयः समानगोत्राः सपिंडाः समानोदकाश्च अप नः शोशुचदघमित्यनेन मंत्रेण दक्षिणामुखाः अपः अभ्युपयंति अभ्युपगमनेन तत्प्रयो
जनभूतोदकदानविशिष्टमभ्युपगमनं लक्ष्यते एवं मातामहाचार्येष्वनंतरं उदकदानस्यातिदेशदर्शनात् एतच्चायुग्मासु तिथिषु कार्यं प्रथम-
तृतीयपंचमपंचमसप्तमेषूदकक्रियेति गौतमस्मरणात् एतच्च स्नानानंतरं कार्यं शरीरमग्नौ संयोज्यानवेक्षमाणा आपोभ्युपयंतीति श्रा

सप्तमाद्दशमाद्वापि ज्ञातयोभ्युपयंत्यपः अप नः शोशुचदघमनेन पितृदिङ्मुखाः ३

तातपस्मरणात् तथा प्रचेतसाप्यत्र विशेषो दर्शितः प्रेतस्य बांधवा यथावृद्धमुदकमवतीर्य नोद्धर्षयेयुरुदकांते प्रसिंचेयुरपसव्ययज्ञोपवीतवा
ससो दक्षिणाभिमुखा ब्राह्मणस्योदङ्मुखाः प्राङ्मुखाश्च राजन्यवैश्ययोरिति स्मृत्यंतरे तु यावंत्याशौचदिनानि तावदुदकदानस्यावृत्तिरुक्ता य
थाह विष्णुः यावदाशौचं तावत्प्रेतस्योदकं पिंडं च दद्युरिति तथा प्रचेतसाप्युक्तं दिने दिनेंजलीन्पूर्णान्प्रदद्यात्प्रेतकारणात् तावद्वृद्धिः प्रकर्त
व्या यावत्पिंडः समाप्यत इति प्रतिदिनमंजलीनां वृद्धिः कार्या यावद्दशमः पिंडः समाप्यत इत्यर्थः यद्यप्यनयोर्गुरुलघुकल्पयोरन्यतरानु
ष्ठानेनापि शास्त्रार्थः सिद्धस्तथापि बहुक्लेशावहत्वेन गुरुतरकल्पे प्रवृत्त्यनुपपत्तेः प्रेतस्योपकारातिशयो भविष्यतीति कल्पनीयं अन्यथा

गुरुतरकल्पाम्नानस्यानर्थक्यप्रसंगात् वसिष्ठेनापिविशेषोभिहितः सव्योत्तराभ्यांपाणिभ्यामुदकक्रियांकुर्वीरन्निति ३ वक्ष्यमाणसकृत्प्र सेकनामगोत्रादिगुणविशिष्टस्योदकदानस्यासमानगोत्रेषुमातामहादिष्वतिदेशमाह यथासगोत्रसपिंडानांप्रेतानामुदकंदीयतेतथामा- तामहानामाचार्याणांच प्रेतानांनित्यमुदकक्रियाकार्या सखामित्रं प्रत्ताः परिणीतादुहितृभगिन्यादयः स्वस्रीयोभागिनेयःश्वशुरःप्रसि द्धःऋत्विजोयाजकाः एषांसख्यादीनांप्रेतानांकामोदकंकार्यं कामइच्छा कामेनोदकदानंकामोदकं प्रेताभ्युदयकामनायांसत्यामुदकंदेयमस त्यांनदेयमिति अकरणेप्रत्यवायोनास्तीत्यर्थः ४ उदकदानेगुणविधिमाह तच्चोदकदानमित्थंकर्तव्यं सपिंडाःसमानोदकाश्चमौनिनोभूत्वा

एवंमातामहाचार्यप्रेतानामुदकक्रिया कामोदकंसखिप्रत्तास्वस्रीयश्वशुरर्त्विजां ४
सकृत्प्रसिंचेत्युदकंनामगोत्रेणवाग्यताः नब्रह्मचारिणःकुर्युरुदकंपतितास्तथा ५

प्रेतस्यनामगोत्रेउच्चार्यअमुकनामाप्रेतोमुकगोत्रस्तृप्यत्विति सकृदेवोदकंप्रसिंचेयुः त्रिर्वात्रिःप्रत्येकंकुर्युः प्रेतस्तृप्यत्वितिप्रचेतःस्मरणा त् प्रतिदिनमंजलिवृद्धिस्तुप्रतिपादितैव तथाअयमपिविशेषस्तेनैवोक्तः नदीकूलंततोगत्वाशौचंकृत्वायथार्थवत् वस्त्रंसंशोधयेदादौततः स्नानंसमाचरेत् सचैलस्तुततःस्नात्वाशुचिःप्रयतमानसः पाषाणंततआदाय विप्रेदद्याद्दशांजलीन् द्वादशक्षत्त्रियेदद्याद्वैश्येपंचदशस्मृताः त्रिंशच्छूद्रायदातव्यास्ततःसंप्रविशेद्गृहं ततःस्नानंपुनःकार्यंगृहशौचंचकारयेदिति सपिंडानांमध्येकेषांचिदुदकदानप्रतिषेधमाह ज्ञातित्वेसत्य ३

पित्ब्रह्मचारिणः समावर्तनपर्यंतं पतिताश्च प्रच्युतद्विजातिकर्माधिकाराउदकादिदानंनकुर्युः ब्रह्मचर्योत्तरकालं पूर्वं मृतानां सपिंडादीनांउ
दकदानमाशौचंचकुर्यादेव यथाह मनुः आदिष्टीनोदकं कुर्यादाव्रतस्यसमापनात् समाप्तेतूदकं कृत्वा त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति आदिष्टी-
ब्रह्मचार्यस्य पोशानकर्मकुरुदिवामास्वाप्सीरित्यादिव्रतादेशयोगाद्ब्रह्मचार्युच्यते एतच्चपित्राद्व्यतिरेकेणेतिवक्ष्यति आचार्यपित्रुपा-
ध्यायानित्यत्राचार्यः पुनरेवंमन्यते आदिष्टीतिप्रक्रांतप्रायश्चित्तः कथ्यते तस्यैवायमुदकदानादिनिषेधः प्रायश्चित्तरूपव्रतसमाप्त्युत्त
रकालमुदकदानाशौचविधिरिति तथाक्लीबादीनांचोदकदायित्वंनिषिद्धं क्लीबाद्यानोदकंकुर्युः स्तेनाव्रात्याविधर्मिणः गर्भभर्तृद्रुहश्चैव सुरा
प्यश्चैव योषित इति वृद्धमनुस्मरणात् ५ एवमुदकदाने कर्तृविशेषप्रतिषेधमुक्त्वासंप्रदानविशेषेणप्रतिषेधमाह नरशिरः कपाला
दिश्रुतिबाह्यलिंगधारणंपाखंडं तद्येषांते पाखंडिनः अनाश्रिताः अधिकारे सत्यप्यकृताश्रमविशेषपरिग्रहाः स्तेनाः सुवर्णाद्युत्तमद्रव्य
हारिणः भर्तृघ्न्यः पतिघातिन्यः कामगाः कुलटाः आदिग्रहणात्स्वगर्भब्राह्मणघातिन्योगृह्यंते सुराप्योयासांयासुराप्रतिषिद्धानत्तानरताः
आत्मत्यागिन्यः विषाग्न्युदकोद्बंधनाद्यैरात्मानंयास्त्यजंति एतेपाखंड्याद्यस्त्रिरात्रं दशरात्रं वेति वक्ष्यमाणस्याशौचस्योदकदानादेरौर्ध्व
देहिकस्यच भाजनानभवंति भाजयंतीति भाजनाः सपिंडादीनामाशौचादिनिमित्तभूतानभवंति अतस्तन्मरणे सपिंडैरुदकदानादि
नकार्यमित्येतत्प्रतिपादितपरंवचनं अत्रसुराप्यइत्यादिषु लिंगमविवक्षितं अनुपादेयगतत्वात् एतच्च बुद्धिपूर्वविषयं यथाह गौतमः
प्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्बंधनप्रपतनैश्चेच्छतामिति प्रायोमहाप्रस्थानं अनाशकमनशनं गिरिशिखरादवपातः प्रपतनं अत्र चे
च्छतामितिविशेषणोपादानात्प्रमादकृते दोषोनास्तीत्यवगंतव्यं अथ कश्चित्प्रमादेनम्रियेताग्न्युदकादिभिः तस्याशौचं विधातव्यं कर्त

व्याचोदकक्रियेति अंगिरःस्मरणात् तथामृत्युविशेषादपि आशौचादिनिषेधः चांडालादुदकात्सर्पाद्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि दंष्ट्रिभ्यश्च पशुभ्यश्च मरणं पापकर्मणाम् उदकं पिंडदानं च प्रेतेभ्यो यत्प्रदीयते नोपतिष्ठति तत्सर्वमंतरिक्षे विनश्यतीति एतदपीच्छापूर्वमात्महननविषयम् गौतमवचने इच्छापूर्वकमेवोदकेन हतस्याशौचनिषेधस्योक्तत्वात् अत्रापि चांडालादुदकात्सर्पादिति तत्साहचर्यदर्शनाद्बुद्धिपूर्वविषयत्वनिश्चयः अतोदर्पादिना चांडालादीन् हंतुं गतो यस्तैर्मारितस्तस्यायं सर्वत एवात्मानं गोपायेदिति विध्यतिक्रमनिमित्तः पिंडदानादिनिषेधः एवं दुष्टदंष्ट्र्यादिग्रहणार्थमाभिमुख्येन दर्पाद्गच्छतो मरणेयं निषेध इति अनुसंधेयं अयं चाशौचप्रतिषेधो दशाहादिकालावच्छिन्नस्य

पाखंड्यनाश्रिताः स्तेनाभर्तृघ्न्यः कामगादिकाः सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभाजनाः ६

विप्रगोहतनृपहतानां अन्वक्षं चात्मघातिनामिति सद्यःशौचस्य वक्ष्यमाणत्वात् तथा दाहादिकमप्येषां न कार्यं नाशौचं नोदकं नाश्रु न दाहाद्यंतकर्म च ब्रह्मदंडहतानां च न कुर्यात्कटधारणमिति यमस्मरणात् ब्रह्मदंडहता ब्राह्मणदंडहताः प्रेतवहनसाधनं खट्वादिकं कटशब्देनोच्यते न चाहिताग्निमग्निभिर्दहंति यज्ञपात्रैश्चेत्येतत् श्रुतिविहिताग्नियज्ञपात्रादिप्रतिपत्तिलोपप्रसंगात् अयं स्मार्तो दाहादिनिषेधो विप्रादिहताहिताग्निविषयं नास्कंदतीत्याशंकनीयं यतश्चांडालादिहताहिताग्निसंबंधिनामग्नियज्ञपात्राणां स्मृत्यंतरे प्रतिपत्त्यंतरं विधीयते वैतानं प्रक्षिपेदप्सु आवसथ्यं चतुष्पथे पात्राणि तु दहेदग्नौ यजमाने वृथा मृत इति तथा तच्छरीरस्यापि प्रतिपत्त्यंतरमुक्तं आत्मनस्त्यागिनां नास्ति पतितानां तथा क्रिया तेषामपि तथा गंगातोयेसं ४

स्थापनं हितमिति स्मरणात् तस्माद विशेषेण सर्वेषां दहनादिनिषेधः अतः स्नेहादिनातिषेधातिक्रमे प्रायश्चित्तं कर्तव्यं कृत्वाग्निमुदकं स्नानं स्पर्शनं
वहनं कथां रज्जुच्छेदाश्रुपातं च तप्तकृच्छ्रेण शुध्यतीति स्मरणात् एतच्च प्रत्येकं बुद्धिपूर्वे वेदितव्यं अबुद्धिपूर्वकरणे तु एषामन्यतमं प्रेतयो वहेनद
हेतवा कटोदकक्रियां कृत्वा कृच्छ्रं सांतपनं चरेदिति संवर्तोक्तं द्रष्टव्यं यः पुनस्तच्छवं केवलं स्पृष्टमश्रु वापातितं यदि पूर्वोक्तानामकारी चेदेक
रात्रमभोजनमिति स्पर्शाश्रुपातयो रुपवास उक्तः असौ कृच्छ्रेष्वशक्तस्य तथा बंधनच्छेदने वा ग्रासं भैक्ष्याहार स्त्रिषवणं चेति सुमंतुनाभेक्ष्या
शित्वमुक्तं तदप्यशक्तस्यैव एवमन्यान्यपि तद्विषयाणि स्मृतिवाक्यानि व्यवस्थापनीयानि अयं च दाहादिप्रतिषेधो अनुष्ठानासमर्थ जीर्णवान
प्रस्थादिव्यतिरिक्त विषयः तेषामभ्यनुज्ञादर्शनात् वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः प्रत्याख्यातभिषक्क्रियाः आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनांबुभिः
तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसंचयः तृतीये तूदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेदिति स्मरणात् एवं येन येनोपाधिना आत्महननं शास्त्रतोऽभ्य
नुज्ञायते तत्तद्व्यतिरिक्तमार्गेणात्महनने श्राद्धाद्यौर्ध्वदैहिकेषु निषिद्धेषु किं पुनस्तेषां कार्यमित्यपेक्षायां वृद्धयाज्ञवल्क्यच्छागलेयाभ्यामुक्तं नारा
यणबलिः कार्यो लोकगर्हाभयान्नरैः तथा तेषां भवेच्छौचं नान्यथा त्वब्रवीद्यमः तस्मात्तेभ्यो प्रदातव्यमन्नमेव सदक्षिणमिति व्यासेनाप्युक्तं ना
रायणं समुद्दिश्य शिवं वा यत्प्रदीयते तस्य शुद्धिकरं कर्म तद्भवेन्नेतदन्यथेति एवं नारायणबलिः प्रेतस्य शुद्ध्यापादनद्वारेण श्राद्धादिसंप्रदानत्वयो-
ग्यतां जनयतीति और्ध्वदैहिकमपि सर्वं कार्यमेव अत एव षट्त्रिंशन्मतेऽपि और्ध्वदैहिकस्याप्यनुज्ञा दृश्यते गोब्राह्मणहतानां च पतितानां तथैव च
ऊर्ध्वं संवत्सरात्कुर्यात् सर्वमेवौर्ध्वदैहिकमित्येवं संवत्सरादूर्ध्वमेव नारायणबलिं कृत्वौर्ध्वदैहिकं कार्यं नारायणबलिश्चेत्थं कार्यः कस्यांचिच्छुक्लै
कादश्यां विष्णुं वैवस्वतं यमं च यथावदभ्यर्च्य तत्समीपे मधुघृतप्लुतांस्तिलमिश्रान्दश पिंडान्विष्णुरूपेण प्रेतमनुस्मरन्प्रेतनामगोत्रे उच्चार्य दक्षिणाग्रेषु

दर्भेषु दक्षिणाभिमुखो दत्वा गंधादिभिरभ्यर्च्य पिंडप्रवाहणांतं कृत्वा नद्यां क्षिपेत् नपत्न्यादिभ्योदद्यात् ततस्तस्यामेव रात्र्यामयुग्मान् ब्राह्मणाना
मंत्र्योपोषितः श्वोभूते मध्यान्हे विष्णवाराधनं कृत्वा एकोद्दिष्टविधिना ब्राह्मणपादप्रक्षालनादितृप्तिप्रश्नांतं कृत्वा पिंडपिंडयज्ञावृतोल्लेखनाद्यवनेज
नांतं तूष्णीं कृत्वा विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय यमाय च परिवारसहिताय चतुरः पिंडान्दत्वा नामगोत्रसहितं प्रेतं संस्मृत्य विष्णोर्नाम संकीर्त्य पंचमं पिंडं
दद्यात् ततो विप्रानाचांतान्दक्षिणाभिस्तोषयित्वा तन्मध्येचैकं गुणवत्तमं प्रेतबुद्ध्या संस्मरन् गोभूहिरण्यादिभिरतिशयेन संतोष्य ततः पवित्रपा
णिभिर्विप्रैः प्रेताय तिलादिसहितमुदकं दापयित्वा स्वजनैः सार्द्धं भुंजीत सर्पहते त्वयं विशेषः संवत्सरं यावत्पुराणोक्तविधिना पंचम्यां नागपूजां वि
धाय पूर्णे संवत्सरे नारायणबलिं कृत्वा सौवर्णं नागं दद्यात् गां च प्रत्यक्षां ततः सर्वमौर्ध्वदेहिकं कुर्यात् नारायणबलिस्वरूपं च वैष्णवे भिहितं य
था एकादशीं समासाद्य शुक्लपक्षस्य वै तिथिं विष्णुं समर्चयेद्देवं यमं वैवस्वतं तथा दशपिंडान्घृताभ्यक्तान्दर्भेषु मधुसंयुतान् तिलमिश्रान्प्रदद्याद्वै
संयुतो दक्षिणामुखः विष्णुबुद्धौ समासाद्य नद्यंभसि ततः क्षिपेत् नामगोत्रग्रहं तत्र पुष्पैरभ्यर्चनं तथा धूपदीपप्रदानं च भक्ष्यभोज्यं तथापरं
निमंत्रयेत विप्रान्वै पंच सप्त नवापि वा विद्यातपः समृद्धान्वै कुलोत्पन्नान्समाहितान् अपरेहानि संप्राप्ते मध्यान्हे समुपोषितः विष्णोरभ्यर्चनं
कृत्वा विप्रांस्तानुपवेशयेत् उदङ्मुखान्यथाज्येष्ठं पितृरूपमनुस्मरन् मनोनिवेश्य विष्णौ वै सर्वं कुर्यादतंद्रितः आवाहनादि यत्प्रोक्तं देवपूर्वं तदा
चरेत् तृप्तान्ज्ञात्वा ततो विप्रान् तृप्तिं पृष्ट्वा यथाविधि हविष्यव्यंजनेनैव तिलादिसहितेन च पंचपिंडान्प्रदद्याच्च दैवं रूपमनुस्मरन् प्रथमं वि-
ष्णवे दद्याद्ब्रह्मणे च शिवाय च यमाय सानुचाराय चतुर्थं पिंडमुत्सृजेत् मृतं संकीर्त्य मनसा गोत्रपूर्वमतः परम् विष्णोर्नाम गृहीत्वैवं पंचमं पूर्ववत्क्षि ५
पेत् विप्रानाचम्य विधिवद्दक्षिणाभिः समर्चयेत् एकं वृद्धतमं विप्रं हिरण्येन समर्चयेत् गवा वस्त्रेण भूम्या च प्रेतं तं मनसा स्मरन् ततस्तिलांभो

विप्रांस्तु हस्तैर्दर्भसमन्वितैः क्षिपेयुर्गोत्रपूर्वं तु नाम बुद्ध्वो निवेश्य च हविर्गंधतिलांभस्तु तस्मै दद्युः समाहिताः मित्रभृत्यजनैः सार्द्धं पश्चाद्भुंजीत-
वाग्यतः एवं विष्णुमते स्थित्वा यो दद्यादात्मघातिने समुद्धरति तं क्षिप्रं नात्र कार्या विचारणा सर्पदंशनिमित्तं सौवर्णनागदानं प्रतिकृतिरूपेण भविष्य
त्पुराणे सुमंतुनाभिहितं सुवर्णभारनिष्पन्नं नागं कृत्वा तथैव गां व्यासाय दत्वा विधिवत्पितुरानृण्यमाप्नुयात् ६ एवमुदकदानं सापवादमभिधा-
यानंतरं किं कार्यमित्यत आह कृतमुदकदानं यैस्तान्कृतोदकान् स्नातान्सम्यगुदकादुत्तीर्णान्मृदुशाद्वलेन वोद्गततृणचयावृते भूभागे सम्यक्स्थितान्पुत्रा
दीन्कुलवृद्धाः पुरातनैरितिहासैर्वक्ष्यमाणैरपवदेयुः शोकनिरसनसमर्थैर्वचोभिर्बोधयेयुः ७ शोकनिरसनसमर्थेतिहासस्वरूपमाह मनुष्य

कृतोदकान्समुत्तीर्णान्मृदुशाद्वलसंस्थितान्. स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः ७ मानुष्ये कद
लीस्तंभनिःसारे सारमार्गणम् करोति यः स संमूढो जलबुद्बुदसंनिभे ८ पंचधा संभृतः कायो यदि पंच
त्वमागतः कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिदेवना ९

शब्देन जरायुजांडजादि चतुर्विधं भूतजातं लक्ष्यते तस्य भावो मानुष्यं
तत्र संसरणधर्मित्वेन कदलीस्तंभवदंतःसाररहिते जलबुद्बुदवदचिरविनश्वरे संसारे सारस्य स्थिरस्य मार्गणमन्वेषणं यः करोति स संमूढो अत्यंतवि
नष्टचित्तः तस्मात्संसारस्वरूपवेदिभिर्भवद्भिरित्थं न कार्यं ८ किंच जन्मांतरात्मीयशरीरजनितैः कर्मबीजैः स्वफलोपभोगार्थं पंचधा पृथि
व्यादि पंचभूतात्मकतया पंचप्रकारं संभृतो निर्मितः कायः स यदि फलोपभोगनिवृत्तौ पंचत्वमागतः पुनः पृथिव्यादिरूपतां प्राप्तस्तत्र भवतां किमर्थापि

रिदेवनानिष्प्रयोजनत्वान्नानुशोचनंकर्तव्यं वस्तुस्थितेस्तथात्वात् नहिकेनचिद्वस्तुस्थितिरतिक्रमितुंशक्यते ९ किंच अपिच नेदमाश्च
र्यंमरणंनाम यतः पृथिव्यादीनिमहांत्यपिभूतानिनाशंगच्छंति तथासमुद्राअपि जरामरणविरहिणोअमराअपि प्रलयसमयेअवसानंगच्छंति
कथमिवास्थिरतयाफेनसंनिभोमरणधर्माभूतसंघोविनाशंनयास्यति उचितमेवहिमरणधर्मिणः प्रयाणं अतोनिष्प्रयोजनः शोकसमावेशः
१० अनिष्टापादकत्वादप्यनुशोचनंनकार्यमित्याह यस्मादनुशोचद्भिर्बांधवैर्वदननयननिर्गमितंश्लेष्माश्रुवा यस्माद्वशोकामोपिप्रेतोभु

गंत्रीवसुमतीनाशमुदधिर्दैवतानिच फेनप्रख्यः कथंनाशंमर्त्यलोकोनयास्यति १०
श्लेष्माश्रुबांधवैर्मुक्तंप्रेतोभुंक्तेयतोवशः अतोनरोदितव्यंहिक्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ११
इतिसंश्रुत्यगच्छेयुर्गृहंबालपुरःसराः विदश्यनिंबपत्राणिनियताद्वारिवेश्मनः १२
आचम्याग्न्यादिसलिलंगोमयंगौरसर्षपान् प्रविशेयुःसमालभ्यकृत्वाश्मनिपदंशनैः १३

क्ते तस्मान्नरोदितव्यं किंतु प्रेतहितेप्सुभिः स्वशक्त्यनुसारेणश्राद्धादिक्रियाः कार्याः ११ एवंकुलवृद्धवचांसिसम्यगाकर्ण्यत्यक्तशोकाः संतोबालानग्रतः
कृत्वागृहंगच्छेयुः गत्वाचवेश्मनोद्वारिस्थित्वानियताः संयतमनस्काः निंबपत्राणिविदश्यदशनैः खंडनंकृत्वाखादित्वाचमनंकृत्वाग्न्युदकगोमयसर्ष
पानालभ्य आदिग्रहणाद्दूर्वाप्रवालमग्निर्वृषभश्चेति शंखोक्तौ दूर्वांकुरवृषभावपिस्पृष्ट्वाश्मनिचपदंनिधायशनैरस्खलितंवेश्मप्रविशेयुः १२ १३

अतिदेशमाह यदेतत्पूर्वोक्तं निंबपत्रदशनादिवेश्मप्रवेशनांतं कर्म तन्न केवलं ज्ञातीनामपि तु परेषामपि धर्मार्थं प्रेतालंकारनिर्हरणादिकं कुर्वतां भव
ति प्रवेशनादिकमित्यत्र आदिशब्दो मांगलिकत्वात्प्रतिलोमक्रमाभिप्रायः तेषां च धर्मार्थनिर्हरणादौ प्रवृत्तानां तत्क्षणाच्छुद्धिमिच्छतां असपिंडानां
स्नानप्राणायामाभ्यामेव शुद्धिः यथा पाराशरः अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहंति द्विजातयः पदे पदे यज्ञफलमनुपूर्वं लभंति ते न तेषामशुभं किंचित्पा
पं वा शुभकर्मणाम् जलावगाहनात्तेषां सद्यः शौचं विधीयत इति स्नेहादिना निर्हरणे तु मनूक्तो विशेषः असपिंडं द्विजं प्रेतं विप्रो निर्हृत्य बंधुवत्
विशुध्यति त्रिरात्रेण मातुराप्तांश्च बांधवान् यद्यन्नमत्ति तेषां तु दशाहेनैव शुध्यति अनदन्नन्नमह्नैव न चेत्तस्मिन्गृहे वसेत् इति अत्रेयं व्य-

प्रवेशनादिकं कर्म प्रेतसंस्पर्शिनामपि इच्छतां तत्क्षणाच्छुद्धिः परेषां स्नानसंयमात् १४

वस्था यः स्नेहादिना शवनिर्हरणं कृत्वा तदीयमन्नमश्नाति तद्गृहे च वसति तस्य दशाहेनैव शुद्धिः यस्तु केवलं तद्गृहे वसति न पुनस्तदन्नमश्नाति
तस्य त्रिरात्रम् यः पुनर्निर्हरणमात्रं करोति न तद्गृहे वसति न च तदन्नमश्नाति तस्यैकाह इति एतत्सजातीयविषयम् विजातीयविषये पुनर्य -
ज्जातीयं प्रेतं निर्हरति तज्जातिप्रयुक्तमाशौचं कार्यम् यथाह गौतमः अवरश्चेद्वर्णः पूर्वं वर्णमुपस्पृशेत्पूर्वो वावरं तत्र तच्छवोक्तमाशौचमिति
उपस्पर्शनं निर्हरणं विप्रस्य शूद्रनिर्हरणे मासमाशौचम् शूद्रस्य तु विप्रनिर्हरणे दशरात्रमित्येवं शववदाशौचं कार्यमित्यर्थः १४ ब्रह्मचा
रिणं प्रत्याह आचार्य उक्तलक्षणः माता च पिता च पितरौ उपाध्यायश्च पूर्वोक्तः एतान्निर्हृत्यापि व्रती ब्रह्मचारी व्रत्येव न पुनरस्य व्रतभ्रंशः कदश

रिदेवनानिष्प्रयोजनत्वान्नानुशोचनं कर्तव्यं वस्तुस्थितेस्तथात्वात् नहि केनचिद्वस्तुस्थितिरतिक्रमितुं शक्यते ९ किंच अपिच नेदमाश्च
र्यं मरणं नाम यतः पृथिव्यादीनि महान्त्यपि भूतानि नाशं गच्छंति तथा समुद्रा अपि जरामरणविरहिणो अमरा अपि प्रलयसमये अवसानं गच्छंति
कथमिवास्थिरतया फेनसंनिभो मरणधर्मा भूतसंघो विनाशं न यास्यति उचितमेव हि मरणधर्मिणः प्रयाणं अतो निष्प्रयोजनः शोकसमावेशः
१० अनिष्टापादकत्वादप्यनुशोचनं न कार्यमित्याह यस्मादनुशोचद्भिर्बांधवैर्वदननयननिर्गमितं श्लेष्माश्रु वा यस्मादवशो कामोपि प्रेतो भु

गंत्री वसुमती नाशमुदधिर्दैवतानि च फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति १०
श्लेष्माश्रु बांधवैर्मुक्तं प्रेतो भुंक्ते यतोवशः अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ११
इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः विदश्य निंबपत्राणि नियता द्वारि वेश्मनः १२
आचम्याग्न्यादि सलिलं गोमयं गौरसर्षपान् प्रविशेयुः समालभ्य कृत्वाश्मनि पदं शनैः १३

क्ते तस्मान्न रोदितव्यं किंतु प्रेतहितेप्सुभिः स्वशक्त्यनुसारेण श्राद्धादिक्रियाः कार्याः ११ एवं कुलवृद्धवचांसि सम्यगाकर्ण्य त्यक्तशोकाः संतो बालानग्रतः
कृत्वा गृहं गच्छेयुः गत्वा च वेश्मनो द्वारि स्थित्वा नियताः संयतमनस्काः निंबपत्राणि विदश्य दशनैः खंडनं कृत्वा खादित्वा चमनं कृत्वाग्न्युदकगोमयसर्ष
पानालभ्य आदिग्रहणाद्दूर्वाप्रवालमग्निं वृषभं चेति शंखोक्तौ दूर्वांकुरं वृषभं वापि स्पृष्ट्वाश्मनि च पदं निधाय शनैरस्खलितं वेश्म प्रविशेयुः १२ १३

अतिदेशमाह यदेतत्पूर्वोक्तं निंबपत्रदशनादि वेश्मप्रवेशनांतं कर्म तन्न केवलं ज्ञातीनामपि तु परेषामपि धर्मार्थं प्रेतालंकारानिर्हरणादिकं कुर्वतां भव
ति प्रवेशनादिकमित्यत्र आदिशब्दो मांगलिकत्वात्प्रतिलोमक्रमाभिप्रायः तेषां च धर्मार्थं निर्हरणादौ प्रवृत्तानां तत्क्षणाच्छुद्धिमिच्छतां असपिंडानां
स्नानप्राणायामाभ्यामेव शुद्धिः यथा पाराशरः अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहंति द्विजातयः पदे पदे यज्ञफलमनुपूर्वं लभंति ते न तेषामशुभं किंचित्पा
पं वा शुभकर्मणाम् जलावगाहनात्तेषां सद्यः शौचं विधीयत इति स्नेहादिना निर्हरणे तु मनूक्तो विशेषः असपिंडं द्विजं प्रेतं विप्रो निर्हृत्य बंधुवत्
विशुध्यति त्रिरात्रेण मातुराप्तांश्च बांधवान् यद्यन्नमत्ति तेषां तु दशाहेनैव शुध्यति अनदन्नन्नमह्नैव न चेत्तस्मिन्गृहे वसेत् इति अत्रेयं व्य-

प्रवेशनादिकं कर्म प्रेतसंस्पर्शिनामपि इच्छतां तत्क्षणाच्छुद्धिः परेषां स्नानसंयमात् १४

वस्था यः स्नेहादिना शवनिर्हरणं कृत्वा तदीयमन्नमश्नाति तद्गृहे च वसति तस्य दशाहेनैव शुद्धिः यस्तु केवलं तद्गृहे वसति न पुनस्तदन्नमश्नाति
तस्य त्रिरात्रम् यः पुनर्निर्हरणमात्रं करोति न तद्गृहे वसति न च तदन्नमश्नाति तस्यैकाह इति एतत्सजातीयविषयम् विजातीयविषये पुनर्य-
ज्जातीयं प्रेतं निर्हरति तज्जातिप्रयुक्तमाशौचं कार्यम् यथाह गौतमः अवरश्चेद्वर्णः पूर्वं वर्णमुपस्पृशेत्पूर्वो वावरं तत्र तच्छवोक्तमाशौचमिति
उपस्पर्शनं निर्हरणं विप्रस्य शूद्रनिर्हरणे माससमाशौचम् शूद्रस्य तु विप्रनिर्हरणे दशरात्रमित्येवं शववदाशौचं कार्यमित्यर्थः १४ ब्रह्मचा
रिणं प्रत्याह आचार्य उक्तलक्षणः माता च पिता च पितरौ उपाध्यायश्च पूर्वोक्तः एतान्निर्हृत्यापि व्रती ब्रह्मचारी व्रत्येव न पुनरस्य व्रतभ्रंशः कदा

शब्देनाशौचं लक्ष्यते तत्सहचरितमन्नं सकटान्नं तद्ब्रह्मचारी नाश्नीयात् नचाशौचिभिः सह संवसेत् एवंवदता आचार्यादिव्यतिरिक्तप्रेतनिर्हरणे तु ब्रह्मचारिणो व्रतलोप इत्यर्थादुक्तं भवति अत एव वसिष्ठेनोक्तं ब्रह्मचारिणः शवकर्मिणो व्रतान्निर्वृत्तिरन्यत्र मातापित्रोरिति १५ आशौचिनां नियमविशेषमाह क्रीतमयाचितं लब्धं वा अशनं येषां ते क्रीतलब्धाशनाः भवेयुरिति शेषः क्रीतलब्धाशननियमात् तदलाभेऽनशनमर्थात्सिद्धं भवति अत एव वसिष्ठः गृहान्व्रजित्वा अधः प्रस्तरे त्र्यहमनश्नंत आसीरन् क्रीतोत्पन्नेन वा वर्तेरन्निति अधःप्रस्तर आशौचिनां शयनासनार्थस्तृणमयः प्रस्तरः ते च सपिंडा भूमावेव पृथक्पृथक् शयीरन् न खट्वादौ मनुनाप्यत्र विशेषो दर्शितः अक्षारलवणान्नाःस्युः

आचार्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्रती सकटान्नं च नाश्नीयान्न च तैः सह संवसेत् १५
क्रीतलब्धाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक्पृथक् पिंडयज्ञावृता देयं प्रेतायान्नं दिनत्रयम् १६

निमज्जेयुश्च ते त्र्यहम् मांसाशनं च नाश्नीयुः शयीरंश्च पृथक् क्षिताविति तथा गौतमेनापि विशेष उक्तः अधःशय्याशायिनो ब्रह्मचारिणः शवकर्मिण इति तथा पिंडपितृयज्ञप्रक्रियया प्राचीनावीतित्वादिरूपया प्रेताय दिनत्रयं पिंडरूपमन्नं तूष्णीं क्षितौ देयं यथाह मरीचिः प्रेतपिंडं बहिर्दद्याद्दर्भमंत्रविवर्जितम् 'प्रागुदीच्यां चरुं कृत्वा स्नातः प्रयतमानस इति दर्भमंत्रविवर्जितत्वमनुपनीतविषयं असंस्कृतानां भूमौ पिंडं दद्यात्संस्कृतानां कुशेष्विति प्रचेतःस्मरणात् तथा कर्तृनियमश्च गृह्यपरिशिष्टाद्विज्ञेयः असगोत्रः सगोत्रो वा यदि स्त्री यदि-

वापुमान् प्रथमेह्हनियोदद्यात्सदशाहं समापयेदिति तथाद्रव्यविनिमयश्चशुनःपुच्छेनदर्शितः शालिनासक्तुभिर्वापिशाकैर्वाप्यथनिर्वपेत्
प्रथमेह्हनियद्द्रव्यंतदेवस्याद्दशाहिकम् तूष्णींप्रसेकंपुष्पंचधूपंदीपंतथैवचेति पिंडश्चपाषाणेनदेयः भूमौमाल्यंपिंडपानीयमुपलेवादद्युरिति
शंखस्मरणात् नचदद्युरितिबहुवचनेनोदकदानवत्सर्वैः पिंडदानंकार्यमित्याशंकनीयं किंतुपुत्रेणैवकार्यं तदभावेप्रत्यासन्नेनसपिंडानामन्य
तमेनतदभावेमातृपिंडादिनाकार्यं पुत्राभावेसपिंडामातृसपिंडाः शिष्यादद्युस्तदभावेऋत्विगाचार्याविति गौतमस्मरणात् पुत्रबहुत्वेपुनर्ज्येष्ठे-
नैवकार्यं सर्वैरनुमतिंकृत्वाज्येष्ठेनैवतुयत्कृतं द्रव्येणचाविभक्तेनसर्वैरेवकृतंभवेदितिमरीचिस्मरणात् पिंडसंख्यानियमश्चब्राह्मणस्यदशपिं
डाः क्षत्रियस्यद्वादशेवेत्येवमाशौचदिवससंख्ययाविष्णुनाभिहितः यावदाशौचंप्रेतस्योदकंपिंडमेकंचदद्युरिति तथास्मृत्यंतरेपि नवभिर्दि
वसैर्दद्यान्नवपिंडान्समाहितः दशमंपिंडमुत्सृज्यरात्रिशेषेशुचिर्भवेदिति शुचित्ववचनमपरेद्युः क्रियमाणश्राद्धार्थब्राह्मणनिमंत्रणाभिप्रा
येण योगीश्वरेणतुपिंडत्रयदानमभिहितं अनयोश्चगुरुलघुकल्पयोरुदकदानविषयोक्ताव्यवस्थाविज्ञेया अत्रापरः शातातपीयोविशेषः
आशौचस्यतुह्रासेपिपिंडान्दद्याद्दशैवत्विति त्रिरात्राशौचिनापुनःपारस्करेणविशेषोदर्शितः प्रथमेदिवसेदेयास्त्रयःपिंडाःसमाहितैः द्वि
तीयेचतुरोदद्यादस्थिसंचयनंतथा त्रींस्तुदद्यात्तृतीयेन्हिवस्त्रादिक्षालयेत्तथेति १६ किंच जलंक्षीरंचमृन्मयेपात्रद्वयेपृथक्पृथ
गाकाशेशिक्यादावेकाहंस्थापनीयं अत्रविशेषानुपादानात्प्रथमेह्हनिकार्यं तथापारस्करवचनात् प्रेतात्रस्नाहीत्युदकंस्थाप्यंपिबचेदमि
तिक्षीरं तथास्थिसंचयनंचप्रथमादिदिनेषुकार्यं तथाहसंवर्तः प्रथमेन्हितृतीयेवासप्तमेनवमेतथा अस्थिसंचयनंकार्यंदिनेतद्गोत्र
जैःसहेति क्वचिद्द्वितीयेत्वस्थिसंचयइत्युक्तं वैष्णवेतुचतुर्थेदिवसेस्थिसंचयनंकुर्यात् तेषांचगंगांभसिप्रक्षेपइति अतोन्यतमस्मि

न्दिनेस्वगृह्योक्तविधिनास्थिसंचयनंकार्यं अंगिरसाचात्रविशेषोदर्शितः अस्थिसंचयनेयागोदेवानांपरिकीर्तितः प्रेतीभूतंतमुद्दिश्ययः
शुचिर्नकरोतिचेत् देवतानांतुयजनंतंशपंत्यथदेवताः देवताश्चात्रश्मशानवासिन्यः तत्रपूर्वदग्धाः श्मशानवासिनोदेवाः शवानांपरि
कीर्तिताइतितेनैवोक्तं अतस्तान्देवानचिरमृतंचप्रेतमुद्दिश्यधूपदीपादिभिः पिंडरूपेणचान्नेनतत्रपूजाकार्येत्युक्तंभवति तथावपनंचदशमे
हनिकार्यम् दशमेहनिसंप्राप्तेस्नानंग्रामाद्बहिर्भवेत् तत्रत्याज्यानिवासांसिकेशश्मश्रुनखानिचेतिदेवलस्मरणात् तथास्मृत्यंतरेपि द्वितीये
हनिकर्तव्यंक्षुरकर्मप्रयत्नतः तृतीयेपंचमेवापिसप्तमेवाप्रदानतइति श्राद्धप्रदानादर्वागनियमइतियावत् वपनंचकेषामित्याकांक्षायामाप

जलमेकाहमाकाशेस्थाप्यंक्षीरंचमृन्मये वैतानोपासनाःकार्याःक्रियाश्चश्रुतिनोदनात् १७

स्तंबेनोक्तं अनुभाविनांचपरिवापनमिति अयमर्थः शावदुःखमनुभवंतीत्यनुभाविनः सपिंडास्तेषांचाविशेषेणवपनमुताल्पवयसामित्यपे-
क्षायामिदमेवोपतिष्ठते अनुभाविनांपरिवापनमिति अनुपश्चाद्भवंतीत्यनुभाविनोल्पवयसस्तेषांवपनमिति अनुभाविनःपुत्राइतिकेचिन्म
न्यंतेमातापित्रोर्गुरोर्मृतौ आधानकालेसोमेचवपनंसप्तसुस्मृतमितिनियमदर्शनात् अशुचित्वेनसकलश्रौतस्मार्तकर्माधिकारनिवृत्तौप्रस-
क्तायांकेषुचिदभ्यनुज्ञानार्थमाह वितानोग्नीनांविस्तारस्तत्रभवावैतानाः त्रेताग्निसाध्याअग्निहोत्रदर्शपूर्णमासाद्याःक्रियाउच्यंते प्रति
दिनमुपास्यतइत्युपासनोगृह्योग्निस्तत्रभवाऔपासनाः सायंप्रातर्होमक्रियाउच्यंते तावैतानोपासनाःवैदिक्यःक्रियाःकार्याः कथंवै

दिकत्वमितिन्चेत् श्रुतिचोदनात् तथाहि यावज्जीवमग्निहोत्रंजुहुयादित्यादिश्रुतिभिरग्निहोत्रादीनांचोदनास्पष्टैव तथा अहरहःस्वा-
हाकुर्यात् अन्नाभावेकेनचिदाकाष्ठादिश्रुत्योपासनहोमोपिचोद्यते अत्रच श्रौतत्वविशेषणोपादानात्स्मार्तक्रियाणांदानादीनामनुष्ठानंगम्य
ते अतएववैयाघ्रपादेनोक्तं स्मार्तकर्मपरित्यागोराह्वोरन्यत्रसूतके श्रौतेकर्मणितत्कालंस्नातःशुद्धिमवाप्नुयादिति श्रौतानांचकार्यत्वाभिधा
नंनित्यनैमित्तिकाभिप्रायेण यथाह पैठीनसिः नित्यानिविनिवर्तेरन्वैतानवर्ज्यंशालाग्नौचैकइति नित्यानिविनिवर्तेरन्नित्यविशेषेण आ
वश्यकानांनित्यनैमित्तिकानांनिवृत्तौप्रसक्तायांवैतानवर्ज्यमित्यग्नित्रयसाध्यावश्यकानांपर्युदासः शालाग्नौचैकइतिगृह्याग्नौभवानाम
प्यावश्यकानांपाक्षिकःपर्युदासउक्तः अतस्तेष्वाशौचंनास्त्येव काम्यानांपुनःशौचाभावादननुष्ठानं मनुनाप्यनेनैवाभिप्रायेणोक्तं प्रत्यू
हेन्नाग्निषुक्रियाइति अग्निषुक्रियानप्रत्यूहेदिति अनग्निसाध्यानांपंचमहायज्ञादीनांनिवृत्तिः अतएवसंवर्तः होमंतत्रप्रकुर्वीत
शुष्कान्नेनफलेनवा पंचयज्ञविधानंतुनकुर्यान्मृत्युजन्मनोरिति वैश्वदेवस्याग्निसाध्यत्वेपिवचनान्निवृत्तिः विप्रोदशाहमासीतवैश्वदेव
विवर्जितइतितेनैवोक्तत्वात् सूतकेकर्मणांत्यागः संध्यादीनांविधीयतेइति यद्यपिसंध्यायाविनिवृत्तिः श्रूयतेतथाप्यंजलिप्रक्षेपादिककु
र्यात् सूतकेसावित्र्याचांजलिंप्रक्षिप्यप्रदक्षिणंकृत्वासूर्यंध्यायन्नमस्कुर्यादितिपैठीनसिस्मरणात् यद्यपिवैतानोपासनाःकार्याइति
सामान्येनोक्तंतथाप्यनेनकारयितव्यं अन्यएतानिकुर्युरितिपैठीनसिस्मरणात् बृहस्पतिनाप्युक्तं सूतकेमृतकेचैव अशक्तौश्राद्धभो
जने प्रवासादिनिमित्तेषुहावयेन्नतुहापयेदिति तथास्मार्तत्वेपिपिंडपितृयज्ञश्रवणाकर्माश्वयुज्यादिकश्चनित्यहोमःकार्यएव सूतके
तुसमुत्पन्नेस्मार्तकर्मकथंभवेत् पिंडयज्ञंचरुंहोमंसगोत्रेणकारयेदितिजातूकर्ण्यस्मरणात् यद्यपिसांगेकर्मण्यकर्तृत्वंतथापिस्व

द्रव्यत्यागात्मकं प्रधानं स्वयं कुर्यात् तस्यानन्यनिष्पाद्यत्वात् अतएवोक्तं श्रौते कर्मणि तत्कालं स्नानः शुद्धिमवाप्नुयादिति यत्पुनर्दानं प्र-
तिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्ततइति होमप्रतिषेधः सकाम्याभिप्रायो वैश्वदेवाभिप्रायो वा व्यवस्थापनीयः तथा सूतकान्नभोजनमपि न
कार्यं उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यतइति यमस्मरणात् उभयत्र जननमरणयोः दशाहानीत्याशौचकालोपलक्षणं कुलस्य सूतकयुक्त-
स्य संबध्यन्नं असकुल्यैर्न भोक्तव्यं सकुल्यानां पुनर्न दोषः सूतके तु कुलस्यान्नमदोषं मनुरब्रवीदिति तेनैवोक्तत्वात् अयं च निषेधो दातृभोक्त्रोर
न्यतरेण जनने मरणे वाज्ञाते सति वेदितव्यः उभाभ्याम परिज्ञाते सूतकं नैव दोषकृत् एकेनापि परिज्ञाते भोक्तुर्दोषमुपावहेदिति षट्त्रिंशन्म
ते दर्शनात् तथा विवाहादिषु सूतकोत्पत्तेः प्राक् ब्राह्मणार्थं पृथक्कृतमन्नं भोक्तव्यमेव विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वंतरा मृतसूतके पूर्वसंकल्पितार्थेषु
न दोषः परिकीर्तितइति बृहस्पतिस्मरणात् तथाऽपरोपि विशेषः षट्त्रिंशन्मते दर्शितः विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वंतरा मृतसूतके परैरन्नं प्रदातव्यं
भोक्तव्यं च द्विजोत्तमैः भुंजानेषु तु विप्रेषु त्वंतरा मृतसूतके अन्यगेहोदकाचांताः सर्वे ते शुचयः स्मृताइति तथाशौच परिग्रहत्वेपि केषुचिद्द्रव्ये-
षु दोषाभावः यथाह मरीचिः लवणे मधुमांसे च पुष्पमूलफलेषु च शाककाष्ठतृणेष्वप्सु दधिसर्पिः पयेषु च तिलौषधाजिने चैव पक्वापक्वे स्वयंग्र
हः पण्येषु चैव सर्वेषु नाशौचं मृतसूतके इति पक्वं भक्ष्यजातं नोदकादि अपक्वं तंदुलादि स्वयंग्रहइति स्वयमेव स्वाम्यनुज्ञातो गृह्णीयादित्यर्थः
पक्वापक्वाभ्यनुज्ञानमन्नंसत्रप्रवृत्तविषयं अन्नसत्रप्रवृत्तानामाममन्नमगर्हितं भुक्त्वा पक्वान्नमेतेषां त्रिरात्रं तु पयः पिबेदित्यंगिरः स्मरणात्
अत्र पक्वशब्दो भक्ष्यव्यतिरिक्तौदनादिविषयः शवसंसर्गनिमित्ताशौचे त्वंगिरसा विशेष उक्तः आशौचं यस्य संसर्गादापतेद्गृहमेधिनः क्रियास्त ९
स्य न लुप्यंते गृह्याणां च न तद्भवेदिति तदाशौचं केवलं गृहमेधिन एव न पुनस्तद्गृहे भवानां भार्यादीनां तद्द्रव्याणां च भवेदित्यर्थः अतिक्रांताशौचे

ष्ययमेवार्थः स्मृत्यंतरे दर्शितः अतिक्रांते दशाहे तु पश्चाज्जानाति चेद्गृही त्रिरात्रं सूतकं तस्य न तद्द्रव्यस्य कर्हिचिदिति १७ एवमाशौचि
नो विधिप्रतिषेधरूपान्धर्मानभिधायाधुनाशौचनिमित्तं कालनियमं चाह शवनिमित्तं शावं सूतकशब्देन च जननवाचिना तन्निमित्तमाशौ
चं लक्ष्यते एवं च वदता जननमरणयोराशौचनिमित्तत्वमुक्तं भवति तच्च जननमरणमुत्पन्नं ज्ञातमेव निमित्तं निर्दशं ज्ञाति मरणं श्रुत्वा पुत्रस्य
जन्म चेत्यादिलिंगदर्शनात् तथा विगतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्दशं यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेदित्यादिवाक्यारंभसामर्थ्याच्च
उत्पत्तिमात्रापेक्षत्वे ह्याशौचस्य दशाहाद्याशौचकालनियमास्तत्तत्प्रभृतिका एवेति अनिर्दशज्ञातिमरणश्रवणे दशरात्रशेषमेवाशौचमर्थात् सिध्य

त्रिरात्रं दशरात्रं वा शावमाशौचमिष्यते ऊनद्विवर्ष उभयोः सूतकं मातुरेव हि १८

तीति यच्छेषं दशरात्रस्येत्याद्यनारंभणीयं स्यात् तस्माज्ज्ञातमेव मरणं जननं च निमित्तं तच्चोभयनिमित्तमपि आशौचं त्रिरात्रं दशरात्रं चेष्यते म
न्वादिभिः अत्राशौचप्रकरणे अहर्ग्रहणं रात्रिग्रहणं वा अहोरात्रोपलक्षणार्थं मन्वादिभिरिष्यत इति वचनं तदुक्तसपिंडसमानोदकरूपविष
यभेदप्रदर्शनार्थं तथाहि दशाहं शावमाशौचं सपिंडेषु विधीयते जननेप्येवमेव स्यान्निपुणां शुद्धिमिच्छताम् जन्मन्येकोदकानां तु त्रिरात्राच्छु
द्धिरिष्यते शवस्पृशो विशुध्यंति त्र्यहाच्चूदकदायिन इत्येतैर्वाक्यैस्त्रिरात्रदशरात्रयोः समानोदकसपिंडविषयत्वेन व्यवस्था कृता अतः सपिंडा
नां सप्तमपुरुषावधिकानां अविशेषेण दशरात्रं समानोदकानां त्रिरात्रमिति यत्पुनः स्मृत्यंतरवचनं चतुर्थे दशरात्रं स्यात्षण्निशाः पुंसि पंचमे

षष्ठेचतुरहाच्छुद्धिः सप्तमेत्वहरेवत्विति तद्विगीतत्वान्नादरणीयं यद्यप्यविगीतं तथापिमधुपर्कांगपश्वालंभवत्‌लोकविद्विष्टत्वान्नानुष्ठेयं
अस्वर्ग्यंलोकविद्विष्टंधर्ममप्याचरेन्नत्विति मनुस्मरणात्‌ नचसप्तमेप्रत्यासन्नेसपिंडएकाहोविप्रकृष्टाष्टमादिषुसमानोदकेषुत्र्यहइत्युक्तं ए
वमविशेषेणसपिंडानामाशौचेप्राप्तेकचिन्नियमार्थमाह ऊनद्विवर्षेसंस्थितेउभयोरेवमातापित्रोर्दशरात्रंआशौचं नसर्वेषांसपिंडानां तेषांतुव
क्ष्यति आदंतजननात्सद्यइति तथाचपैंग्यः गर्भस्थेप्रेतेमातुर्दशाहंजातउभयोः कृतेनाम्निसोदराणांचेति अथवाअयमर्थः ऊनद्विवर्षेसं
स्थितेउभयोर्मातापित्रोरेवअस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचं नसपिंडानांतथास्मृत्यंतरे ऊनद्विवर्षेप्रेतेमातापित्रोरेवनेतरेषामिति अस्पृश्यत्व
लक्षणमभिप्रेतं इतरस्यपुनः कर्मण्यनधिकारलक्षणस्यसपिंडेष्वपि आदंतजन्मनः सद्यइत्यादिभिर्विहितत्वात्‌ अत्रदृष्टांतः सूतकंमातुरेवही
ति यथासूतकंजननिमित्तमस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचंमातुरेवकेवलं तथोनद्विवर्षोपरमेमातापित्रोरेवास्पृश्यत्वमिति ऊनद्विवर्षेसपिंडाना
मस्पृश्यत्वंप्रतिषेधतान्यत्रास्पृश्यत्वमभ्यनुज्ञातंभवति तथाचदेवलः स्वाशौचकालाद्विज्ञेयंस्पर्शनंचत्रिभागतः शूद्रविट्क्षत्रविप्राणांयथा
शास्त्रंप्रचोदितमिति एतच्चानुपनीतप्रयाणनिमित्तेअतिक्रांताशौचेचत्रिरात्रादौवेदितव्यं उपनीतविषयेपितेनैवोक्तं दशाहादित्रिभागे
नकृतेसंचयनेक्रमात्‌ अंगस्पर्शनमिच्छंतिवर्णानांतत्वदर्शिनः त्रिचतुःपंचदशभिः स्पृश्यावर्णाः क्रमेणतु भोज्यान्नोदशभिर्विप्रः शेषा
द्वित्रिषडुत्तरैरिति द्व्युत्तरैर्दशभिः त्र्युत्तरैर्द्वादशभिः षडुत्तरैः पंचदशभिरितिद्रष्टव्यं १८ जननिमित्तमस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचमाह
सूतकंजननिमित्तमस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचं पित्रोर्मातापित्रोरेव नसर्वेषांसपिंडानां तच्चास्पृश्यत्वंमातुर्ध्रुवंदशाहपर्यंतंस्थिरमित्यर्थः कु
तस्तदसृग्दर्शनात्‌ तस्याःसंबंधित्वेनासृजोदर्शनात्‌ अतएववसिष्ठः नाशौचंविद्यतेपुंसः संसर्गंचेन्नगच्छति रजस्तत्राशुचिज्ञेयंतच्चपुं

सिनविद्यतेइति पितुस्तुध्रुवंनभवति स्नानमात्रेणास्पृश्यत्वंनिवर्तते यथाहसंवर्तः जातेपुत्रेपितुःस्नानंसचैलंतुविधीयते माताशुद्ध्येद्दशाहे
नेत्येतत्संव्यवहारयोग्यतामात्रं अदृष्टार्थेषुपुनः कर्मसुपैठीनसिनाविशेषउक्तः सूतिकांपुत्रवतींविंशतिरात्रेण कर्माणिकारयेत् मासेनस्त्रीज
ननीमिति अंगिरसाच सपिंडानामस्पृश्यत्वाभावःस्पष्टीकृतः सूतकेसूतिकावर्ज्यंसंस्पर्शोननिषिध्यते संस्पर्शेसूतिकायास्तुस्नानमेवविधी
यतेइति यस्मिन्दिवसेकुमारजननंतदहर्नप्रदुष्येततन्निमित्तदानाद्यधिकारापहारकृन्नभवतीत्यर्थः यस्मात्तस्मिन्नहनिपूर्वेषांपित्रादीनांपु-
त्ररूपेणजन्मउत्पत्तिः तस्मात्तदहर्नप्रदुष्येत तथाचवृद्धयाज्ञवल्क्येनोक्तं कुमारजन्मदिवसेविप्रैःकार्यःप्रतिग्रहः हिरण्यभूगवाश्वाजवासः-

पित्रोस्तुसूतकंमातुस्तदसृग्दर्शनाद्ध्रुवम् तदहर्नप्रदुष्येतपूर्वेषांजन्मकारणात् १९

शय्यासनादिषु तत्रसर्वंप्रतिग्राह्यंकृतान्नंनतुभक्षयेत् भक्षयित्वातुतन्मोहाद्द्विजश्चांद्रायणंचरेदिति व्यासेनाप्यत्रविशेषउक्तः सूतिकावा
सनिलयाजन्मदानामदेवताः तासांयागनिमित्तंतुशुचिर्जन्मनिकीर्तिता प्रथमेदिवसेषष्ठेदशमेचैवसर्वदा त्रिष्वेतेषुनकुर्वीतसूतकंपुत्र-
जन्मनि मार्कंडेयेनाप्युक्तम् रक्षणीयातथाषष्ठीनिशातत्रविशेषतः रात्रौजागरणंकार्यंजन्मदानांतथाबलिः पुरुषाःशस्त्रहस्ताश्च
नृत्यगीतैश्चयोषितः रात्रौजागरणंकुर्युर्दशम्यांचैवसूतकइति १९ ७ ७ ७

आशौचमध्येपुनर्जननेमरणेवाजातेप्रतिनिमित्तं नैमित्तिकमावर्ततइतिन्यायेनपुनर्दशाहाद्याशौचप्राप्तौतदपवादमाह वर्णापेक्षयावयोव-
स्थापेक्षयावायस्ययावानाशौचकालस्तदंतरातत्समस्यततोन्यूनस्यवाशौचस्यनिमित्तभूतेजननेमरणेवाजातेपूर्वाशौचावशिष्टैरेवाहोभिर्विशु
द्ध्यति नपुनः पश्चादुत्पन्नजननादिनिमित्तंपृथक्पृथगाशौचंकार्यं यदापुनरल्पाहूर्तमानाशौचाद्दीर्घकालमाशौचमंतरापततितदानपू
र्वशेषेणशुद्धिः यथाहोशनाः स्वल्पाशौचस्यमध्येतुदीर्घाशौचंभवेद्यदि नपूर्वेणविशुद्धिः स्यात्स्वकालेनैवशुद्ध्यतीति यमोप्याह अहोवृद्धिम
दाशौचंपश्चिमेनसमापयेदिति अत्रचांतराजन्ममरणेइति यद्यप्यविशेषेणाभिहितंतथापिनसूतकस्यांतर्वर्तिनः शावस्यपूर्वाशौचशेषेणशु

अंतराजन्ममरणेशेषाहोभिर्विशुध्यति गर्भस्रावेमासतुल्यानिशाः शुद्धेस्तुकारणं २०

द्धिः यथाहांगिराः सूतकेमृतकंचेत्स्यान्मृतकेत्वथसूतकं तत्राधिकृत्यमृतकंशौचंकुर्यान्नसूतकमिति तथाषट्त्रिंशन्मतेपि शावाशौचेसमुत्प
न्नेसूतकंतुयदाभवेत् शावेनशुध्यतेसूतिर्नसूतिः शावशोधिनीति तस्मान्नसूतकांतःपातिनः शावस्यपूर्वशेषेणशुद्धिः किंतु शावांतःपातिनएवसूतक
स्य तथासजातीयांतःपातिन्येपिशावस्यक्वचित्पूर्वशेषेणशुद्धेरपवादःस्मृत्यंतरेदर्शितः प्रातर्यग्रेप्रमीतायामशुद्धौम्रियतेपिता पितुः शेषेणशुद्धिः स्या
न्मातुःकुर्यात्तुपक्षिणीमिति अयमर्थः मातरिपूर्वंमृतायांतन्निमित्ताशौचमध्येयदिपितुरुपरमः स्यात्तदानपूर्वशेषेणशुद्धिः किंतु पितुःप्रयाणनिमित्ताशौ ११
चकालेनैवशुद्धिःकार्या तथापितुःप्रयाणनिमित्ताशौचमध्येमातरिस्वर्यातायामपिनपूर्वशेषमात्राच्छुद्धिः किंतु पूर्वाशौचंसमाप्यापरिपक्षिणींक्षिपेदिति तथाशौचसं

निपातकालविशेषकृतोप्यपवादोगौतमेनोक्तः रात्रिशेषेसति द्वाभ्यांप्रभातेसतितिसृभिरिति अयमर्थः रात्रिमात्रावशिष्टेपूर्वाशौचेयद्याशौचां
तरंसंनिपतेत्तर्हिपूर्वाशौचंसमाप्यानंतरंद्वाभ्यांरात्रिभ्यांशुद्धिः प्रभातेपुनस्तस्यारात्रेः पश्चिमेयामेजननाद्याशौचांतरसंनिपातेसतितिसृभीरा
त्रिभिः शुद्धिः नपुनस्तच्छेषमात्रेण शातातपेनाप्युक्तं रात्रिशेषेद्व्यहाच्छुद्धिर्यामशेषेशुचिस्त्र्यहादिति प्रेतक्रियापुनः सूतकसंनिपातेपिननिव-
र्ततइतितेनैवोक्तं अंतर्दशाहेजननात्पश्चात्स्यान्मरणंयदि प्रेतमुद्दिश्यकर्तव्यंपिंडदानंस्वबंधुभिः प्रारब्धेप्रेतपिंडेतुमध्येचेज्जननंभवेत् तथै-
वाशौचपिंडांस्तुशेषान्दद्याद्यथाविधीति तथाशावाशौचयोः संनिपातेपिप्रेतकृत्यंकार्यंतुल्यन्यायत्वात् तथाजातकर्मादिकमपिपुत्रजन्मनिमित्त-
माशौचांतरसंनिपातेपिकार्यमेव यथाहप्रजापतिः आशौचेतुसमुत्पन्नेपुत्रजन्मयदाभवेत् कर्तुस्तात्कालिकीशुद्धिः पूर्वाशौचेनशुध्यतीति पू
र्णप्रसवकालजननाशौचमभिधायाधुनाअप्राप्तकालगर्भनिःसरणनिमित्तमाशौचमाह स्रवतिर्यद्यपिलोकेद्रवद्रव्यकर्तृकेपरिस्पंदेप्रयुज्यतेत
थाप्यत्रद्रवाद्रवद्रव्यसाधारणरूपेधः पतनेवर्तते कुतोद्रवत्वस्यप्रथममासएवसंभवात्तत्रचमासतुल्यानिशाइतिबहुवचनानुपपत्तेः गर्भस्त्र
वेयावंतोगर्भग्रहणमासास्तत्समसंख्याकानिशाः शुद्धेः कारणं एतच्चस्त्रियाएव गर्भस्रावेमासतुल्यारात्रयः स्त्रीणांस्नानमात्रमेवपुरुषस्ये-
तिवृद्धवसिष्ठस्मरणात् यत्पुनर्गौतमेनत्र्यहंचेतित्रिरात्रमुक्तं तन्मासत्रयादर्वाग्वेदितव्यम् गर्भस्रुत्यांयथामासमचिरेतूत्तमेत्रयः राजन्ये
तिचतूरात्रंवैश्येपंचाहमेवतु अष्टाहेनतुशूद्रस्यशुद्धिरेषाप्रकीर्तितेतिमरीचिस्मरणात् अचिरेमासत्रयादर्वाक्गर्भस्रावेउत्तमेब्राह्मणजा
तौत्रिरात्रमित्यर्थः एतच्चषण्मासपर्यंतंद्रष्टव्यम् सप्तमादिषुपुनः परिपूर्णमेवप्रसवाशौचंकार्यं तत्रपरिपूर्णांगगर्भस्यजीवतोनिर्गमदर्शना-
त् तत्रचलोकेप्रसवशब्दप्रयोगात् षण्मासाभ्यंतरेयावद्गर्भस्रावोभवेद्यदा तदामाससमैस्तासांदिवसैः शुद्धिरिष्यते अतऊर्ध्वंस्वजात्युक्तं

तासामाशौचमिष्यते सद्यः शौचंसपिंडानांगर्भस्यपतनेसतीतिस्मरणात् एतच्चसपिंडानांसद्यः शौचविधानंद्रवभूतगर्भपतनेवेदितव्यं
यत्पुनर्वसिष्ठवचनं ऊनद्विवार्षिकेप्रेतेगर्भस्यपतनेचसपिंडानांत्रिरात्रमिति तत्पंचमषष्ठयोः कठिनगर्भपतनविषयं आचतुर्थाद्भवेत्स्रावः
पातः पंचमषष्ठयोः अतऊर्ध्वंप्रसूतिः स्याद्दशाहंसूतकंभवेत् स्रावेमातुस्त्रिरात्रंस्यात्सपिंडाशौचवर्जनम् पातेमातुर्यथामासंपित्रादीनांदिनत्र
यमितिमरीचिस्मरणात् सप्तममासप्रभृतिमृतजननेजातमृतेवासपिंडानांजनननिमित्तंपरिपूर्णमाशौचं जातमृतेमृतजातेवासपिंडानांदशा
हमितिमरीचिस्मरणात् अतः सूतकेचेदोत्थानाद्दाशौचंसूतकवदितिपारस्करवचनाच्च ओत्थानाद्दासूतिकाया उत्थानाद्दशाहमितियावत् सू
तकवदितिशिशूपरमनिमित्तोदकदानरहितमित्यर्थः बृहन्मनुरपि दशाहाभ्यंतरेबालेप्रमीतेतस्यबांधवैः शावाशौचंनकर्तव्यंसूत्याशौचंविधी
यतेइति तथाचस्मृत्यंतरमपि अंतर्दशाहोपरतस्यसूतकाहोभिरेवाशौचमिति एवमादिवचननिचयपर्यालोचनयासपिंडानांजनननिमित्ता-
शौचसंकोचोनास्तीतिगम्यते यत्पुनर्बृहद्विष्णुवचनं जातेमृतेमृतजातेवाकुलस्यसद्यः शौचमिति तच्छिशूपरमनिमित्तस्याशौचस्याना
च्छुद्धिप्रतिपादनपरम् नप्रसवनिमित्तस्य तथाचपारस्करः गर्भेयदिविपत्तिः स्याद्दशाहंसूतकंभवेत् सपिंडानांप्रसवनिमित्तस्यविद्यमानत्वात्
जीवन्जातोयदिप्रेयात्सद्यएवविशुद्ध्यतीतिप्रेताशौचाभिप्रायम् तथाशंखेनोक्तम् प्राङ्नामकरणात्सद्यः शौचमिति यत्पुनः कात्यायनवचनम्
अनिवृत्तेदशाहेतुपंचत्वंयदिगच्छति सद्यएवविशुद्धिः स्यान्नप्रेतंनोदकक्रियेति तदपिवैष्णवेनसमानार्थं यदातुनप्रेतंनैवसूतकमितिपाठस्तदा
सूतकमस्पृश्यत्वंनैवपित्रादीनांभवतीत्यर्थः अथवायमर्थः अंतर्दशाहेयदिशिशूपरमस्तदानप्रेताशौचं यदितत्रसपिंडजननंतदासूतकमपि १२
नैवकार्यं किंतुपूर्वाशौचेनैवशुद्धिरिति यत्तुबृहन्मनुवचनं जीवन्जातोयदिततोमृतः सूतकएवतु सूतकंसकलंमातुः पित्रादीनांत्रिरात्रक

मिति यच्चबृहस्पतेर्वचनं मुहूर्तंजीवितोबालः पंचत्वंयदिगच्छति मातुः शुद्धिर्दशाहेनसद्यः शुद्धास्तुगोत्रिणइति तत्रेयंव्यवस्था जननानंतरंनाभिवर्द्धना
त्प्राङ्मृतौपित्रादीनांजनननिमित्तमाशौचंदिनत्रयं सद्यःशौचंत्वग्निहोत्राद्यर्थं अग्निहोत्रार्थंस्नानोपस्पर्शनात्तत्कालंशौचमितिशंखस्मरणात् नाभिवर्द्ध
नोत्तरकालंतुशिशुप्रयाणेपिजनननिमित्तंसंपूर्णमाशौचंसपिंडानां यावन्नच्छिद्यतेनालंतावन्नाप्नोतिसूतकं छिन्नेनालेततः पश्चात्सूतकंतुविधीयतइतिजैमिनि
स्मरणात् मनुनाप्ययमर्थोदर्शितः रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावेविशुध्यति रजस्युपरतेसाध्वीस्नानेनस्त्रीरजस्वलेतिपूर्वभागस्यार्थोदर्शितः उत्तरस्यत्वयमर्थः
रजसिनिःसरणादुपरतेनिवृत्तेरजस्वलास्त्रीस्नानेनसाध्वीदैवादिकर्मयोग्याभवति स्पर्शनादिविषयेपुनरनुपरतेपिरजसिचतुर्थेहनिस्नानाच्छुद्धाभवति तदु
क्तंवृद्धमनुना चतुर्थेहनिसंशुद्धाभवतिव्यावहारिकीति तथास्मृत्यंतरं शुद्धाभर्तुश्चतुर्थेन्हिस्नानेनस्त्रीरजस्वला दैवेकर्मणिपित्र्येचपंचमेहनिशुध्यती
ति पंचमेहनीतिरजोनिवृत्तिकालोपलक्षणार्थं यदारजोदर्शनादारभ्यपुनः सप्तदशदिनाभ्यंतरेरजोदर्शनंतदाअशुचित्वंनास्त्येव अष्टादशेत्वेकाहाच्छुद्धिः
एकोनविंशेद्व्यहात् ततउत्तरेषुत्र्यहाच्छुद्धिः यथाहात्रिः रजस्वलायदिस्नातापुनरेवरजस्वला अष्टादशदिनादर्वागशुचित्वंनविद्यते एकोनविंशतेरर्वागेकाहं
स्यात्ततोद्व्यहम् विंशप्रभृत्युत्तरेषु त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति यत्तुचतुर्दशदिनादर्वागशुचित्वंनविद्यतइति स्मृत्यंतरंतत्रस्नानप्रभृतित्वमभिप्रेतमतोनविरो
धः अयंचाशुचित्वप्रतिषेधोयस्याविंशतिदिनोत्तरकालमेवप्रायशोरजोदर्शनंतद्विषयः यस्याःपुनरारूढयौवनायाः प्रागेवाष्टादशदिनात्प्राचुर्येणरजोनिर्गम
स्तस्यास्त्रिरात्रमेवाशौचं तयाचयावत्त्रिरात्रंस्नानादिरहितयास्थातव्यं रजस्वलात्रिरात्रमशुचिर्भवति साचनांजीतनाभ्यंजीतनाप्सुस्नायादधःशयीत न
दिवास्वप्यात् नग्रहान्वीक्षेतनाग्निंस्पृशेत् नाश्नीयान्मरज्जुंसृजेत् नचदंतान्धावयेत् नहसेन्नचकिंचिदाचरेत् अखर्वेणपात्रेणपिबेदंजलिनावा पा
त्रेणलोहितायसेवनेतिविज्ञायतइतिवसिष्ठस्मरणात् आंगिरसेपिविशेषः हस्तेश्नीयान्मृन्मयेवाहविर्भुक्क्षितिशायिनी रजस्वलाचतुर्थेन्हिस्नात्वा

शुद्धिमवाप्नुयादिति पाराशरेपिविशेषः स्नानेनैमित्तिकेप्राप्तेनारीयदिरजस्वला पात्रांतरिततोयेनस्नानंकृत्वाव्रतंचरेत् सिक्तगात्राभवेदद्भिः
सांगोपांगाकथंचन नवस्त्रपीडनंकुर्यान्नान्यद्वासश्चधारयेत्इति उशनसाप्यत्रविशेषोदर्शितः ज्वराभिभूतायानारीरजसाचपरिप्लुता कथंत
स्याभवेच्छौचंशुद्धिःस्यात्केनकर्मणा चतुर्थेहनिसंप्राप्तेस्पृशेदन्यातुतांस्त्रियं सासचेलावगाह्यापःस्नात्वास्नात्वापुनःस्पृशेत् दशद्वादशकृत्वो
वाआचमेच्चपुनःपुनः अंतेचवाससांत्यागस्ततःशुद्धाभवेच्चसा दद्याच्छक्त्याततोदानंपुण्याहेनविशुध्यतीति अयंचातुरमात्रेस्नानप्रकारोनु
सरणीयः आतुरेस्नानउत्पन्नेदशकृत्वोत्त्यनातुरः स्नात्वास्नात्वास्पृशेदेनंततःशुध्येत्सआतुरइतिपाराशरस्मरणात् यदातुरजस्वलायाः
सूतिकायावामृतिर्भवतितदायंस्नानप्रकारः सूतिकायांमृतायांतुकथंकुर्वंतियाज्ञिकाः कुंभेसलिलमादायपंचगव्यंतथैवच पुण्यग्भिरभिमं
त्र्यापोवाचाशुद्धिंलभेत्ततः तेनैवस्नापयित्वातुदाहंकुर्याद्यथाविधि रजस्वलायास्तु पंचभिःस्नापयित्वातुगव्यैःप्रेतांरजस्वलां वस्त्रांतरावृतां
कृत्वादाहयेद्विधिपूर्वकमिति एतच्चरजोदर्शनपुत्रजन्मादियद्युदयोत्तरकालमुत्पन्नंतदातद्दिवसप्रभृत्याशौचाहोरात्रगणनाकार्या यदातु
रजन्यांरजोदर्शनपुत्रजन्मादिजातंतदार्धरात्रात्प्राक्जननाद्युत्पत्तौपूर्वदिवसैकदेशव्यापित्वेपिआशौचस्यतत्पूर्वदिवसप्रभृत्येवगणनाकार्ये
त्येकःकल्पः रात्रिंत्रेधाविभज्याद्येभागद्वयेजननादौजातेपूर्वदिनंग्राह्यमितिद्वितीयः प्रागुदयादित्यपरः यथाहकश्यपः उदितेतुयदासू
र्येनारीणांदृश्यतेरजः जननंवाविपत्तिर्वायस्याहस्तस्यशर्वरी अर्द्धरात्रावधिःकालःसूतकादौविधीयते रात्रिंकुर्यात्त्रिभागांतुद्वौभागौपूर्व
एवतु उत्तरांशःप्रभातेनयुज्यतेऋतुसूतके रात्रावेवसमुत्पन्नेमृतेरजसिसूतके पूर्वमेवदिनंग्राह्यंयावन्नोदयतेरविरिति एतेषांचकल्पा १३
नांदेशाचारतोव्यवस्थाविज्ञेया इदंचाशौचमाहिताग्नेरुपरमेसंस्कारदिवसप्रभृतिकर्तव्यं अनाहिताग्नेस्तुमरणदिवसप्रभृतिसंचय

नंतूभयोरपिसंस्कारदिवसप्रभृतीतिविवेचनीयम् यथाहांगिराः अनग्निमतउत्क्रांतेः साग्नेः संस्कारकर्मणः शुद्धिः संचयनंदाहान्मृता
हस्तुयथातिथीति साग्नेः संस्कारकर्मणइतिश्रवणादाहिताग्नौपितरिदेशांतरमृतेतत्पुत्रादीनामासंस्कारात्संध्यादिकर्मलोपोनास्तीत्यनुसंधे
यं तथाचपैठीनसिः अनग्निमतउत्क्रांतेराशौचंहिद्विजातिषु दाहादग्निमतोविद्याद्विदेशस्थेमृतेसतीति २० सपिंडत्वादिनादशाहा
द्याशौचकचिन्मृत्युविशेषेणापवादमाह नृपोभिषिक्तःक्षत्रियादिः गोग्रहणंशृंगिदंष्ट्र्यादितिरश्चामुपलक्षणार्थं विप्रग्रहणमंत्यजोपलक्षणम्
एतैर्हतानांसंबंधिनोयेसपिंडास्तेषांविषोद्बंधनादिभिः बुद्धिपूर्वमात्मानंयेव्यापादयंतिते आत्मघातिनः आत्मघातिग्रहणंपारवंड्यनाश्रिताद्य

हतानांनृपगोविप्रैरन्वक्षंचात्मघातिनाम्

त्यैकयोगोपात्तपतितमात्रोपलक्षणार्थं तत्संबंधिनांचान्वक्षमनुगतमक्षमन्वक्षंसद्यःशौचमित्यर्थः नपुनर्दशाहादिकम् तथाचगौतमः गो
ब्राह्मणहतानामन्वक्षंराजक्रोधाच्चायुद्धेप्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्बंधनप्रपतनश्चेच्छतामिति क्रोधग्रहणंप्रमादव्यापादितनिरासार्थं अ
युद्धग्रहणंयुद्धहतस्यैकाहमाशौचमस्तीतिज्ञापनार्थं ब्राह्मणार्थेविपन्नानांयोषितांगोग्रहेपिच आहवेपिहतानांच एकरात्रमशौचकमिति-
स्मरणात् एतच्चयुद्धकालक्षतेनैवकालांतरविपन्नस्यसमरमूर्धनिहतस्यपुनः सद्यःशौचं यथाहमनुः उद्यतैराहवेशस्त्रैः क्षत्रधर्महतस्य
च सद्यः संतिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिरिति ज्ञातस्यैवजननादेराशौचनिमित्तत्वाज्जन्मादिदिनादुत्तरकालेपिज्ञातेदशाहादिप्रामा

यपवादमाह प्रोषितेदेशांतरस्थेयत्रस्थेनप्रथमदिवसएवसपिंडजननादिकंनज्ञायतेतस्मिन्सपिंडेकालस्यदशाहाद्यवच्छिन्नस्ययःशेषो वशिष्टकालःसएवशुद्धिहेतुर्भवति पूर्णेपुनराशौचकालेदशाहादिकेप्रेतायोदकंदत्वाशुचिर्भवति उदकदानस्यस्नानपूर्वकत्वात्स्नात्वोदकंदत्वाशुचिर्भवति तदुक्तंमनुना निर्दशंज्ञातिमरणंश्रुत्वापुत्रस्यजन्मच सवासाजलमाप्लुत्यशुद्धोभवतिमानवइति पूर्णेदत्वोदकंशुचिरितिप्रेतोदकदानसहचरितस्याशौचकालस्यशुद्धिहेतुत्वविधानात् जन्मन्यतिक्रांताशौचंसपिंडानांनास्तीतिगम्यते पितुस्तुनिर्देशेपिजननेस्नानमस्त्येव श्रुत्वापुत्रस्यजन्मचेतिवचनात् एतच्चपुत्रग्रहणंजन्मनिसपिंडानामतिक्रांताशौचंनास्तीत्यत्रज्ञापकम् अन्यथानिर्दशंज्ञातिम

प्रोषितेकालशेषःस्यात्पूर्णेदत्वोदकंशुचिः २१

रणंश्रुत्वाजन्मचनिर्देशमित्येवावक्ष्यत् तथाचदेवलः नाशुद्धिःप्रसवाशौचेव्यतीतेषुदिनेष्वपीति तस्माद्विपत्तावेवातिक्रांताशौचमिति स्थितिः केचिदन्यथेमंश्लोकंपठंति प्रोषितेकालशेषःस्यादशेषेत्र्यहएवतु सर्वेषांवत्सरेपूर्णेप्रेतेदत्वोदकंशुचिरिति प्रोषितेप्रेतेसर्वेषां ब्राह्मणक्षत्रियादीनामविशेषेणकालशेषःशुद्धिहेतुः अशेषेपुनरतिक्रांतेदशाहादौसर्वेषांत्र्यहमेवाशौचंसंवत्सरेपूर्णेयदिप्रोषितप्रयाणमवगतंस्यात्तदासर्वोब्राह्मणादिःस्नात्वोदकंदत्वाशुचिःस्यात् तथाचमनुः संवत्सरेव्यतीतेतुस्पृष्ट्वैवापोविशुध्यतीति अयंचत्र्यहोदशाहादूर्ध्वंमासत्रयादर्वाग्द्रष्टव्यः पूर्वोक्तंसद्यःशौचंतुनवममासादूर्ध्वमर्वाक्संवत्सरात्द्रष्टव्यम् यत्पुनर्वासिष्ठंवचनं ऊर्ध्वंदशाहाच्छ्रुत्वैकरात्र

मिति तदूर्ध्वं षण्मासेभ्योयावन्नवमं यदपिगौतमवचनं श्रुत्वाचोर्ध्वंदशम्याः पक्षिणीतितन्मासत्रयादूर्ध्वमर्वाक्षण्मासात् तथाचबृह
द्वसिष्ठः मासत्रयेत्रिरात्रंस्यात्षण्मासेपक्षिणीतथा अहस्तुनवमादर्वागूर्ध्वंस्नानेनशुध्यतीति एतच्चमातापितृव्यतिरिक्तविषयं पितरौ
चेन्मृतौस्यातांदूरस्थोपिहिपुत्रकः श्रुत्वातद्दिनमारभ्यदशाहंसूतकीभवेदितिपैठीनसिस्मरणात् तथाचस्मृत्यंतरेपि महागुरुनिपातेतुआ
र्द्रवस्त्रोपवासिना अतीतेब्देपिकर्तव्यंप्रेतकार्यंयथाविधीति संवत्सरादूर्ध्वमपिप्रेतकार्यमाशौचोदकदानादिकंकार्यं नपुनःस्नानमात्राच्छुद्धि
रित्यर्थः पितृपत्न्यामपिमातृव्यतिरिक्तायांस्मृत्यंतरेविशेषोदर्शितः पितृपत्न्यामपेतायांमातृवर्ज्यंद्विजोत्तमः संवत्सरेव्यतीतेपित्रिरात्रम
शुचिर्भवेदिति यस्तुनद्यादिव्यवहितेदेशांतरेमृतस्तत्सपिंडानांदशाहादूर्ध्वमासत्रयागर्वागपिसद्यःशौचं देशांतरमृतंश्रुत्वाक्लीबेवै-
खानसेयतौ मृतेस्नानेनशुध्यंतिगर्भस्रावेचगोत्रिणइति देशांतरलक्षणंचबृहस्पतिनोक्तं महानद्यंतरंयत्रगिरिर्वाव्यवधायकः वा
चोयत्रविभिद्यंतेतद्देशांतरमुच्यते देशांतरंवदंत्येकेषष्टियोजनमायतम् चत्वारिंशद्वदंत्यन्येत्रिंशदन्येतथैवचेति इदंचातिक्रांताशौचमुप
नीतोपरमविषयम् नपुनर्वयोवस्थाविशेषाशौचविषयमपि तथाचोक्तंव्याघ्रपादेन तुल्यंवयसिसर्वेषामतिक्रांतेतथैवच उपनीतेतुविषमंत
स्मिन्नेवातिकालजमिति अयमर्थः वयसित्रिवर्षादिरूपेयदाशौचमादंतजन्मनः सद्यइत्यादिवाक्यविहितंतत्सर्वेषांब्राह्मणादिवर्णानां-
तुल्यमविशिष्टं अतिक्रांतेदशाहादिकेत्र्यहादियदाशौचंतदपिसर्वेषामविशिष्टं उपनीतेपुनरुपरतेदशद्वादशपंचदशत्रिंशद्दिनानीत्येवं
विषमाशौचंब्राह्मणादीनां तस्मिन्नेवोपनीतोपरमएव अतिकालजमतिक्रांताशौचंभवति नवयोवस्थाशौचातिक्रमइति २१ क्षत्रि
यादिषुदशरात्रस्यसपिंडाशौचस्यापवादमाह क्षत्रियवैश्यशूद्राणांसपिंडजननेतदुपरमेचयथाक्रमेणद्वादशपंचदशत्रिंशद्दिनान्या-

शौचंभवति न्यायवर्तिनः पुनः शूद्रस्यपाकयज्ञद्विजशुश्रूषादिरतस्यतदर्धंतस्यमासस्यार्द्धंपंचदशरात्रमाशौचं एवंचत्रिरात्रंदशरात्रंवेत्येत
द्दशरात्रमाशौचंपारिशेष्यात् ब्राह्मणविषयेव्यवतिष्ठते स्मृत्यंतरेषुतुक्षत्रियादीनांदशाहाद्योप्याशौचकल्पादर्शिताः यथाहपराशरः क्षत्रि
यस्तुदशाहेनस्वकर्मनिरतःशुचिः तथैवद्वादशाहेनवैश्यःशुद्धिमवाप्नुयात् तथाचशातातपः एकादशाहाद्राजन्योवैश्योद्वादशभिस्तथा
शूद्रोविंशतिरात्रेणशुध्येतमृतसूतके वसिष्ठस्तु पंचदशरात्रेणराजन्योविंशतिरात्रेणवैश्यइति अंगिरास्त्वाह सर्वेषामेववर्णानांसूतकेमृ
तकेतथा दशाहाच्छुद्धिरेतेषामितिशातातपोब्रवीत् इत्येवमनेकोच्चावचाशौचकल्पादर्शिताः तेषांलोकेसमाचाराभावान्नातीवव्यवस्थाप्रद

क्षत्रस्यद्वादशाहानिविशःपंचदशैवतु त्रिंशद्दिनानिशूद्रस्यतदर्धंन्यायवर्तिनः २२

र्शनमुपयोगीतिनात्रव्यवस्थाप्रदर्श्यते यदापुनर्ब्राह्मणादीनांक्षत्रियादयःसपिंडाभवंतितदाहारीताद्युक्ताशौचकल्पोनुसरणीयः दशाहा
च्छुध्यतेविप्रोजन्महानौस्वयोनिषु षड्भिस्त्रिभिरथैकेनक्षत्रविट्शूद्रयोनिष्विति विष्णुरप्याह क्षत्रियस्यविट्शूद्रेषुसपिंडेषुषड्रात्रत्रिरात्राभ्यां
वैश्यस्यशूद्रेसपिंडेषड्रात्रेणशुद्धिः हीनवर्णानांतूत्कृष्टेषुसपिंडेषुजातेषुमृतेषुवातदाशौचव्यपगमेशुद्धिरिति बौधायनेनत्वविशेषेणदशाहइ-
त्युक्तं क्षत्रविट्शूद्रजातीयायेस्युर्विप्रस्यबांधवाः तेषामाशौचेविप्रस्यदशाहाच्छुद्धिरिष्यतेइति अनयोश्चपक्षयोरापदनापद्विषयत्वेनव्यवस्था १५
दास्यादीनांतुस्वाम्याशौचेनस्पृश्यत्वंकर्मानधिकारस्तुमासावधिरेव तदाहांगिराः दासीदासश्चसर्वोवैयस्यवर्णस्ययोभवेत् तद्वर्णस्यभवेच्छौचं

दास्यांमासस्तुसूतकमिति प्रतिलोमानांत्वाशौचाभावएव प्रतिलोमाधर्महीना इतिस्मरणात् केवलंमृतौप्रसवेच मलापकर्षणार्थंमूत्रपुरीषो
त्सर्गवत्शौचंभवत्येव २२ वयोवस्थाविशेषादपिदशाहाद्याशौचस्यापवादमाह यावताकालेनदंतानामुत्पत्तिस्तस्मिन्काले अतीतस्यबाल
स्यतत्संबंधिनांसद्यःशौचं चूडाकरणादर्वाङ्मृतस्यसंबंधिनानैशिकीनिशायांभवा अहोरात्रव्यापिन्यशुद्धिः अतादेशउपनयनंततोर्वाकू चूडा
याश्चोर्ध्वमतीतस्यत्र्यहमशुद्धिः अत्रचादंतजन्मनः सद्यइतियद्यप्यविशेषेणाभिधानंतथाप्यग्निसंस्काराभावेद्रष्टव्यम् अदंतजातेबालेप्रेते
सद्यएवनास्याग्निसंस्कारोनोदकक्रियेतिवैष्णवे अग्निसंस्काररहितस्यसद्यःशौचविधानात् सतित्वग्निसंस्कारे अहस्त्वदत्तकन्यासुबालेषुचे

आदंतजन्मनःसद्यआचूडान्नैशिकीस्मृता त्रिरात्रमाव्रतादेशाद्दशरात्रमतःपरम् २३

तिवक्ष्यमाणएकाहः तथाचयमः अदंतजातेतनयेशिशौगर्भच्युतेतथा सपिंडानांतुसर्वेषामहोरात्रमशौचकमिति नामकरणात्प्राक्स
द्यःशौचमेवनियतं प्राङ्नामकरणात्सद्यःशौचमितिशंखस्मरणात् चूडाकर्मप्रथमेतृतीयेवावर्षेस्मर्यते चूडाकर्मद्विजातीनांसर्वेषामेवधर्म
तः प्रथमेब्देतृतीयेवाकर्तव्यंश्रुतिचोदनादितिस्मरणात् ततश्चदंतजननादूर्ध्वंप्रथमवार्षिकचूडापर्यंतमेकाहः तत्रत्वकृतचूडस्यदंत-
जननेसत्यपित्रिवर्षंयावदेकाहएव तथाचविष्णुः दंतजातेप्यकृतचूडेहोरात्रेणशुद्धिरिति ततऊर्ध्वंप्रागुपनयनात्त्र्यहः यत्तुमनुवचनं
नृणामकृतचूडानामशुद्धिर्नैशिकीस्मृता निवृत्तचूडकानांतुत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यतइति तस्याप्ययमेवविषयः यत्तूनद्विवर्षमधिकृत्यतेनेवो

क्तं अरण्येकाष्ठवत्त्यक्त्वाक्षिपेयुस्त्र्यहमेवत्विति यच्चवसिष्ठवचनं ऊनद्विवर्षेप्रेतेगर्भपतनेवासपिंडानांत्रिरात्रमितितत्संवत्सरचूडाभि
प्रायेण यत्वंगिरोवचनं यद्यप्यकृतचूडोवैजातदंतश्चसंस्थितः तथापिदाहयित्वैनमाशौचंत्र्यहमाचरेदिति तद्वर्षत्रयादूर्ध्वंकुलधर्मापेक्ष
याचौलोत्कर्षेवेदितव्यं विप्रेन्यूनत्रिवर्षेतु मृतेशुद्धिस्तुनैशिकीतितेनैवाभिहितत्वात् नचायमेकाहोदंतजननाभावइतिशंकनीयं नहिन्यू
नत्रिवर्षस्यदंतानुत्पत्तिः संभवति तथासत्यपिदंतजननेअकृतचूडस्यैकाहंवदताविष्णुवचनेनविरोधश्चदुःपरिहरः स्यात् तस्मात्प्राच्येव-
व्याख्याजायसी यत्तुकश्यपवचनं बालानामदंतजातानांत्रिरात्रेणशुद्धिरिति तन्मातापितृविषयं निरस्यतुपुमान्शुक्रमुपस्पर्शाद्विशुध्यति
बैजिकादभिसंबंधादनुरुध्यादघंत्र्यहमिति जन्यजनकसंबंधोपाधिकृतयात्रिरात्रस्मरणात् ततश्चायमर्थः प्राङ्नामकरणात्सद्यः शौचंतदू
र्ध्वंदंतजननादर्वागग्निसंस्कारक्रियायांएकाहइतरथासद्यः शौचं जातदंतस्यचप्रथमवार्षिकाच्चौलादर्वागेकाहः प्रथमवर्षादूर्ध्वंत्रिवर्षप
र्यंतंकृतचूडस्यत्र्यहः इतरस्यत्वेकाहः वर्षत्रयादूर्ध्वमकृतचूडस्यापित्र्यहं उपनयनादूर्ध्वंसर्वेषांब्राह्मणादीनांदशरात्रादिकमिति २३
इदानींस्त्रीषुचवयोवस्थाविशेषेणापवादमाह अदत्ताअपरिणीतायाः कन्यास्तासुकृतचूडासुवाग्दानात्प्रागहोरात्रंविशेषेणशुद्धिकारणंसपि
डानां सापिंड्यंचकन्यानांत्रिपुरुषपर्यंतमेव अप्रत्तानांतुस्त्रीणांत्रिपुरुषीविज्ञायतेइतिवसिष्ठस्मरणात् बालेषुचानुत्पन्नदंतेषुअग्निसं
स्कारेसत्येकाहोविशोधनं अकृतचूडायांतुकन्यायांसद्यः शौचं अकृतचूडायांतुकन्यायांसद्यः शौचंविधीयतइति आपस्तंबस्मरणात् वाग्दाना
दूर्ध्वंतुसंस्कारात्प्राक्प्रतिपक्षेपितृपक्षेचत्रिरात्रमेव यथाहमनुः स्त्रीणामसंस्कृतानांतुत्र्यहाच्छुध्यंतिबांधवाः यथोक्तेनैवकल्पेनशुध्यंतितुस १६
नाभयइति बांधवाः पतिपक्षास्त्रिरात्रेणशुध्यंति सनाभयस्तुपितृपक्षाः सपिंडायथोक्तेनैवकल्पेननिवृत्तचूडकानामित्यादिनोक्तेनत्रिरात्ररू

पेण नपुनर्दशरात्ररूपेण विवाहात्प्राकृतस्यायुक्तत्वात् अतएवमरीचिः वारिपूर्वंप्रदत्तातुयानैवप्रतिपादिता असंस्कृतातुसाज्ञेयात्रिरात्रमु
भयोःस्मृतमिति उभयोःपतिपितृपक्षयोः विवाहादूर्ध्वंतुविष्णुनाविशेषोदर्शितः संस्कृतासुस्त्रीषुनाशौचंपितृपक्षे तत्प्रसवमरणेचेत्पितृगृहे-
स्यातांतदैकरात्रंत्रिरात्रंवेति तत्रप्रसवेएकाहः प्रायेणत्रिरात्रमितिव्यवस्था इदंतुवयोवस्थाशौचंसर्ववर्णसाधारणं क्षत्रस्यद्वादशाहानीतिव
र्णविशेषोपादानेनाभिधानात् अतएवमनुना अनुपात्तवर्णविशेषाशौचविधेःसाधारण्यप्रतिपादनार्थंचातुर्वर्ण्याधिकारेसत्यपिपुनश्चतुर्णा
मपिवर्णानांयथावदनुपूर्वशइत्युक्तं तथांगिरसाप्युक्तं अविशेषेणवर्णानामर्वाक्संस्कारकर्मणः त्रिरात्रात्तुभवेच्छुद्धिःकन्यास्वन्हाविधीयतइति

अहस्त्वदत्तकन्यासुबालेषुचविशोधनम्

व्याघ्रपादवचनं तुल्यंवयसिसर्वेषामितिप्राक्प्रदर्शितम् अतोयथापिंडयज्ञावृतादेयमित्यादिपिंडोदकदानविधिः सर्ववर्णसाधारणः यथा
वासमानोदकाशौचविधिःअंतराजन्ममरणेइतिसंनिपाताशौचविधिश्च यद्वच्चगर्भस्रावेमासतुल्यानिशाइतिस्रावाशौचविधिः प्रोषितेकालशेषः
स्यादशेषेत्र्यहमेवत्विति विदेशस्थाशौचविधिश्च यथावागुर्वाद्याशौचविधिःसर्ववर्णसाधारणः तथावयोवस्थानिमित्तमप्याशौचंसर्ववर्णसाधार
णमेवभवितुमर्हति अतएवक्षत्रेषड्भिःकृतेचौलेवैश्येनवभिरुच्यते ऊर्ध्वंत्रिवर्षाच्छूद्रेतुद्वादशाहोविधीयते तथा यत्रत्रिरात्रंविप्राणामाशौ
चंसंप्रदृश्यते तत्रशूद्रेद्वादशाहःषण्नवक्षत्रवैश्ययोरित्यादीनिकृष्यशृंगादिवचनानिविगीतत्वबुध्यानाद्रियमाणेधारेश्वरविश्वरूपमेधा-

तिथिप्रभृतिभिराचार्यैरयमेव साधारणः पक्षोंगीकृतः अविगीतानिचार्तानार्तक्षत्रियादिविषयतयाव्याख्येयानि गुर्वादिष्वतिदेशमाह गु रुरुपाध्यायः अंतेवासीशिष्यः अनूचानोंगानांप्रवक्ता मातुलग्रहणेनात्मबंधवोमातृबंधवः पितृबंधवश्चयोनिसंबंधाउपलक्ष्यंते तेचपत्नी दुहितरइत्यत्रदर्शिताः श्रोत्रियएकशाखाध्यायी एकांशाखामधीतेश्रोत्रियइतिबौधायनस्मरणात् एषूपरतेष्वहोरात्रमाशौचं यस्तुमुख्योगुरुः पितातदुपरमेसपिंडत्वाद्दशाहएव यस्तुपितापुत्रानुत्पाद्यसंस्कृत्यवेदानध्याप्यवेदार्थंग्राहयित्वावृत्तिंचविदधातितस्यमहागुरुत्वात्तदुपरमेद्वादश रात्रंवामहागुरुषुदानाध्ययनेवर्जयेरन् इत्याश्वलायनेनोक्तंद्रष्टव्यं आचार्योपरमेतुत्रिरात्रमेव यथाहमनुः त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्येसं

गुर्वंतेवास्यनूचानमातुलश्रोत्रियेषुच २४

स्थितेसति तस्यपुत्रेचपत्न्यांचदिवारात्रमितिस्थितिरिति यदात्वाचार्यादेरंत्येष्टिंकरोतितदादशरात्रमाशौचं गुरोःप्रेतस्यशिष्यस्तुपितृमेधंस मारभेत् प्रेताहारैःसमंतत्रदशाहेनविशुध्यतीतितेनैवोक्तत्वात् श्रोत्रियस्यतुसमानग्रामीणस्यएतदाशौचं एकाहसब्रह्मचारिणिसमानग्रा- मीणेचश्रोत्रियइत्याश्वलायनस्मरणात् एकाचार्योपनीतःसब्रह्मचारीएतच्चासंनिधानेद्रष्टव्यं संनिहितेतुशिष्यादौत्रिरात्रादि यथाहमनुः श्रोत्रियेतूपसंपन्नेत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् मातुलेपक्षिणींरात्रिंशिष्यत्विग्बांधवेषुचेति उपसंपन्नेमैत्रीप्रातिवेश्यत्वादिनासंबंधेशीलयुक्तेवा मा तुलग्रहणंमातृष्वस्रादेरुपलक्षणार्थं बांधवाइत्यात्मबंधवोमातृबंधवःपितृबंधवश्चोच्यंते तथाचबृहस्पतिः अहंमानामहाचार्यश्रोत्रिये

घशुचिर्भवेत्इति तथाप्रचेताः मृतेचर्त्विजियाज्येचत्रिरात्रेणविशुध्यतीति तथाचवृद्धबृहस्पतिः संस्थितेपक्षिणींरात्रिंदौहित्रेभगि
नीसुते संस्कृतेतुत्रिरात्रंस्यादितिधर्मोव्यवस्थितः पित्रोरुपरमेस्त्रीणामूढानांतुकथंभवेत् त्रिरात्रेणैवशुद्धिःस्यादित्याह भगवान्यमः श्व
शुरयोर्भगिन्यांचमातुलान्यांचमातुले पित्रोःस्वसरितद्वच्च पक्षिणींक्षपयेन्निशां तथा मातुलेश्वशुरेमित्रेगुरौगुर्वंगनासुच आशौचंपक्षि
णींरात्रिंमृतामातामहीयदि तथाचगौतमः पक्षिणीमसपिंडेयोनिसंबंधेसहाध्यायिनिचेति योनिसंबंधामातुलमातृष्वस्रीयपितृष्वस्री
यादयः तथाजाबालिः एकोदकानांतुत्र्यहोगोत्रजानामहःस्मृतम् मातृबंधौगुरौमित्रेमंडलाधिपतौतथेति विष्णुः असपिंडेस्ववेश्मनि
मृतएकरात्रमिति तथावृद्धः भगिन्यांसंस्कृतायांतुभ्रातर्यपिचसंस्कृते मित्रेजामातरिप्रेतेदौहित्रेभगिनीसुते शालकेतत्सुतेचैवस
द्यःस्नानेनशुध्यति ग्रामेश्वरेकुलपतौश्रोत्रियेचतपस्विनि शिष्येपंचत्वमापन्नेशुचिर्नक्षत्रदर्शनात् ग्राममध्यगतोयावच्छवस्तिष्ठतिक
स्यचित् ग्रामस्यतावदाशौचंनिर्गतेशुचितामियादित्यादीन्याशौचविशेषप्रतिपादकानिस्मृतिवचनान्यन्वेषणीयानि ग्रंथगौरवभयादत्र
नलिख्यंते एषुचैकविषयगुरुलघ्वाशौचप्रतिपादकतयापरस्परविरुद्धेषुसंनिधिविदेशस्थापेक्षयाव्यवस्थानुसंधातव्या २४ किंच
अहरित्यनुवर्तते अनौरसाः क्षेत्रजदत्तकादयः तेषुजातेषूपरतेषुवाहोरात्रमाशौचं तथास्वभार्यास्वन्यगतास्वन्यप्रतिलोमव्यतिरिक्त
आश्रितासुअतीतासु अत्राहोरात्रमेव नपुनःसत्यपिसापिंड्येदशरात्रं प्रतिलोमाश्रितासुत्वाशौचाभावएव पाखंड्यनाश्रिताइत्यनेन
प्रतिषेधात् एतच्चभार्यापुत्रशब्दयोः संबंधिशब्दत्वात् यत्प्रतियोगिकंभार्यात्वंपुत्रत्वंचतस्यैवेदमाशौचं सपिंडानांत्वाशौचाभावः अत
एवप्रजापतिः अन्याश्रितेषुदारेषुपरपत्नीसुतेषुच गोत्रिणःस्नानशुद्धाः स्युस्त्रिरात्रेणैवतत्पितेति स्वैरिण्याद्यास्तुयमाश्रितास्तस्यतु

त्रिरात्रमेव यथाह विष्णुः अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च मृतेषु च परपूर्वासु भार्यासु प्रसूतासु च मृतासु चेति त्रिरात्रमत्र प्रकृतं अनयोश्च त्रि
रात्रैकरात्रयोः संधिनिर्देशस्यापेक्षया व्यवस्था यदा तु पितुस्त्रिरात्रं तदा सपिंडानामेकरात्रं यथाह मरीचिः सूतके मृतके चैव त्रिरा
त्रं परपूर्वयोः एकाहस्तु सपिंडानां त्रिरात्रं यत्र वै पितुरिति किंच निवसत्यस्मिन्निति निवासः स्वदेश उच्यते तस्य यो राजा स्वामी विषया-
धिपतिः स यस्मिन्नहनि अतीतस्तदहर्मात्रं शुद्धिकारणं रात्रौ चेदतीतस्तदा रात्रिमात्रं अत एव मनुः प्रेते राजनि सज्योतिर्यस्य स्याद्विष
ये स्थित इति ज्योतिषा सह वर्तत इति सज्योतिराशौचं अह्नि चेद्यावत्सूर्यदर्शनं रात्रौ चेद्यावन्नक्षत्रदर्शनमित्यर्थः २५ अनुगमनाशौ

अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च निवासराजनि प्रेते तदहः शुद्धिकारणम् २५
ब्राह्मणेनानुगंतव्यो न शूद्रो न द्विजः क्वचित् अनुगम्यांभसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतभुक्शुचिः २६

चमाह ब्राह्मणेन असपिंडेन द्विजो विप्रादिः शूद्रो वा प्रेतो नानुगंतव्यः यदि स्नेहादिनानुगच्छति तदांभसि तडागादिस्थे स्नात्वाग्निं स्पृष्ट्वा घृ
तं प्राश्य शुचिर्भवेत् अस्य च घृतप्राशनस्य भोजनकार्यविधाने प्रमाणाभावान्न भोजनप्रतिषेधः इदं च समानोत्कृष्टजातिविषयम् यथाह म
नुः अनुगम्येच्छया प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव च स्नात्वा सचैलः स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यतीति ज्ञातयो मातृसपिंडाः इतरेषां तु विहितत्वान्न १८
दोषः निकृष्टजात्यनुगमने तु स्मृत्यंतरोक्तं द्रष्टव्यं तत्र शूद्रानुगमने प्रेतीभूतं तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः अनुगच्छेन्नीयमानं स त्रिरा-

त्रेणशुध्यति त्रिरात्रे तु ततश्चीर्णे नदीं गत्वा समुद्रगाम् प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यतीति पराशरोक्तं क्षत्रियानुगमने त्वहोरात्रं
मानुषास्थि स्निग्धं स्पृष्ट्वा त्रिरात्रमाशौचं अस्निग्धे त्वहोरात्रं शवानुगमने चैवमिति वसिष्ठोक्तं वैश्यानुगमने पुनः पक्षिणी तथा क्षत्रियस्यानं
तरं वैश्यानुगमने अहोरात्रमेकांतरशूद्रानुगमने पक्षिणी वैश्यस्य शूद्रानुगमने एकाह इत्यूहनीयं तथा रोदनेपि पारस्करेणोक्तं मृतस्य बांध-
वैः सार्धं कृत्वा तु परिदेवनं वर्जयेत्तदहोरात्रं दानं श्राद्धादिकर्म चेति तथालंकरणमपि न कार्यम् कृच्छ्रपादो सपिंडस्य प्रेतालंकरणे कृते अज्ञाना
दुपवासः स्यादशक्तौ स्नानमिष्यते इति शंखेन प्रायश्चित्तस्याम्नातत्वात् २६ सपिंडाशौचे क्वचिदपवादमाह यद्यपि महीशब्देन कृत्स्नभूगोलकम

महीपतीनां नाशौचं हतानां विद्युता तथा गोब्राह्मणार्थे संग्रामे यस्य चेच्छति भूमिपः २७

भिधीयते तथाप्यत्र सकलायाः क्षितेरेकभर्तृकत्वानुपपत्तेः महीपतीनामिति बहुवचनानुरोधाच्च तदेकदेशभूतानि मंडलानि लक्ष्यंते तन्मं
डलनाधिकृतानां क्षत्रियादीनामभिषिक्तानां नाशौचं तैः राशौचं न कार्यमित्यर्थः तथा विद्युद्धतानां गोब्राह्मणरक्षणार्थं विपन्नानां च संबंधिनो
येसपिंडास्तैरप्याशौचं न कार्यं यस्य च मंत्रिपुरोहितादेर्भूमिपतयो नन्यसाध्य मंत्राभिचारादिकर्मसिध्यर्थमाशौचाभावमिच्छंति तैरपि न का
र्यं अत्र च महीपतीनां यदसाधारणत्वेन विहितं प्रजापरिरक्षणं तद्येन दानमानसत्कारव्यवहारदर्शनादिना विना न संभवति तत्रैवाशौचा
भावो न पुनः पंचमहायज्ञादिष्वपि तथा च मनुः राज्ञो महात्मिके स्थाने सद्यःशौचं विधीयते प्रजानां परिरक्षार्थमासनं चात्र कारणमिति

गौतमेनाप्युक्तं राज्ञां च कार्याविघातार्थमिति राजभृत्यादेरप्याशौचं न भवति तथाह प्रचेताः कारवः शिल्पिनो वैद्या दासीदासास्तथैव च राजा
नो राजभृत्याश्च सद्यः शौचाः प्रकीर्तिता इति कारवः सूपकारादयः शिल्पिनश्चित्रकारचैलनिर्णेजकादयः अयं चाशौचाभावः किंविषय इत्यपे
क्षायां कर्मनिमित्तैः शब्दैस्तत्तदसाधारणस्य कर्मणो बुद्धिस्थत्वात्तत्रैव द्रष्टव्यः अत एव विष्णुः न राज्ञां राजकर्मणि न व्रतिनां व्रते न सत्रिणां सत्रे
न कारूणां कारुकर्मणीति प्रतिनियतविषयमेवाशौचाभावं दर्शयति शातातपीयेप्युक्तं मूल्यकर्मकराः शूद्रा दासीदासास्तथैव च स्नाने शरी
रसंस्कारे गृहकर्मण्यदूषिता इति इयं च दासादिशुद्धिरपरिहरणीयतया प्राप्तस्पर्शविषये इत्यनुसंधेयं अत एव स्मृत्यंतरं सद्यः स्पृश्यो गर्भदा
सो भक्तदासस्त्र्यहाच्छुचिः तथा चिकित्सको यत्कुरुते तदन्येन न शक्यते तस्माच्चिकित्सकः स्पर्शे शुद्धो भवति नित्यश इति २७ किंच ऋत्विजो व
रणसंभृताः कर्तृविशेषाः दीक्षया संस्कृता दीक्षिताः तेषां यज्ञियं यज्ञे भवं कर्म कुर्वतां सद्यः शौचं विधीयत इति सर्वत्रानुषंगः दीक्षितस्य वैतानोपास
नाः कार्या इत्यनेन सिद्धेप्यधिकारे पुनर्वचनं याजमानेषु स्वयं कर्तृत्वविधानार्थं सद्यः स्नानविध्यर्थं च सत्रिग्रहणेन संततानुष्ठानतुल्यतयान्नस
त्रप्रवृत्ता लक्ष्यंते मुख्यानां तु सत्रिणां दीक्षितग्रहणेनैव सिद्धेः व्रतिशब्देन कृच्छ्रचांद्रायणादिप्रवृत्ताः स्नातकव्रतप्रायश्चित्तप्रवृत्ताश्चोच्यंते न
था ब्रह्मचर्यादिव्रतयोगिनः श्राद्धकृत्तु भोक्तुश्च ग्रहणम् तथा स्मृत्यंतरे नित्यमन्नप्रदास्यापि कृच्छ्रचांद्रायणादिषु निर्वृत्ते कृच्छ्रहोमादौ ब्राह्मणा
दिषु भोजने गृहीतनियमस्यापि तस्मादन्यस्य कस्यचित् निमंत्रितेषु विप्रेषु प्रारब्धे श्राद्धकर्मणि निमंत्रितस्य विप्रस्य स्वाध्यायादिरतस्य च देहे
पितृषु तिष्ठत्सु नाशौचं विद्यते क्वचित् प्रायश्चित्तप्रवृत्तानां दातृब्रह्मविदां तथेति सत्रिणां व्रतिनां सत्रे च शुद्धिर्न कर्ममात्रे संव्यवहारे वा तथा च वि-
ष्णुः न व्रतिनां व्रते न सत्रिणां सत्रे इति ब्रह्मचार्युपकुर्वाणको नैष्ठिकश्च यस्तु नित्यं दातैव न प्रतिग्रहीता स वैखानसो दातृशब्देनोच्यते ब्रह्मविद्यतिः

एतेषांचत्रयाणांसर्वत्रशुद्धिः विशेषेप्रमाणाभावात् दानेचपूर्वसंकल्पितद्रव्यस्यनाशौचं पूर्वसंकल्पितंद्रव्यंदीयमानंनदुष्यतीतिक्रतुस्म
रणात् स्मृत्यंतरेचात्रविशेषउक्तः विवाहोत्सवयज्ञादिष्वंतरामृतसूतके शेषमन्नंपरैर्देयंदातृन्भोक्तृंश्चनस्पृशेदिति यज्ञेवृषोत्सर्गा
दौ विवाहेच पूर्वसंभृतसंभारे तथाचस्मृत्यंतरं यज्ञेसंभृतसंभारेविवाहश्राद्धकर्मणीतिसद्यःशौचमत्रप्रकृतम् विवाहग्रहणंपूर्वप्रवृत्त
चौलोपनयनादिसंस्कारकर्मोपलक्षणम् यज्ञग्रहणंचपूर्वप्रवृत्तदेवप्रतिष्ठारामाद्युत्सवमात्रोपलक्षणम् नदेवप्रतिष्ठोत्सर्गविवाहेषुनदेश
विभ्रमेनापद्यपिचकष्टायामाशौचमितिविष्णुस्मरणात् संग्रामेयुद्धे संग्रामेसमुपोढेराजानंसंनाहयेदित्याश्वलायनायुक्तसंनहनविधौग्रा

ऋत्विजांदीक्षितानांचयज्ञियंकर्मकुर्वताम् सत्रिव्रतिब्रह्मचारिदातृब्रह्मविदांतथा २८
दानेविवाहेयज्ञेचसंग्रामेदेशविप्लवे आपद्यपिहिकष्टायांसद्यःशौचंविधीयते २९

स्थानिकशांतिहोमादौचसद्यःशुद्धिः देशस्यविस्फोटादिभिरुपसर्गैराजभयाद्वाविप्लवेतदुपशमनार्थेशांतिकर्मणिसद्यःशौचं विप्लवा
भावेपिक्वचिद्देशविशेषेणपैठीनसिनाशुद्धिरुक्ता विवाहदुर्गयज्ञेषुयात्रायांतीर्थकर्मणि नतत्रसूतकंतद्वत्कर्मयज्ञादिकारयेदितितथाक
ष्टायामप्यापदिव्याध्याद्यभिभवेनमुमूर्षावस्थायांदुरितशमनार्थेदाने तथासंकुचितवृत्तेश्चत्यक्तपरिश्रांतमातापित्रादिबहुकुटुंबस्यतद्भर
णोपयोगिनिप्रतिग्रहेसद्यःशुद्धिः इयंचशुद्धिर्यस्यसद्यःशौचंविनार्त्युपशमोनभवति अभ्यस्तनिकस्यतद्विषया यस्त्वेकाहपर्याप्तसंचितध

नस्तस्यैकाहः यस्त्र्यहोपयोगि संचयीतस्य त्र्यहः यस्तु चतुरहार्थमापादितद्रव्यः कुंभीधान्यस्तस्य चतुरहः कुसूलधान्यकस्य दशाह इत्येवं य
स्य यावत्कालमात्मभावस्तस्य तावत्कालमाशौचं आपदुपाधिकत्वात् आशौचसंकोचस्य अतएव मनुना कुसूलधान्यको वा स्यात्कुंभीधान्यक एव-
वा त्र्यैहिको वापि भवेदश्वस्तनिक एव वेत्यत्र प्रतिपादितचतुर्विधगृहस्थाभिप्रायेण दशाहं शावमाशौचं सपिंडेषु विधीयते अर्वाक्संचयनादस्थ्नां त्र्यह
मेकाहमेव वेति कल्पचतुष्टयं प्रतिपादितं समानोदकविषयाश्च संकुचिताशौचकल्पाः पक्षिण्येकाहः सद्यःशौचरूपाः स्मृत्यंतरे दृष्टाः वृत्तिसंकोचो
पाधितयैव योज्याः अयं चाशौचसंकोचो येनैव प्रतिग्रहादिना विना वृत्तिस्तद्विषयो न सर्वत्रेत्यवगंतव्यं ननु एकाहाद्ब्राह्मणः शुध्येद्योग्निवेदसमन्वि
तः त्र्यहात्केवलवेदस्तु विहीनो दशभिर्दिनैरित्यादि स्मृत्यंतरवचनपर्यालोचनया अध्ययनज्ञानानुष्ठानयोगिनामेकाहादिना शुद्धिरित्येवं कस्मान्नेष्यते
उच्यते दशाहं शावमाशौचं सपिंडेषु विधीयते इति सामान्यप्राप्तदशाहबाधपुरःसरमेव त्वेकाहाद्ब्राह्मणः शुध्येदिति विधायकं भवति बाधकस्य चानु
पपत्तिनिबंधनत्वात् यावत्यबाधितेनुपपत्तिप्रशमो न भवति तावद्बाधनीयं अतः कियदनेन बाध्यमित्यपेक्षायामपेक्षितविशेषसमर्पणक्षमस्या
ग्निवेदसमन्वित इति वाक्यविशेषस्य दर्शनादग्निवेदविषयेग्निहोत्रादिकर्मणि स्वाध्याये च व्यवतिष्ठते न पुनर्दानादावपि एवं चाग्निवेदपदयोः का
र्यान्वयित्वं भवति इतरथा येनाग्निवेदवेदसाध्यं कर्म कृतं तस्यैकाहाच्छुद्धिरिति पुरुषविशेषोपलक्षणत्वमेव स्यात् न चैतद्युक्तं एवं च सति प्रत्यूहे
न्नाग्निषु क्रियाः वैतानोपासनाः कार्याः क्रियाश्च श्रुतिनोदिताः तथा ब्राह्मणस्य स्वाध्यायादिनिवृत्त्यर्थं सद्यःशौचमित्येवमादिभिर्मन्वादिवचनै
रेकवाक्यता भवति नतोभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते इति दशाहपर्यंतं भोजनादिकं प्रतिषेधयद्भिर्यमादिवचनैरविरोधोपि सिध्यति २०
अतः काचित्कर्मवेदमाशौचसंकोचविधानं न पुनः सर्वसंव्यवहारादिगोचरमित्यलमतिप्रपंचेन इदं च स्वाध्यायविषये सद्यःशौचविधानं बहुवेदस्य-

ब्रह्मोज्झनताकृतायामार्त्तौद्रष्टव्यम् इतरस्यतुदानंप्रतिग्रहोहोमः स्वाध्यायश्चनिवर्त्ततेइतिप्रतिषेधएव एवंब्राह्मणादिमध्येयस्ययावत्कालमाशौचमुक्तं सतस्यानंतरंस्नात्वाशुध्येत् नतत्कालातिक्रममात्रात् यथाहमनुः विप्रः शुध्यत्यपः स्पृष्ट्वाक्षत्रियोवाहनायुधम् वैश्यः प्रतोदरश्मीन्वायष्टिंशू द्रः कृतक्रियइति अयमर्थः कृतक्रियइतिप्रत्येकमभिसंबध्यते विप्रोनुभूताशौचकालः कृतक्रियः कृतस्नानोहस्तेनापःस्पृष्ट्वाशुध्यति स्पृ ष्ट्वेतिस्पर्शनक्रियैवोच्यते नस्नानमाचमनंवा वाहनादिषुतस्यैवानुषंगात् अथवाकृतक्रियोयावदाशौचंकृतोदकादिक्रियः तदनंतरंविप्रादिरु दकादिस्पृष्ट्वाशुध्येदिति इत्याशौचकालानंतरभाविस्नानप्रतिनिधित्वेनोच्यतइति क्षत्रियादिर्वाहनादिकंस्पृष्ट्वाशुध्येदिति २८ २९ कुल

उदक्याशुचिभिः स्नायात्संस्पृष्टस्तैरुपस्पृशेत् अब्लिंगानिजपेच्चैवगायत्रींमनसासकृत् ३०

व्यापिनींशुद्धिमभिधायेदानींप्रसंगात्प्रतिपुरुषव्यापिनींशुद्धिमाह उदक्यारजस्वला अशुचयः शवचांडालपतितसूतिकाद्याः शावाशौचिनश्च एतैः संस्पृष्टः स्नायात् तैः पुनरुदक्याशुचिसंस्पृष्टादिभिः संस्पृष्टउपस्पृशेत् आचमेत् आचम्याब्लिंगानिआपोहिष्टेत्येवमादीनित्रीणिमंत्रवाक्या निजपेत् त्रिष्वेवबहुवचनस्यचरितार्थत्वात् तथागायत्रींचसकृन्मनसाजपेत् ननुउदक्यासंस्पृष्टः स्नायादित्येकवचननिर्दिष्टस्यकथंतैरितिबहुवच नेपरामर्शः सत्यमेवं किंत्वत्रउदक्यादिसंस्पृष्टव्यतिरिक्तस्नानार्हमात्रस्पर्शेप्याचमनविधानार्थंतैरितिबहुवचननिर्देशइत्यविरोधः तेचस्नानार्हाः स्मृत्यंतरेवगंतव्याः यथाहपाराशरः दुःस्वप्नेमैथुनेवांतेविरिक्तेक्षुरकर्मणि चितियूपश्मशानास्थ्नांस्पर्शनेस्नानमाचरेदिति तथाचमनुः शतो

विरक्तः स्नात्वातु घृतप्राशनमाचरेत् आचामेदेव भुक्त्वान्नंस्नानंमैथुनिनः स्मृतमिति मैथुनिनः स्नानमृतकालविषयम् अनृतौ तु यदा गच्छेच्छौ
चंमूत्रपुरीषवदिति बृहस्पतिस्मरणात् अनृतावपि कालविशेषेण स्मृत्यंतरे स्नानमुक्तं अष्टम्यांचचतुर्दश्यां दिवापर्वणि मैथुनम् कृत्वासचैलंस्ना
त्वाचवारुणीभिश्चमार्जयेदिति तथाचयमः अजीर्णेभ्युदितेवांतेतथाप्यस्तमितेरवौ दुःस्वप्नेदुर्जनस्पर्शेस्नानमात्रंविधीयतेइति तथाबृहस्प
तिः मैथुनेकटधूमेचसद्यः स्नानंविधीयते इत्येतदसचैलस्पर्शविषयं सचैलेतुचित्यादिस्पर्शे सचैलमेवस्नानं यथाहच्यवनः श्वानंश्वपाकंप्रेत
धूमंदेवद्रव्योपजीविनम् ग्रामयाजिनंसोमविक्रयिणंयूपंचितिंचितिकाष्ठंमद्यंमद्यभांडंसस्नेहंमानुषास्थिशवस्पृष्टंरजस्वलांमहापातकिनंशवं
स्पृष्ट्वासचैलमंभोवगाह्योत्तीर्याग्निमुपस्पृश्य गायत्रीमष्टवारंजपेत् घृतंप्राश्यपुनः स्नात्वात्रिराचामेदिति एतच्चबुद्धिपूर्वविषयं अन्यत्रस्नान
मात्रं शवस्पृष्टंदिवाकीर्त्तिंचितिंयूपंरजस्वलाम् स्पृष्ट्वात्वकामतोविप्रः स्नानंकृत्वाविशुध्यतीतिबृहस्पतिस्मरणात् एवमन्यत्रापिवक्ष्यमा
णेषुविषयसमीकरणमूहनीयम् तथाचकश्यपः उदयास्तमयोस्कंदयित्वा अक्षिस्पंदनेकर्णाक्रोशनेचित्यारोहणेयूपसंस्पर्शनेचसचैलंस्नानं
पुनर्मामइतिजपेत् महाव्याहृतिभिः सप्ताज्याहुतीर्जुहुयादिति तथास्मृत्यंतरे स्पृष्ट्वादेवलकंचैवसवासाजलमाविशेत् देवार्चनपरोविप्रोवि
त्तार्थंवत्सरत्रयम् असौदेवलकोनामहव्यकव्येषुगर्हितः तथाब्रह्मांडपुराणे शैवान्पाशुपतान्स्पृष्ट्वालोकायतिकनास्तिकान् विकर्मस्थान्द्वि-
जान्शूद्रान्सवासाजलमाविशेदिति तथा अस्वर्ग्याह्याहुतिःसास्याच्छूद्रसंपर्कदूषितेतिलिंगाच्चशूद्रस्पर्शनिषेधः तथांगिराः यस्तुच्छायांश्वपा
कस्यब्राह्मणोह्यधिरोहति तत्रस्नानंप्रकुर्वीतघृतंप्राश्यविशुध्यतीति तथाव्याघ्रपादः चांडालंपतितंचैवदूरतःपरिवर्जयेत् गोवालव्यजनाद २१
र्वाक्सवासाजलमाविशेदिति एतदतिसंकटस्थलविषयं अन्यत्रतुबृहस्पतिनोक्तं युगंचद्वियुगंचैवत्रियुगंचचतुर्युगम् चांडालसूतिकोदक्या

पतितानामधःक्रमादिति तथापैठीनसिः काकोलूकस्पर्शनेसचैलंस्नानमनुदकमूत्रपूरीषकरणेसचैलस्नानंमहाव्याहृतिहोमश्च अनुदकमूत्रपुरीषकर
णेइत्येतच्चिरकालमूत्रपुरीषकरणे इत्येतच्चिरकालमूत्रपुरीषशौचाकरणपरम् तथांगिराः भासवायसमार्जाररवरोष्ट्रंचश्वसूकरान् अमेध्यानिचसंस्पृश्य
सचैलोजलमाविशेत् मार्जारस्पर्शस्पर्शनिमित्तंस्नानमुच्छिष्टसमयेनुष्ठानसमयेचवेदितव्यम् समाचारात् अन्यदातुमार्जारश्चैवदर्वीचमारुतश्चसदाशु
चिरितिस्नानाभावः श्वस्पर्शेतुस्नानंनाभेरूर्ध्वंवेदितव्यं अधस्तात्तुक्षालनमेव नाभेरूर्ध्वंकरौमुक्त्वाशुनायद्युपहन्यते तत्रस्नानमधस्ताच्चेत्प्रक्षाल्याच
म्यशुध्यतीति तेनैवोक्तत्वात् तथापक्षिस्पर्शेविशेषोजातूकर्ण्येनोक्तः ऊर्ध्वंनाभेःकरौमुक्त्वायदंगंसंस्पृशेत्खगः स्नानंतत्रप्रकुर्वीतशेषंप्रक्षाल्यशु
ध्यतीति अमेध्यस्पर्शेपिविष्णुनाविशेषोदर्शितः नाभेरधस्तात्प्रबाहुषुचकायिकैर्मलैःसुराभिर्मद्यैर्वोपहतोमृत्तोयैस्तदंगंप्रक्षाल्याचांतःशुध्येत् अन्यत्रोपहतो
मृत्तोयैस्तदंगंप्रक्षाल्यस्नायात् तैरिंद्रियेषूपहतस्तूपोष्यस्नात्वापंचगव्येनदशनच्छदोपहतश्चेति एतच्चपरकीयामेध्यस्पर्शविषयम् आत्मीयमलस्पर्शेतु
ऊर्ध्वमपिनाभेःक्षालनमेव यथाहदेवलः मानुषास्थिवसांविष्ठामार्तवंमूत्ररेतसी मज्जानंशोणितंवापिपरस्ययदिसंस्पृशेत् स्नात्वाप्रमृज्यलेपादीनाचम्यस
शुचिर्भवेत् तान्येवस्वानिसंस्पृश्यपूतःस्यात्परिमार्जनादिति तथाशंखः रथ्याकर्दमतोयेनष्ठीवनाद्येनवातथा नाभेरूर्ध्वंनरःस्पृष्टःसद्यःस्नानेनशुध्यतीति
यमेनाप्यत्रविशेषउक्तः सकर्दमंतुवर्षासुप्रविश्यग्रामसंकरम् जंघयोर्मृत्तिकास्तिस्रःपादयोर्द्विगुणास्ततइति ग्रामसंकरंग्रामसलिलप्रवाहप्रवेशं सकर्दमं
प्रविश्येत्यर्थः मारुतशोषितेतुकर्दमादौनदोषः रथ्याकर्दमतोयानिस्पृष्टान्यंत्यश्ववायसैः मारुतेनैवशुध्यंतिपक्वेष्टकचितानिचेतिप्रागुक्तत्वात् अस्थिनि
मनुनाविशेषउक्तः नारंस्पृष्ट्वास्थिसस्नेहंस्नात्वाविप्रोविशुध्यति आचम्यैवतुनिःस्नेहंगांस्पृष्ट्वावीक्ष्यवारविमिति इदंद्विजातास्थिविषयं अन्यत्रवसिष्ठोक्तं
मानुषास्थिस्निग्धंस्पृष्ट्वात्रिरात्रमाशौचमस्निग्धेत्वहोरात्रम् अमानुषेतुविष्णूक्तं भक्ष्यवर्जंपंचनखशवंतदस्थिचसस्नेहंस्पृष्ट्वास्नातःपूर्ववत्प्रक्षालितंवि

भृयादिति एवमन्येपिस्नानार्हाःस्मृत्यंतरतोवबोद्धव्याः एवंस्नानार्हाणांबहुत्वात्तदभिप्रायैतैरितिबहुवचनमविरुद्धं उदक्याशुचिभिःस्नायादित्येतच्चांडा
लाद्यचेतनव्यवधानस्पर्शेविदितव्यं चेतनव्यवधानेतुमानवंदिवाकीर्त्तिमुदक्यांचपतितंसूतिकांतथा शवंतत्स्पृष्टिनंचैवस्पृष्ट्वास्नानेनशुध्यतीति तृती
यस्यत्वाचमनमेवतमेवतुस्पृशेद्यस्तुस्नानंतस्यविधीयते उर्ध्वमाचमनंप्रोक्तंद्रव्याणांप्रोक्षणंतथेतिसंवर्त्तस्मरणात् एतच्चाबुद्धिपूर्वकविषयं मतिपूर्वंतृ
तीयस्यापिस्नानमेव ॰ यथाहगौतमः पतितचंडालसूतिकोदक्याशवस्पृष्टितत्स्पृष्ट्युपस्पर्शनेसचैलमुदकोपस्पर्शनाच्छुध्येदिति चतुर्थस्यत्वाचमनं उ
पस्पृश्याशुचिस्पृष्टंतृतीयंवापिमानवः हस्तौपादौचतोयेनप्रक्षाल्याचम्यशुध्यतीतिदेवलस्मरणात् अशुचिनापुनरुदक्यादिस्पर्शेदेवलेनविशेषउक्तः

कालोग्निः कर्ममृद्वायुर्मनोज्ञानंतपोजलम् पश्चात्तापोनिराहारः सर्वेमीशुद्धिहेतवः ३१

श्वपाकंपतितंव्यंगमुन्मत्तंशवहारकम् सूतिकोसाविकांनारींरजसाचपरिप्लुताम् श्वकुक्कुटवराहांश्चग्राम्यान्संस्पृश्यमानवः सचैलःसशिराःस्नात्वा
त्तदानीमेवशुध्यति अशुद्धान्स्वयमप्येतानशुद्धस्तुयदिस्पृशेत् विशुध्यत्युपवासेनतथाकृच्छ्रेणवापुनरिति साविकाप्रसवस्यकारयित्रीकृच्छ्रःश्व
पाकादिविषयः श्वादिषुतूपवासइतिव्यवस्था ३० अधुनाकालशुद्धौदृष्टांतत्वेनद्रव्यशुद्धिप्रकरणोक्तास्तथैवात्रप्रकरणेवक्ष्यमाणाश्चशुद्धिहेतुनुक्रा
मति यथाग्न्यादयोमीसर्वेस्वविषयेशुद्धिहेतवस्तथाकालोपिदशरात्रादिकः शास्त्रगम्यत्वाच्छुद्धिहेतुत्वस्य अग्निस्तावच्छुद्धिहेतुर्यथाभ्यधायिपुनःपा
कान्महीमयमिति कर्मचशुद्धिनिमित्तं यथावक्ष्यति अश्वमेधावभृथस्नानादिति तथामृदपिशुद्धिकारणं यथाकथितम् सलिलंभस्ममृद्वापिप्रक्षेप्तव्यं २२

विशुद्ध्यइति वायुरपिशुद्धिहेतुः यथोदीरितं मारुतेनैवशुध्यंतीति मनोपिवाचः शुद्धिसाधनं यथाम्नायि मनसावाङ्मिषितावाग्वदतीत्यादि ज्ञानंचा
ध्यात्मिकंबुद्धिशुद्धौनिदानं यथाभिधास्यति क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानादिति तपश्चकृच्छ्रादि यथावदिष्यति प्राजापत्यंचरेत्कृच्छ्रंसमावागुरुतल्पगइत्यादि
तथाजलमपिशरीरादेः यथाजल्पिष्यति वर्ष्मणोजलमिति पश्चात्तापोविशुद्धिजनकः यथागदितम् ख्यापनेनानुतापेनेति निराहारोपिशुध्युपा
दानम् यथाव्याहरिष्यति त्रिरात्रोपोषितोजप्त्वेत्यादि ३१ किंच अकार्यकारिणांनिषिद्धसेविनांदानमेवमुख्यंशुद्धिकारणं यथाव्याख्यास्यति पात्रेध

अकार्यकारिणंदानंवेगोनद्याश्चशुद्धिकृत् शोध्यस्यमृच्चतोयंचसंन्यासोवैद्विजन्मताम् ३२ तपोवेदविदांक्षांतिर्विदुषावर्ष्म-
णोजलम् जपःप्रच्छन्नपापानांमनसःसत्यमुच्यते ३३ भूतात्मनस्तपोविद्येबुद्धेर्ज्ञानंविशोधनम् क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्वि
शुद्धिःपरमामता ३४

नंवापर्याप्तंदत्वेति नद्याः निदाघादौ अल्पतोयतया अमेध्योपहततीरायाः कूलंकषवर्षांबुप्रवाहः वेगः शुद्धिकृ
त् शोधनीयस्यद्रव्यस्यमृज्जलतोयंचशुद्धिकृद्यथेहभणितं अमेध्याक्तस्यमृत्तोयैः शुद्धिर्गंधापकर्षणादिति संन्यासः प्रव्रज्याद्विजन्मनांमानसोपचारे
शुद्धिकृत् तपोवेदाभ्यासोवेदविदांशुद्धिकारणंकृच्छ्रादितुसर्वसाधारणं नवेदविदामेव क्षांतिरुपशमोविदुषांवेदार्थविदांवर्ष्मणो शरीरस्यजलं प्र
च्छन्नपापानामविख्यातदोषाणांअघमर्षणादिसूक्तजपः शुद्धिकारणंशुद्धिसाधनं मनःसदसत्संकल्पात्मकम् तस्यासत्संकल्पत्वादशुद्धस्यसत्यंसाधु
संकल्पः शोधकं भूतशब्देनतद्विकारभूतोदेहेंद्रियसंबंधोलक्ष्यते तत्रस्थूलोहंकृशोहं काणोहंबधिरोहमिति एवंतदभिमानित्वेनयोयस्मात्मावर्त्ततेस

भूतात्मा तस्यतपोविद्येशुद्धिनिमित्ते तपःशब्देनानेकजन्मस्वेकस्मिन्नपिवाजन्मनिजागरस्वप्नसुषुप्त्यवस्थास्वात्मनोयोयमन्वयः शरीरादेश्चव्य
तिरेकः सोभिधीयते यथातपसाब्रह्मविजिज्ञासस्वेतिपंचकोशव्यतिरेकप्रतिपादनपरेवाक्येविद्याशब्देनचौपनिषदमस्थूलमनण्वन्हस्वमसंगोह्यय
मात्मेत्यादित्वंपदार्थनिरूपणविषयवाक्यजन्यज्ञानमुच्यते एताभ्यामस्यशुद्धिः शरीरादिव्यतिरेकबुद्धेः संशयविपर्ययरूपत्वेनाशुद्धायाः प्रमाण
रूपज्ञानंविशोधनं क्षेत्रस्यतपोविद्याविशुद्धस्यत्वंपदार्थभूतस्यतत्त्वमसीत्यादिवाक्यजन्यात्साकाररूपादीश्वरज्ञानात्परमात्मशुद्धिर्मुक्तिलक्षणा य
थाताः शुद्धयः पुरुमपुरुषार्थास्तद्वद्युक्ततराकालशुद्धिरपीत्येवंप्रशंसार्थभूतात्मादिविशुद्ध्यभिधानंइत्याशौचप्रकरणम् ३२ ३३ ३४ आप-

क्षात्रेणकर्मणाजीवेद्विशांवाप्यापदिद्विजः निस्तीर्यतामथात्मानंपावयित्वान्यसेत्पथा ३५

द्यपिचकष्टायांसद्यःशौचंविधीयतइत्यापदिमुख्याशौचकल्पनामनुष्ठानासंभवेनसद्यःशौचाद्यनुकल्पमुक्त्वेदानींतत्प्रसंगादापदिप्रतिग्रहोधिकोविप्रेयाजना
ध्यापनेतथेत्याद्युक्तयाजनादिमुख्यवृत्त्यसंभवेनवृत्त्यंतरमाह द्विजोविप्रोबहुकुटुंबतयास्ववृत्त्याजीवितुमसमर्थः क्षत्रसंबंधिनाकर्मणाशास्त्रग्रहणादि-
नापदिजीवेत् तेनापिजीवितुमशक्नुवन् वैश्यसंबंधिनाकर्मणावाणिज्यादिनाजीवेत् नशूद्रवृत्त्या तथाचमनुः उभाभ्यामप्यजीवंस्तुकथंस्यादितिचेद्भवे
त् कृषिगोरक्ष्यमास्थायजीवेद्वैश्यस्यजीविकामिति तथाआपद्यपिनहीनवर्णेनब्राह्मीवृत्तिराश्रयणीया किंतुब्राह्मणेनक्षात्री क्षत्रियेणवैश्यसंबंधिनी २३
वैश्येनचशौद्रीत्येवंस्वानंतरहीनवृत्तिरेव अजीवंतः स्वधर्मेणानंतरांपापीयसींवृत्तिमातिष्ठेरन् नतुकदाचिज्ज्यायसीमितिवसिष्ठस्मरणात् ज्यायसी

चब्राह्मीवृत्तिः तथाचस्मृत्यंतरं उत्कृष्टंवापकृष्टंवातयोःकर्मनविद्यते मध्यमेकर्मणीहित्वासर्वसाधारणेहितेइति शूद्रस्यउत्कृष्टंब्राह्मंकर्मनविद्यते तथाब्राह्मणस्यापकृष्टंशौद्रंकर्म मध्यमेक्षत्रवैश्यकर्मणीपुनरापद्गतसर्ववर्णसाधारणे शूद्रश्चापद्गतोवैश्यवृत्त्याशिल्पैर्वाजीवेत् शूद्रस्यद्विजशुश्रूषातयाजीवन्वणिग्भवेत् शिल्पैर्वाविविधैर्जीवेत्द्विजातिहितमाचरन्नितिप्रागुक्तत्वात् मनुनाचात्रविशेषोदर्शितः यैश्चकर्मप्रचरितैःशुश्रूष्यते द्विजातयः तानिकारुककर्माणिशिल्पानिविविधानिचेति अनेनैवन्यायेनानुलोमोत्पन्नानामपिस्वानंतरावृत्तिरूहनीया एवंस्वानंतरहीनवर्णवृत्त्याआपदंनिस्तीर्यप्रायश्चित्ताचरणेनात्मानंपावयित्वापथिन्यसेत् स्ववृत्त्यावात्मानंस्थापयेदित्यर्थः यद्वायमर्थः गर्हितवृत्त्यार्जितंधनंपथिन्यसेदुत्सृजेदिति

फलोपलक्षौमसोममनुष्यापूपवीरुधः तिलौदनरसक्षारान्दधिक्षीरंघृतंजलम् ३६ शस्त्रासवमधूच्छिष्टमधुलाक्षाथबर्हिषः
मृच्चर्मपुष्पकुतुपकेशतक्रविषक्षितीः ३७ कौशेयनीललवणमांसैकशफसीसकान् शाकार्द्रौषधिपिण्याकपशुगंधांस्तथैवच ३८

तथाचमनुः जपहोमैरपैत्येनोयाजनाध्यापनैःकृतम् प्रतिग्रहनिमित्तंतुत्यागेनतपसैवचेति ३५ वैश्यवृत्त्याजीवतोब्राह्मणस्ययदपणनीयंतदाह नोविक्रीणीतेतिप्रत्येकमपिसंबध्यते फलानिकदलीफलादीनिबदरेंगुदव्यतिरिक्तानि यथाहनारदः स्वयंशीर्णानिपर्णानिफलानांबदरेंगुदे रज्जुःकार्पासिकंसूत्रंतच्चेदविकृतंभवेदिति उपलंमाणिक्याद्यश्ममात्रं क्षौममतसीसूत्रमयंवस्त्रं क्षौमग्रहणंतांतवादेवारुपलक्षणम् यथाहमनुः सर्वंचतांतवंरक्तंशाणक्षौमाविकानिच अपिचेत्स्युररक्तानिफलमूलेतथौषधीरिति सोमोलताविशेषः मानुष्यपदेनाविशेषात् स्त्रीपुंनपुंसकानांग्रहणं अपूपंमंडका

दिभक्ष्यमात्रम् वीरुधौवेत्रामृतादिलता: तिला: प्रसिद्धा: ओदनग्रहणंभोज्यमात्रोपलक्षणम् रसागुडेक्षुरसशर्करादय: तथाचमनु: क्षीरक्षौमंदधि
घृतंतैलंमधुगुडोकुशानिति क्षारायवक्षारादय: दधिक्षीरयोर्ग्रहणंमस्तुपिंडकिलाटकूर्चिकादीनांतद्विकाराणामुपलक्षणम् क्षीरंसविकारमितिगौत
मस्मरणात् घृतग्रहणंतैलादिस्नेहमात्रोपलक्षणम् जलंप्रसिद्धं शस्त्रंखड्गादि आसवग्रहणंमद्यमात्रोपलक्षणम् मधूच्छिष्टंसिक्तकं मधुक्षौद्रं ·ला
क्षाजतु बर्हिष: कुशा: मृत्प्रसिद्धा चर्माजिनं पुष्पंप्रसिद्धम् ऊर्णलोमकृत: कंबल:कुतप: केशाश्चमर्यादिसंबद्धा: तक्रमुदस्वित् विषंशृंग्यादि
क्षितिर्भूमि: नित्यंभूमिव्रीहियवाजाद्यश्वर्षभधेन्वनडुहश्चैकइतिस्कमंतुस्मरणात् कौशेयंकोशप्रभवंवसनम् नीलंनीलीरसम् लवणग्रहणेनैवबि

वैश्यवृत्त्यापिजीवन्नोविक्रीणितकदाचन धर्मार्थंविक्रयंनेयास्तिलाधान्येनतत्समा:३९

डसौवर्चलसैंधवसामुद्रसोमककृत्रिमाण्यविशेषेणगृह्यंते मांसंप्रसिद्धं एकशफाहयादय: सीसग्रहणंलोहमात्रोपलक्षणम् शाकंसर्वमविशेषा
त् ओषधय:फलपाकांता: आर्द्रौषधयइतिविशेषोपादानात् शुष्केषुनदोष: पिण्याक:प्रसिद्ध: पशवआरण्या: आरण्यांश्चपशून्सर्वान्दंष्ट्रिणश्च
वयांसिचेतिमनुस्मरणात् गंधाश्चंदनागुरुप्रभृतय: ३६ ३७ ३८ सर्वानेतान्वैश्यवृत्त्याजीवन्ब्राह्मण: कदाचिदपिनविक्रीणीत क्षत्रियादे
स्तुनदोष: अतएवनारदेनवैश्यवृत्तावविक्रेयंब्राह्मणस्यपयोदधीतिब्राह्मणग्रहणंकृतम् प्रतिप्रसवमाह यद्यावश्यका: पाकयज्ञादिधर्मा: स्वसा २४
धनव्रीह्यादिधान्याभावेननिष्पद्यंते तर्हिधान्येनतिलाविक्रयंनेया: तत्समाद्रोणपरिमितेनेत्येवंतेनधान्येनसमा: तथामनु: काममुत्पाद्यकृष्यां

स्वयमेवकृषीवलः विक्रीणिततिलान्शूद्रान्धर्मार्थमचिरस्थितानिति धर्मग्रहणमावश्यकभेषजाद्युपलक्षणम् अतएवनारदः अशक्तोभेषजस्या र्थेयज्ञहेतोस्तथैवच यद्यवश्यंतुविक्रेयास्तिलाधान्येनतत्समाइति यद्यन्यथाविक्रीणीतेतर्हिदोषः भोजनाभ्यंजनाद्दानाद्यदन्यत्कुरुतेतिलैः कृमिर्भूत्वास्वविष्ठायांपितृभिःसहमज्जतीतिमनुस्मरणात् सजातीयैः पुनर्विनिमयोभवत्येव रसारसैर्निमातव्यानत्वेवलवणंरसैः कृतान्नंचकृ तान्नेनतिलाधान्येनतत्समाइति कृतान्नंसिद्धान्नं तच्चकृतान्नेनपरिवर्त्तनीयमितियावत् कृतान्नंचाकृतान्नेनेतिपाठेसिद्धमन्नमकृतान्नेन तंदुलादिनापरिवर्त्तनीयमितियावत् ३९ पूर्वोक्तनिषिद्धातिक्रमेदोषमाह लाक्षालवणमांसानिविक्रीयमाणानिसद्यःपतनीयानिद्विजातिकर्महान्नि

लाक्षालवणमांसानिपतनीयानिविक्रये पयोदधिचमद्यंचहीनवर्णकराणितु ४० आ
पद्गतःसंप्रगृण्हन्भुंजानोवाग्यतस्ततः नलिप्येतैनसाविप्रोज्वलनार्कसमोहिसः ४१

राणि पयःप्रभृतीनितुहीनवर्णकराणिशूद्रतुल्यत्वापादकानि एतद्व्यतिरिक्तापण्यविक्रयेवैश्यतुल्यता यथाहमनुः सद्यःपततिमांसेनलाक्षयालव णेनच त्र्यहेणशूद्रोभवतिब्राह्मणःक्षीरविक्रयात् इतरेषामपण्यानांविक्रयादिहकामतः ब्राह्मणःसप्तरात्रेणवैश्यभावंनिगच्छति ४० किंच यस्त्व धनः अवसन्नकुटुंबतयाआपद्गतोपिक्षत्रवृत्तिंवानप्रविविक्ष्यतिसयतस्ततोहीनतरहीनतमेभ्यःप्रतिगृण्हंस्तदन्नंभुंजानोपिवानैवैनसापापेनलिप्यते य तस्तस्यामापदवस्थायामसत्प्रतिग्रहादावधिकारित्वेनज्वलनार्कसमः यथाज्वलनोर्कश्चहीनसंस्कारेपिनदुष्यति तथायमापद्गतोपिनदुष्यंतीत्येतावतातत्सा

स्य एवंचवदता आपद्गतस्यपरधर्माश्रयणाद्विगुणमपिस्वधर्मानुष्ठानमेवमुख्यमितदर्शितंभवति तथाचमनुः वरंस्वधर्मोविगुणोनपारक्यस्वनुष्ठितः परधर्माश्र याद्विप्रः सद्यः पततिजातितइति ४१ किंच आपत्तौजीवनानीतिविशेषणात् कृष्यादीनामध्ये अनापदवस्थायांयस्ययावृत्तिः प्रतिषिद्धा तस्यसावृ त्तिरनेनाभ्यनुज्ञायते यथापदिवैश्यवृत्तिः स्वयंकृताकृषिर्विप्रक्षत्रिययोरभ्यनुज्ञायते एवंशिल्पादीन्यस्याभ्यनुज्ञायंते शिल्पसूपकरणादि भृतिः प्रेष्यत्वं विद्याभृतकाध्यापकत्वाद्या कुसीदंवृध्यर्थंद्रव्यप्रयोगः तत्स्वयंकृतमभ्यनुज्ञायते शकटंभाटकेनधान्यादिवहनद्वारेणजीवनहेतुः गिरिस्तद्गततृ णेंधनद्वारेणजीवनम् सेवापरचित्तानुवर्त्तनम् अनूपंप्रचुरतृणवृक्षजलप्रायः प्रदेशः तथानृपयाचनंभैक्ष्यंस्नातकस्यापि एतान्यापत्तौजीवनानि

कृषिशिल्पंभृतिर्विद्याकुसीदंशकटंगिरिः सेवानूपंनृपोभैक्ष्यमापत्तौजीवनानितु ४२
बुभुक्षितस्त्र्यहंस्थित्वाधान्यमब्राह्मणाद्धरेत् प्रतिगृह्यतदाख्येयमभियुक्तेनधर्मतः ४३

तथाचमनुः विद्याशिल्पंभृतिः सेवागोरक्षाविपणिः कृषिः गिरिर्भैक्ष्यंकुसीदंचदशजीवनहेतवः ४२ यदाकृष्यादीनामपिजीवनहेतूनामसंभवस्त दाकथंजीवनमित्यतआह धान्याभावेनत्रिरात्रंबुभुक्षितोनश्नन्स्थित्वा अब्राह्मणाच्छूद्रात्तदभावेवैश्यात्तदभावेक्षत्रियाद्वाहीनकर्मणएकाहपर्या संधान्यमाहरेत् यथाहमनुः तथैवसप्तमेभक्तेभक्तानिषडनश्नता अश्वस्तनविधानेनहर्त्तव्यंहीनकर्मणइति तथा प्रतिगृहोत्तरकालंचयदपहृतंत- द्धर्मतोयथावृत्तमाख्येयं यदिनाष्टिकेनस्वामिनात्वयेदंकिंममापहृतमित्यभियुज्यते यथाहमनुः खलात्क्षेत्रादगाराद्वायतोवाप्युपलभ्यते आख्या २५

तव्यंतुतत्तस्मैपृच्छतेयदिपृच्छतीति ४३ इदमपरमापत्प्रसंगाद्राज्ञोविधीयते योशनायापरितोऽवसीदति तस्यवृत्तमाचारं कुलमाभिजात्यं शीलमात्मगुणं श्रुतंशास्त्रश्रवणं अध्ययनंवेदाध्ययनं तपःकृच्छ्रादिचपरीक्ष्यराजाधर्मादनपेतांवृत्तिंप्रकल्पयेत् अन्यथातस्यदोषः तथाचमनुः यस्यराज्ञस्तुविषयेश्रोत्रियःसीदतिक्षुधा तस्यसीदतितद्राष्ट्रंदुर्भिक्षव्याधिपीडितमिति इत्यापद्धर्मप्रकरणम् ४४ चतुर्णामाश्रमिणांमध्येब्रह्मचारिगृहस्थयोर्धर्माः प्रतिपादिताः सांप्रतमवरप्राप्तान्वानप्रस्थधर्मान्प्रतिपादयितुमाह वनेप्रकर्षेणनियमेनचतिष्ठतिचरतीतिवनप्रस्थः वनप्रस्थएववानप्रस्थः संज्ञायां दैर्घ्यं भाविनीवृत्तिमाश्रित्यवनंप्रतिष्ठासुरितियावत् असौसुतविन्यस्तपत्नीकस्त्वयेयंभरणीयेत्येवंसुतेविन्यस्तानिक्षिप्तापत्नीयेनसतथोक्तः यदि

तस्यवृत्तंकुलंशीलंश्रुतमध्ययनंतपः ज्ञात्वाराजाकुटुंबंचधर्म्यांवृत्तिंप्रकल्पयेत् ४४
सुतविन्यस्तपत्नीकस्तयावानुगतोवनम् वानप्रस्थोब्रह्मचारीसाग्निःसोपासनोव्रजेत् ४५

सापतिपरिचर्याभिलाषेणस्वयमपिवनंजिगमिषतितदातयानुगतोवासहितः तथाब्रह्मचारीऊर्ध्वरेताःसाग्निर्वैतानाग्निसहितः तथासोपासनोगृह्याग्निसहितश्चवनंव्रजेत् सुतविन्यस्तपत्नीकइतिवदतासुतगार्हस्थ्योवानप्रस्थोवनवासेधिक्रियतइतिदर्शितम् एतच्चाश्रमसमुच्चयपक्षमंगीकृत्योक्तं इतरथाअविप्लुतब्रह्मचर्योयंयमिच्छेत्तमावसेदित्यकृतगार्हस्थ्योपिवनवासेधिक्रियतएव अयंचवनप्रवेशोजराजर्जरकलेवरस्यजातपौत्रस्यवा तथाहमनुः गृहस्थस्तुयदापश्येद्वलीपलितमात्मनः अपत्यस्यैववापत्यं तदारण्यंसमाश्रयेदिति अयंचपुत्रेषुपत्नीनिक्षेपोविद्यमानभार्यस्य मृतभार्य-

स्याप्यापस्तंबादिभिः वनवासस्मरणात् अतोयत्तद्दाहयित्वाग्निहोत्रेणेतिपुनराधानविधानंतदपरिपक्वकषायविषयम् साग्निःसोपानइत्यत्रापियदा
र्धाधानंकृतंतदाश्रौताग्निभिर्गृह्येणचसहितोवनंव्रजेत् सर्वाधानेतुश्रौतैरेवकेवलम् यदिकथंचिज्ज्येष्ठभ्रातुरनाहिताग्नित्वादिनाश्रौताग्नयोनाहिता
स्तर्हिकेवलंसोपासनोव्रजेदित्येवंविवेचनीयं अग्निनयनंचतन्निवर्त्याग्निहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थं अतएवमनुः वैतानिकंचजुहुयादग्निहोत्रंयथाविधि द
र्शमस्कंदयन्पर्वपौर्णमासिंचशक्तितइति ननुचपुत्रनिक्षिप्तपत्नीकस्यतद्विरहिणः कथमग्निहोत्रादिकर्मानुष्ठानंघटते पत्न्यासहयष्टव्यमितिसहाधि
कारनियमात् सत्यमेवंकिंत्वत्रपत्नीनिक्षेपविधिबलादेवतन्नैरपेक्ष्येणाधिकारःकल्प्यते यथाहिरजस्वलायांयस्यव्रत्येहनिपत्न्यनालंभुकास्यात्तामरुध्य
यजेतेत्यपरोधविधिबलात्तन्निरपेक्षता यद्वावनंप्रतिष्ठमानमेवपतिंपत्न्यनुमन्यतइतिनविरोधः नचयथाब्रह्मचारिणोविधुरस्यवावनंप्रस्थितस्याग्निहोत्रादिप

अफालकृष्टेनाग्नींश्चपितॄन्देवातिथीनपि भृत्यांश्चतर्पयेत्श्मश्रुजटालोमभृदात्मवान्॥४६

रिलोपः तथानिक्षिप्तपत्नीकस्याप्यग्निहोत्राद्यभावइतिशंकनीयम् अपाक्षिकत्वेनश्रवणात् नचब्रह्मचारिविधुरयोपिअग्निसाध्यकर्मस्वनधि
कारः पंचमासादूर्ध्वमाहितश्रावणिकाग्नेस्तदधिकारदर्शनात् वानप्रस्थोजटिलश्चीराजीनवासानफालकृष्टमधितिष्ठेत् अकृष्टंमूलफलंसंचिन्वीत
ऊर्ध्वरेताः क्ष्माशयोदद्यादेवनप्रतिगृण्हीयादूर्ध्वंपंचभ्योमासेभ्यः श्रावणिकेनाग्निमाधायाहिताग्निर्वृक्षमूलिकोदद्याद्देवपितृमनुष्येभ्यःसगच्छेत्स्वर्गमा
नंत्यमितिवसिष्ठस्मरणात् चीरंवस्त्रखंडोवल्कलंवा नफालकृष्टमभितिष्ठेत्कृष्टक्षेत्रस्योपरिननिवसेत् श्रावणिकेनवैदिकेनमार्गेणनलौकिकेनेत्यर्थः॥४५ २६
साग्निःसोपासनोव्रजेदित्येतदग्निसाध्यश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानार्थमित्युक्तंतत्रगुणविधिमाह फालग्रहणंकर्षणसाधनोपलक्षणं अष्टक्षेत्रोद्भवेननीवार

वेणुश्यामाकादिना अग्नींस्तर्पयेत् अग्निसाध्यानिकर्माण्यनुतिष्ठेत् चशब्दाद्भिक्षादानमपितेनैवकुर्यात् तथापितॄन्देवानतिथीन् अपिशब्दाद्भू
तान्यपितेनैवतर्पयेत् तथाभृत्यान् चशब्दादाश्रमप्राप्तानपि तथाचमनुः यद्भक्षःस्यात्ततोदद्याद्बलिंभिक्षांचशक्तितः अम्मूलफलभिक्षाभि
रर्चयेदाश्रमागतानिति एवंपंचमहायज्ञान्कृत्वास्वयमपितच्छेषमेवभुंजीत देवताभ्यश्चतद्धुत्वावन्यंमेध्यतरंहविः शेषमात्मनियुंजीतलवणंचस्वयं
कृतमितिमनुस्मरणात् स्वयंकृतमूरवरलवणमेवभोजनार्थेयागाद्यर्थेन्चमुन्यन्ननियमात् ग्राम्याहारपरित्यागोर्थसिद्धः अतएवमनुः संत्यज्य
ग्राम्यमाहारंसर्वंचैवपरिच्छदमिति ननुचदर्शपूर्णमासादेर्व्रीह्यादिग्राम्यद्रव्यसाध्यत्वात्कथंतत्परित्यागः नचवचनीयमफालकृष्टेनाग्नींश्चेतिविशेषव

अन्होमासस्यषण्णांवातथासंवत्सरस्यवा अर्थस्यसंचयंकुर्यात्कृतमाश्वयुजेत्यजेत् ४७

चनसामर्थ्याद्व्रीह्यादिबाधइति विशेषविषयिण्यापिस्मृत्याश्रुतिबाधस्यान्याय्यत्वात् अफालकृष्टविधेश्चस्मार्त्ताग्निसाध्यकर्मविषयत्वेनाप्युप
पत्तेः सत्यमेवंकिंत्वत्रव्रीह्यादेरप्यफालंकृष्टत्वसंभवान्नविरोधः अतएवमनुना वासंतशारदैर्मेध्यैर्मुन्यन्नैःस्वयमाहृतैः पुरोडाशांश्चरूंश्चैवविधिव
न्निर्वपेत्पृथगिति नीवारादीनांमुन्यन्नानांस्वतोमेध्यत्वेसिद्धेपि पुनर्मेध्यग्रहणंयज्ञार्हव्रीह्यादिप्राप्त्यर्थंकृतं मेधोयज्ञस्तदर्हंमेध्यमिति तथाश्मश्रू
णिमुखजानिरोमाणिजटारूपांश्चशिरोरुहान्कक्षादीनिचरोमाणिबिभृयात् रोमग्रहणंनखानामप्युपलक्षणं तथाचमनुः जटाश्चबिभृयान्नि
त्यंश्मश्रुलोमनखांस्तथेति तथात्मवानात्मोपासनाभिरतःस्यात् ४६ पूर्वोक्तद्रव्यसंचयनियममाह एकस्यान्हःसंबंधिभोजनयजनादिदृष्टादृष्टकर्म

णः पर्याप्तस्यार्थस्य संचयं कुर्यात् मासस्य वा षण्णां मासानां वा संवत्सरस्य वा संबंधि कर्मपर्याप्तं संचयं कुर्यात् नाधिकं यद्येवं क्रियमाणेपि कथंचिदवशि
च्यते तर्हि तदतिरिक्त माश्वयुजे मासि त्यजेत् ४७ किंच दांतो दर्परहितः त्रिषु सवनेषु प्रातर्मध्यंदिनापराण्हेषु स्नानशील तथा प्रतिग्रहे पराङ्मुखः
चशब्दाद्याजनादिनिवृत्तश्च स्वाध्यायवान् वेदाभ्यासरतः तथा फलमूलभिक्षादिदानशीलः सर्वप्राणिहिताचरणनिरतश्च भवेत् ४८ किंच दंता ए
वोलूखलं तद्यस्यास्ति स दंतोलूखलिकः कालेनैव पक्वं कालपक्वं नीवारवेणुश्यामाकादि बदरेंगुदादि फलं च तदशनशीलः कालपकाशी वा शब्दोश्मप

दांतस्त्रिषवणस्नायी निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् स्वाध्यायवान्दानशीलः सर्वसत्वहितेरतः ४८ दंतोलूखलिकः कालपकाशी वाश्म
कुट्टकः श्रौतं स्मार्त्तं फलस्नेहैः कर्म कुर्यात्तथा क्रियाः ४९ चांद्रायणैर्नयेत्कालं कृच्छ्रैर्वा वर्त्तयेत्सदा पक्षे गते वाप्यश्नीयान्मासे
वाहनि वा गते ५०

काशनो वा स्यात् कालपक्वभुगेव वेति मनूक्तानि पक्वाशित्वाभिप्रायः अश्मकुट्टको वा भवेत् अश्मना कुट्टनमव-
हननं यस्य स तथोक्तः तथा श्रौतं स्मार्त्तं च कर्म दृष्टार्थाश्च भोजनाभ्यंजनादिक्रियाः लकुचमधूकादिमेध्यतरुफलोद्भवैः स्नेहद्रव्यैः कुर्यान्न तु घृतादिकैः तथा
च मनुः मेध्यवृक्षोद्भवान द्यात् स्नेहांश्च फलसंभवानिति ४९ पुरुषार्थतया विहितां द्वितीं भोजननिवृत्त्यर्थमाह चांद्रायणैर्वक्ष्यमाणलक्षणैः कालं नयेत् कृ
च्छ्रैर्वा प्राजापत्यादिभिः कालं वर्त्तयेत् यद्वा पक्षे पंचदशदिनात्मके तीते अश्नीयात् मासे वा अहनि गते वा नक्तमश्नीयात् अपि शब्दाच्चतुर्थकालिकत्वादि २७
नापि यथाह मनुः नक्तं वान्नं समश्नीयाद्दिवा वाहृत्य शक्तितः चतुर्थकालिको वा स्यात्स्याद्वाप्यष्टमकालिक इति एतेषां कालनियमानां शक्त्यपेक्षया विक

त्मः ५० किंच आहारविहारावसरवर्ज्यं रात्रौ रुक्मनिः प्रयतः स्वप्यात् नोपविशेन्नापितिष्ठेत् दिवास्वप्नस्य पुरुषमात्रार्थतया प्रतिषिद्धत्वान्नतन्नि वृत्तिपरम् तथा भूमावेव स्वप्यात् तच्च भूमावेव नशय्यांतरितायां मंचकादौ वा दिनं तु संप्रपदैरटनैर्नयेत् स्थानासनरूपैर्वा विदारैः संचारैः कंचित्का लं स्थानं कंचिच्चोपवेशनमित्येवं वा दिनं नयेत् योगाभ्यासेन वा तथा च मनुः विविधाश्चोपनिषदीरात्मसंसिद्धये श्रुतीरिति आत्मनः संसिद्धये ब्रह्मत्वप्राप्त्ये तथा शब्दात् क्षितिपरिलोडनाद्वा नयेत् भूमौ विपरिवर्तेत तिष्ठेद्वा प्रपदैर्दिनमिति मनुस्मरणात् प्रपदैः पादाग्रैः ५१ किंच त्रिऋतुः संवत्सरो ग्रीष्मो वर्षा हेमं

स्वप्याद्भूमौ रुक्मचीरात्रौ दिवा संप्रपदैर्नयेत् स्थानासनविहारैर्वा योगाभ्यासेन वा तथा ५१ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थंडिलेशयः आर्द्रवासास्तु हेमंते शक्त्या वापि तपश्चरेत् ५२ यः कंटकैर्वितुदति चंदनैर्यश्च लिंपति अक्रुद्धोपरितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च ५३

तइतिदर्शनात् ग्रीष्मे चैत्रादिमासचतुष्टये चतसृषु दिक्षु चत्वार उपरिष्टादादित्य इत्येवं पंचानामग्नीनां मध्ये तिष्ठेत् तथा वर्षासु श्रावणादिमासचतुष्टये स्थंडिलेशयः वर्षधाराविनिवारणविरहिणी भूतले निवसेत् हेमंते मार्गशीर्षादिमासचतुष्टये क्लिन्नं वासो वसीत एवंविधतपश्चरणे असमर्थः स्वशक्त्यनुरूपं वा तपश्चरेत् यथा शरीरशोषस्तथा यतेत तपश्चरंश्चोग्रतरं शोषयेद्देहमात्मन इति मनुस्मरणात् ५२ किंच यः कश्चित्कंटकादिभिर्विविधमंगानि तुदति व्यथयति तस्मै न क्रुध्येत् यश्चंदनादिभिरुपलिंपति स्रक्रवयति तस्य तु न परिष्येत् किंतु तयोरुभयोरपि समः स्यादुदासीनो भवेत् ५३ अग्निपरिचर्याक्षमं प्रत्याह अग्नीनात्मनि समारोप्य वृक्षावासो वृक्ष एव आवासः कुटी यस्य स तथोक्तः मिताश

नःस्वल्पाहारः अपिशब्दात्फलमूलाशनश्चभवेत् तथाहमनुः अग्नीन्स्वात्मनिवैतानान्समारोप्ययथाविधि अनग्निरनिकेतःस्यान्मुनिर्मूलफलाश
नइति मुनिर्मौनव्रतयुक्तः फलमूलासंभवेचयावत्प्राणधारणंभवतितावन्मात्रंभैक्ष्यंवानप्रस्थगृहेष्वाचरेत् ५४ यदातुतदसंभवोव्याध्यभिभवो-
वातदाकिंकार्यमित्यतआह ग्रामाद्वाभैक्ष्यमाहृत्यवाग्यतोमौनीभूत्वाअष्टौग्रासान्भुंजीत ग्राम्यभैक्ष्यविधानान्मुन्यन्ननियमोर्थलुप्तः यदापुनरष्टभिर्ग्रा
सैःप्राणधारणंनसंभवतितदाष्टौग्रासामुनेर्भैक्ष्यंवानप्रस्थस्यषोडशेतिस्मृत्यंतरोक्तंद्रष्टव्यम् सकलानुष्ठानसमर्थंप्रत्याह अथवावायुरेवभक्षोयस्या-
सौवायुभक्षः प्रागुदीचीमैशानींदिशंगच्छेत् आवर्ष्मसंक्षयात् वर्ष्मवपुस्तस्यनिपातपर्यंतमकुटिलगतिर्गच्छेत् यथाहमनुः अपराजितांवास्थाय

अग्नीन्वाप्यात्मसात्कृत्वावृक्षावासोमिताशनः वानप्रस्थगृहेष्वेवयात्रार्थंभैक्ष्यमाचरेत् ५४
ग्रामादाहृत्यवाग्रासानष्टौभुंजीतवाग्यतः वायुभक्षःप्रागुदीचींगच्छेद्वावर्ष्मसंक्षयात् ५५

गच्छेद्दिशमजिह्मगइति महाप्रस्थानेप्यशक्तोभृगुपतनादिकंवाकुर्यात् वानप्रस्थोवीराध्वानंज्वलनांबुप्रवेशनंभृगुपतनंवानुतिष्ठेदितिस्मरणात्
स्नानाचमनादिधर्माब्रह्मचारिप्रकरणाद्यभिहिताश्चाविरोधिनोस्यापिभवंति उत्तरेषांचैतदविरोधीतिगौतमस्मरणात् एवंप्रागुदितंद्वादिदीक्षामहाप्र
स्थानपर्यंतास्तनुत्यागांमनुतिष्ठन्ब्रह्मलोकेपूज्यतांप्राप्नोति यथाहमनुः आसांमहर्षिचर्याणांत्यक्त्वान्यतमयातनुम् वीतशोकभयोविप्रोब्रह्मलोके
महीयतेइति ब्रह्मलोकःस्थानविशेषोनतुनित्यंब्रह्म तत्रलोकशब्दास्याप्रयोगात् तत्रतुरीयाश्रममंतरेणसुत्त्यनंगीकाराच्च नचयोगाभ्यासेनवा

पुनरितिब्रह्मोपासनविध्यनुपपत्त्यात‌द्भावापत्तिः परिशंकनीया सालोक्यादिप्राप्त्यर्थत्वेनापितदुपपत्तेः अतएवश्रुतौत्रयोधर्मस्कंधाइत्युपक्रम्य यज्ञोध्ययनं दानमितिप्रथमः तपएवेतिद्वितीयः ब्रह्मचार्याचार्यकुलवासीतृतीयः अत्यंतमाचार्यकुलएवमात्मानमवसादयन्निति गार्हस्थ्यवानप्रस्थ्यनैष्ठिकत्वस्व रूपमभिधायसर्वएतेपुण्यश्लोकाभवंतीतित्रयाणामाश्रमिणांपुण्यश्लोकप्राप्तिमभिधायब्रह्मसंस्थोमृतत्वमेतीतिपारिशेष्यात्परिव्राजकस्यैवब्रह्मसंस्थस्य मुक्तिलक्षणामृतत्वप्राप्तिरभिहिता यदापिश्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थोपिविमुच्यतइतिगृहस्थस्यापिमोक्षप्रतिपादनंतद्वांतराजुभूतपारिव्रज्यस्यैत्यवगंत व्यम् इतिवानप्रस्थप्रकरणम् ५५ वैखानसधर्माननुक्रम्यक्रमप्राप्तान्परिव्राजकधर्मान्सांप्रतंप्रस्तौति यावताकालेनतीव्रतपः शोषितवपुषोविषयकषायप

वनाद्गृहाद्वाकृत्वेष्टिंसार्ववेदमदक्षिणाम् प्राजापत्यांतदंतेतानग्नीनारोप्यचात्मनि ५६
अधीतवेदाजपकृत्पुत्रवानन्नदोग्निमान् शक्त्याचयज्ञकृन्मोक्षेमनः कुर्यात्तुनान्यथा ५७

रिपाकोभवति पुनश्चमदोद्भवाशंकानोद्भाव्यतेतावत्कालंवनवासंकृत्वातत्समनंतरंमोक्षेमनः कुर्यात् वनगृहशब्दाभ्यांतत्संबंध्याश्रमोलक्ष्यते मो क्षशब्देनचमोक्षैकफलकश्चतुर्थाश्रमः अथवागृहाद्गार्हस्थ्यादनंतरंमोक्षेमनः कुर्यात् अनेनचपूर्वोक्तश्चतुराश्रमसमुच्चयपक्षः पाक्षिकइतिद्योत यति तथाचविकल्पोजाबालश्रुतौश्रूयते ब्रह्मचर्यंपरिसमाप्यगृहीभवेत् गृहीभूत्वावनीभवेत् वनीभूत्वाप्रव्रजेत् यदिवेतरथाब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजे त् गृहाद्वावनाद्वेति तथागार्हस्थ्येतराश्रमबाधश्चगौतमेनदर्शितः एकाश्रम्यंत्वाचार्याः प्रत्यक्षविधानाद्गार्हस्थ्यस्येति एषांचसमुच्चयविकल्प

बाधपक्षाणांसर्वेषांश्रुतिमूलत्वादिच्छयाविकल्पः अतोयत्कैश्चित्संडितमान्यैरुक्तम् स्मार्तत्वान्नैष्ठिकादीनांगार्हस्थ्येनश्रौतबाधः गार्हस्थ्यानधिकृतांधक्लीबा
दिविषयतावेतितत्स्वाध्यायाध्ययनवैधुर्यनिबंधनमित्युपेक्षणीयम् किंचयथाविष्णुक्रमणाज्यावेक्षणाद्यक्षमतयापंग्वादीनांश्रौतेष्वनधिकारस्तथास्मार्तेष्वप्युदकुंभा
हरणभिक्षाचर्यादिष्वक्षमत्वात्कथंपंग्वादिविषयतयानैष्ठिकत्वाद्याश्रमनिर्वाहः अस्मिंश्चाश्रमेब्राह्मणस्यैवाधिकारः आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृ
हात् तथाएषवोभिहितोधर्मोब्राह्मणस्यचतुर्विधइत्युपक्रमोपसंहाराभ्यांमनुनाब्राह्मणस्याधिकारप्रतिपादनात् ब्राह्मणाः प्रव्रजंतीतिश्रुतेश्चाग्रजन्मनएवाधि
कारोनद्विजातिमात्रस्य अन्येतुत्रैवर्णिकानांप्रकृतत्वात् त्रयाणांवर्णानांवेदमधीत्यचत्वार आश्रमाइतिसूत्रकारवचनाच्चद्विजातिमात्रस्याधिकारमाहुः यदा
चवचनाद्गृहाद्वाप्रव्रजति तदासार्ववेदसदक्षिणांसार्ववेदसीसर्ववेदसंबंधिनीदक्षिणायस्याःसातथोक्तातांप्रजापतिदेवताकामिष्टिंकृत्वातदंतेतान्वैता
नानग्नीनात्मनिश्रुत्युक्तविधानेनसमारोप्यचशब्दादुदगयनेपौर्णमास्यांपुरश्चरणमादौकृत्वाकृच्छ्रेणकायेनाष्टौश्राद्धानिनिर्वपेत् द्वादशवेतिबौधाय
नाद्युक्तंपुरश्चरणादिकंचकृत्वा तथाधीतवेदोजपपरायणोजातपुत्रोदीनांधकृपणार्पितार्थोयथाशक्त्यन्नदश्चभूत्वाऽनाहिताग्निर्ज्येष्ठत्वादिनाप्रतिबं
धाभावेकृताधानोनित्यनैमित्तिकान्यज्ञान्कृत्वामोक्षेमनःकुर्यात् चतुर्थाश्रमंप्रविशेन्नान्यथा अनेनानपाकृतर्णत्रयस्यप्रव्रज्यायामनधिकारंदर्शय
ति यथाहमनुः ऋणानित्रीण्यपाकृत्यमनोमोक्षेनिवेशयेत् अनपाकृत्यमोक्षंतुसेवमानोव्रजत्यधइति यदातुब्रह्मचर्यात्प्रव्रजतितदानप्रजोत्पादना-
दिनियमः अकृतदारपरिग्रहस्यतत्रानधिकारात् रागप्रयुक्तत्वाच्चविवाहस्य नचऋणत्रयापाकरणविधिरेवदारानाक्षिपतीतिशंकनीयम् विद्याधनार्जन
नियमवदस्यप्रयुक्तदारसंभवेतस्यानाक्षेपकत्वात् नतुजायमानोब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान् जायतेब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यःप्रजयापितृभ्यइति
जातमात्रस्यैवप्रजोत्पादनादीन्यावश्यकानीतिदर्शयति मैवं नहिजातमात्रः अकृतदाराग्निपरिग्रहोयज्ञादिष्वधिक्रियते तस्मादधिकारीजायमानोब्राह्म-

णादिर्यज्ञादीननुतिष्ठेदितितस्यार्थः अतश्चोपनीतस्यवेदाध्ययनमेवावश्यकम् कृतदाराग्निपरिग्रहस्यप्रजोत्पादनमपीतिनिरवद्यम् ५६ ५७ एवमधि
कारिणंनिरूप्यतद्धर्मानाह सर्वभूतेभ्यः प्रियाप्रियकारिभ्योहितउदासीनोनपुनर्हिताचरणः हिंसानुग्रहयोरनारंभीतिगौतमस्मरणात् शांतोबाह्यां
तःकरणोपरतः त्रिदंडाअस्यसंतीतित्रिदंडी तेचदंडावैणवाग्राह्याः प्राजापत्येष्ट्यनंतरंत्रीन्वैणवान्दंडान्मूर्धप्रमाणान्दक्षिणेनपाणिनाधारयेत्सव्येनसोद
कंकमंडलुमितिस्मृत्यंतरदर्शनात् एकंवादंडंधारयेत् एकदंडीत्रिदंडीवेतिबौधायनस्मरणात् चतुर्थमाश्रमंगच्छेद्ब्रह्मविद्यापरायणः एकदंडीत्रिदंडीवास
र्वसंगविवर्जितइतिचतुर्विंशतिमतेदर्शनाच्च तथाशिखाधारणमपिवैकल्पिकं मुंडःशिखीवेतिगौतमस्मरणात् मुंडोऽममोपरिग्रहइतिवसिष्ठस्मरणात्

सर्वभूतहितःशांतस्त्रिदंडीसकमंडलुः एकारामःपरिव्रज्यभिक्षार्थीग्राममाश्रयेत् ५८

यज्ञोपवीतधारणमपिवैकल्पिकमेव सशिखान्केशान्निकृंत्यविसृज्ययज्ञोपवीतमितिकाठकश्रुतिदर्शनात् कुटुंबंपुत्रदारांश्चवेदांगानिचसर्वशः केशा
न्यज्ञोपवीतंचत्यक्त्वागूढश्चरेन्मुनिरितिबाष्कलश्रवणाच्च अथयज्ञोपवीतमप्सुजुहोतिभूःस्वाहेति अथदंडमादत्तेसखेमांगोपायेतिपरिशिष्टदर्शनाच्च
यद्यशक्तिस्तदाकंथापिग्राह्या काषायीमुंडस्त्रिदंडीकमंडलुपवित्रपादुकासनकंथामात्रइतिदेवलस्मरणात् शौचाद्यर्थंकमंडलुसहितश्चभवेत् एकारामः
प्रव्रजितांतरेणासहायः संन्यासिनीभिः स्त्रीभिश्च स्त्रीणांचैकइतिबौधायनेनस्त्रीणामपिप्रव्रज्यास्मरणात् तथाचदक्षः एकोभिक्षुर्यथोक्तश्चद्वावेवमिथुनं
स्मृतं त्रयोग्रामःसमाख्यातऊर्ध्वंतुनगरायते राजवार्त्तादितेषांतुभिक्षावार्त्तापरस्परम् अपिपैशुन्यमात्सर्यंसन्निकर्षान्नसंशयइति परिव्रज्यपरिपूर्वोव्र

जतिस्त्यागेवर्त्तते अतश्चाहंममाभिमानंतत्कृतंचलौकिकंकर्मनिचयंवैदिकंचनित्यकाम्यात्मकंसंत्यजेत् तदुक्तंमनुना स्करवाभ्युदयिकंचैव नैःश्रेयसिकमे
वच प्रवृत्तंचनिवृत्तंचद्विविधंकर्मवैदिकं इहवामुत्रवाकाम्यंप्रवृत्तंकर्मकीर्त्यते निष्कामंज्ञानपूर्वंतुनिवृत्तमुपदिश्यते यथोक्तान्यपिकर्माणिपरिहायद्विजोत्त
मः आत्मज्ञानेशमेचस्याद्वेदाभ्यासेचयत्नवानिति अत्रवेदाभ्यासः प्रणवाभ्यासस्तत्रयत्नवान् भिक्षाप्रयोजनार्थंग्राममाश्रयेत्प्रविशेत् नपुनःस्करवनिवा
सार्थंवर्षाकालेनतुदोषः ऊर्ध्वंवार्षिकाभ्यांमासाभ्यांनैकस्थानवासीतिशंखस्मरणात् अशक्तोपुनर्मासचतुष्टयपर्यंतमपिस्थातव्यं नचिरमेकत्रवसेदन्यत्रवर्षा-
कालात् श्रावणादयश्चत्वारोमासावर्षाकालइतिदेवलस्मरणात् एकरात्रंवसेद्ग्रामेनगरेरात्रिपंचकं वर्षाभ्योन्यत्रवर्षासुमासांस्तुचतुरोवसेदितिकाण्व

अप्रमत्तश्चरेद्भैक्ष्यंसायान्हेनभिलक्षितः रहितेभिक्षुकैर्ग्रामेयात्रामात्रमलोलुपः ५९

स्मरणात् ५८ कथंभिक्षाटनंकार्यमित्यत्रआह अप्रमत्तोवाक्चक्षुरादिचापलरहितोभैक्ष्यंचरेत् वसिष्ठेनात्रविशेषोदर्शितः सप्तागाराण्यसंकल्पिता
निचरेद्भैक्ष्यमिति सायान्हेअन्हः पंचमेभागे तथाचमनुः विधूमेसन्नमुसलेव्यंगारेभुक्तवज्जने वृत्तेशरावसंपातेनित्यंभिक्षांयतिश्चरेदिति तथा एकका
लंचरेद्भिक्षांप्रसज्येन्नतुविस्तरे भैक्ष्यप्रसक्तोहियतिर्विषयेष्वपिसज्जतीति अनभिलक्षितः ज्योतिर्विज्ञानोपदेशादिनाअचिन्हितः नचोत्पातनिमित्ता
भ्यांननक्षत्रांगविद्यया नानुशासनवादाभ्यांभिक्षांलिप्सेतकर्हिचिदितितेनोक्तत्वादिति यत्पुनर्वसिष्ठवचनं ब्राह्मणकुलेवायल्लभेततद्भुंजीतसायंप्रातर्मां ३०
सवर्ज्यमिति तदशक्तविषयं भिक्षुकैर्भिक्षणशीलैः पाखंड्यादिभिर्वर्जितेग्रामे मनुनाचविशेषउक्तः नतापसैर्ब्राह्मणैर्वावयोभिरपिवाश्वभिः आकी-

र्णभिक्षुकैरन्यैरगारमुपसंव्रजेदिति यावताप्राणयात्रावर्त्तनंतावन्मात्रंभैक्ष्यंचरेत् तथाचसंवर्त्तः अष्टौभिक्षाःसमादायमुनिःसप्तचपंचवा अद्भिःप्रक्षालि
ताःसर्वास्ततोऽश्नीयाच्चवाग्यतइति अलोलुपोमिष्टान्नव्यंजनादिष्वप्रसक्तः ५९ भिक्षाचरणार्थंपात्रमाह मृदादिप्रकृतिकानियतीनांपात्राणिभवेयुः ते
षांसलिलंगोवालावघर्षणंचशुद्धिसाधनं इयंचशुद्धिर्भिक्षाचरणप्रयोगांगभूतानामेध्याद्युपहतविषया तदुपघातेद्रव्यशुद्धिप्रकरणोक्ताद्रष्टव्या अतएव
मनुना अतैजसानिपात्राणितस्यस्युर्निर्व्रणानिच तेषामद्भिःस्मृतंशौचंचमसानामिवाध्वरइति चमसदृष्टांतोपादानेनप्रयोगिकीशुद्धिर्दर्शिता पात्रांतरा
भावेभोजनमपितत्रैवकार्यम् तद्भैक्ष्यंगृहीत्वैकांतेतेनपात्रेणान्येनवातूष्णींमात्रयाभुंजीतेतिदेवलस्मरणात् ६० एवंभूतस्ययतेरात्मोपासनांगंनियमविषय

यतिपात्राणिमृद्वेणुदार्वलाबुमयानिच सलिलंशुद्धिरेतेषांगोवालैश्चावघर्षणम् ६०
संनिरुध्येंद्रियग्रामंरागद्वेषौप्रहायच भयंहित्वाचभूतानाममृतीभवतिद्विजः ६१
कर्त्तव्याशयशुद्धिस्तुभिक्षुकेणविशेषतः ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात्स्वातंत्र्यंकरणायच ६२

माह चक्षुरादींद्रियसमूहंरूपादिविषयेभ्यःसम्यङ्निरुध्यविनिवर्त्यरागद्वेषौप्रियाप्रियविषयौप्रहायत्यक्त्वाचशब्दादीर्ष्यादीनपितथाभूतानामपकारे
णभयमकुर्वन्शुद्धांतःकरणःसन्नद्वैतसाक्षात्कारेणामृतीभवतिमुक्तोभवति ६१ किंच विषयाभिलाषद्वेषजनितदोषकलुषितस्याशयस्यांतःकरणस्य
शुद्धिःकल्मषक्षयः प्राणायामैर्हिकर्त्तव्यः तस्याःशुद्धेरात्माद्वैतसाक्षात्काररूपज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात् एवंचसतिविषयासक्तितज्जनितदोषात्मकप्रतिबंध
क्षयेसत्यात्मध्यानधारणादौस्वतंत्रोभवति तस्माद्भिक्षुकेणत्वेषाशुद्धिर्विशेषतोनुष्ठेया तस्यमोक्षप्रसाधनत्वात् मोक्षस्यचशुद्धांतःकरणतामंतरेणदुर्लभत्वात्

यथाहमनुः दह्यंतेध्मायमानानांधातूनांहियथामलाः तथेंद्रियाणांदह्यंतेदोषाःप्राणस्यनिग्रहादिति ६२ इंद्रियनिरोधोपायतयासंसारस्वरूपनिरूपणमाह वैराग्य सिध्यर्थंमूत्रपुरीषादिपूर्णनानाविधगर्भवासाअवेक्षणीयाः पर्यालोचनीयाः चशब्दाज्जननोपरमावपि तथानिषिद्धाचरणादिक्रियाजन्यामहारौरवादिनिरयपत नरूपागतयः तथाधयोमनःपीडाः व्याधयश्चज्वरातिसाराद्याः शारीराःक्लेशाः अविद्यास्मितरागद्वेषाभिनिवेशाःपंच जरावलितपलिताद्यभिभवः रूपवि पर्ययःपंगुकुब्जत्वादिनाप्राक्तनस्यरूपस्यान्यथाभावः तथाश्वसूकरखरोरगाद्यनेकजातिषुभवउत्पत्तिः तथाइष्टस्याप्राप्तिः अनिष्टस्यप्राप्तिरित्यादिबहु

अवेक्ष्यागर्भवासाश्चकर्मजागयतस्तथा आधयोव्याधयःक्लेशाजरारूपविपर्ययः ६३ भवोजातिसहस्रेषुप्रियाप्रियविपर्ययः ध्यानयोगेनसंपश्येत्सूक्ष्मआत्मात्मनिस्थितः ६४ नाश्रमःकारणंधर्मेक्रियमाणोभवेद्धिसः अतोयदात्मनोपथ्यंपरेषांन तदाचरेत् ६५

तरक्लेशावहंसंसारस्वरूपंपर्यालोच्यतत्परिहारार्थमात्मज्ञानोपायभूतेंद्रियजयेप्रवर्त्तेत एवमवेक्ष्यानंतरंकिंकार्यमि त्यतआह योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः आत्मैकाग्रताध्यानम् तस्याएवबाह्यविषयस्योपरमः ध्यानयोगेननिर्दिध्यासनापरपर्यायेण सूक्ष्मशरीरप्राणादिव्य तिरिक्तक्षेत्रज्ञः आत्मनिब्रह्मण्यवस्थितः इत्येवंतत्त्वंपदार्थयोरभेदंसम्यक्पश्येत् अपरोक्षीकुर्यात् अतएवश्रुतोआत्माद्रष्टव्यइतिसाक्षात्काररूपंदर्श नमनूद्यतत्साधनत्वेनश्रोतव्योमंतव्योनिदिध्यासितव्यइतिश्रवणमनननिदिध्यासनानिविहितानि ६३ ६४ किंच प्राक्तनश्लोकोक्तात्मोपासना रव्येधर्मेनाश्रमोदंडकमंडल्वादिधारणंकारणं यस्मादसौक्रियमाणोभवेदेवनातिदुष्करः तस्माद्यदात्मनोपथ्यमुद्वेगकरंपुरुषभाषणादितत्परेषांन

नसमाचरेत् अनेनज्ञानोत्पत्तिहेतुभूतांतःकरणशुद्ध्यापादनत्वेनांतरंगत्वात् रागद्वेषप्रहाणस्यप्रधानत्वेनप्रशंसार्थमाश्रमनिराकरणम् नपु नस्तत्परित्यागाय तस्यापिविहितत्वात् तदुक्तंमनुना भूषितोपिचरेद्धर्मंयत्रतत्राश्रमेवसन् मनुःसर्वेषुभूतेषुनलिंगंधर्मकारणमिति ६५ किंच स- त्यंयथार्थप्रियवचनम् अस्तेयंपरद्रव्यानपहारः अक्रोधोपकारिण्यपिक्रोधस्यानुत्पादनम् ह्रीर्लज्जा शौचमाहारादिशुद्धिः धीर्हिताहितविवेकः धृति रिष्टवियोगानिष्टप्राप्तौप्रचलितचित्तस्ययथापूर्वमवस्थापनम् दमोमदत्यागः संयतेंद्रियता अप्रतिषिद्धेष्वपिविषयेषुअनतिप्रसंगः विद्याआत्मज्ञानम् एतैःसत्यादिभिरनुष्ठितैः सर्वोधर्मोनुष्ठितोभवति अनेनदंडकमंडल्वादिधारणस्यबाह्यालक्षणात्सत्यादीनामात्मगुणानामंतरंगतांद्योतयति ६६ ननु

सत्यमस्तेयमक्रोधोन्ह्रीःशौचंधीर्धृतिर्दमः संयतेंद्रियताविद्याधर्मःसर्वउदाहृतः ६६
निःसरंतियथालोहपिंडात्तप्तात्स्फुलिंगकाः सकाशादात्मनस्तद्वदात्मानःप्रभवंतिहि ६७

ध्यानयोगेनात्मनिस्थितमात्मानंपश्येदित्युक्तंजीवपरमात्मनोर्भेदाभावादित्यतआह यद्यपिजीवपरमात्मनोःपारमार्थिकोभेदोनास्ति तथाप्यात्मनःस काशादविद्योपाधिभेदभिन्नतयाजीवात्मानःप्रभवंतिहियस्मात् तस्माद्युज्यतएवजीवपरमात्मनोर्भेदव्यपदेशः तथाहितप्तालोहपिंडादयोगोलकादि स्फुलिंगकास्तेजोवयवानिःसरंति निःसृताश्चस्फुलिंगव्यपदेशंलभंतेतद्वत् अतउपपन्नात्मनिस्थितोद्रष्टव्यइति यद्वायमर्थः ननुसुषुप्तिसम- येप्रलयेचसकलक्षेत्रज्ञां ब्रह्मणिप्रलीनत्वात्कस्यायमात्मोपासनाविधिरित्यतआह निःसरंतीत्यादि यद्यपिसूक्ष्मरूपेणप्रलयवेलायांप्रलीनास्तथा

ष्यात्मनः सकाशाद्यविद्योपाधिभेदभिन्नतयाजीवात्मनः प्रभवंति पुनःकर्मवशात्स्थूलशरीराभिमानिनोजायंते तस्मान्नोपासनाविधिविरोधः तैजसस्य पृथग्भा
वसाम्याल्लोहपिंडदृष्टांतः ६७ ननुचानुपात्तवपुषांक्षेत्रज्ञांनिष्परिस्पंदतयाकर्माभावात्कथंतन्निबंधनोजरायुजांडजादिचतुर्विधदेहपरिग्रह इत्यतआह य
द्यपितस्यामवस्थायांपरिस्पंदात्मकक्रियाभावस्तथापिधर्माधर्माध्यवसायात्मकंकर्ममानसंभवत्येव तस्यचविशिष्टशरीरग्रहणहेतुत्वमस्त्येव वाचिकैः
पक्षिमृगतामानसैरंत्यजातितामितिमनुस्मरणात् एवंगृहीतवपुःस्वयमेवान्वयव्यतिरेकनिरपेक्षःस्तन्यपानादिकेकृतेतृप्तिर्भवत्यकृतेनभवतीत्येवंरूपौ
यावन्वयव्यतिरेकौतत्रनिरपेक्षा प्राग्भवीयानुभवभावितभावनानुभावोद्भूतकार्यावबोधः किंचित्स्तन्यपानादिकंकरोतिकिंचित्स्वभावतोयदृच्छयाप्रयो

तत्रात्माहिस्वयंकिंचित्कर्मकिंचित्तुस्वभावतः करोतिकिंचिदभ्यासाद्धर्माधर्मोभयात्मकं ६८
निमित्तमक्षरःकर्त्ताबोद्धाब्रह्मगुणीवशी अजःशरीरग्रहणात्सजातइतिकीर्त्यते ६९

जनाभिसंधिनिरपेक्षपिपीलिकादिभक्षणंकरोति किंचिद्भवांतराभ्यासवशाद्धर्माधर्मोभयरूपंकरोति तथाचस्मृत्यंतरम् प्रतिजन्मयदभ्यस्तंदानमध्य
यनंतपः तेनैवाभ्यासयोगेनतदेवाभ्यसतेपुनरिति एवंजीवानांकर्मवैचित्र्यात्कृतंजरायुजादिदेहवैचित्र्यंयुज्यतएव ६८ नन्वेवंसतिब्रह्मणएवकथंचिज्जी
वव्यपदेश्यत्वात्तस्यचनित्यत्वादिधर्मत्वात्कथंविष्णुमित्रोजातइतिव्यवहारइत्याशंक्याह सत्यमात्मासकलजगत्प्रपंचाविर्भावेऽविद्यासमावशवशात्सम ३२
वाय्यसमवायिनिमित्तमित्येवंस्वयमेवत्रिविधमपिकारणंनपुनःकार्यकोटिनिविष्टः यस्मादक्षरोऽविनश्वरः ननुसत्वादिगुणविकारस्यसुखदुःखमो-

हात्मकस्यकार्यभूतेजगत्प्रपंचेदर्शनात्तद्गुणवत्याः प्रकृतेरेवजगत्कर्त्तृतोचितानपुनर्निर्गुणस्यब्रह्मणः मैवंमंस्थाः आत्मैवकर्त्तायस्मादसौजीवोपभोग्य
सुखदुःखहेतुभूतादृष्टादेर्बोद्धा नह्यचेतनायाः प्रकृतेर्नामरूपव्याकृतविचित्रभोक्तृवर्गभोगानुकूलभोग्यभोगायतनादियोगिजगत्प्रपंचरचनाघटते त
स्मादात्मैवकर्त्ता तथासएवब्रह्मबृहकोविस्तारकः नचासौनिर्गुणः यतस्तस्यत्रिगुणशक्तिरविद्याप्रकृतिप्रधानाद्यपरपर्यायाविद्यते अतःस्वतोनिर्गुण
त्वेपिशक्तिमुखेनसत्वादिगुणयोगीकथ्यते नचैतावताप्रकृतेःकारणता यस्मादात्मैववशीस्वतंत्रोनप्रकृतिर्नामस्वतंत्रारंभकत्वांतरंनादृग्विधत्ते प्रमा
णाभावात् नचवचनीयंशक्तिरूपापिसैवकर्त्तृभूतेति यतःशक्तिमत्कारकंनशक्तिस्तस्मादात्मैवजगतस्त्रिविधमपिकारणं तथाअजउत्पत्तिरहितः अ

सर्गादौसयथाकाशंवायुंज्योतिर्जलंमहीम् सृजत्येकोत्तरगुणांस्तथादत्तेभवन्नपि ७०
आहुत्याप्यायतेसूर्यःसूर्याद्वृष्टिरथौषधिः तदन्नंरसरूपेणशुक्रत्वमधिगच्छति ७१

तस्तस्ययद्यपिसाक्षाज्जननंनोपपद्यतेतथापिशरीरग्रहणमात्रेणजातइत्युच्यते अवस्थांतरयोगितयोत्पत्तेः गृहस्थोजातइतिवत् ६९ शरीर
ग्रहणप्रकारमाह सृष्टिसमयेपरमात्मायथाकाशादीन् शब्दैकगुणंगगनम् शब्दस्पर्शगुणःपवनः शब्दस्पर्शरूपगुणंतेजः शब्दस्पर्शरूपरसवदुदक
म् शब्दस्पर्शरूपरसगंधगुणाजतीत्येवमेकोत्तरगुणान्सृजति तथात्माजीवभावमापन्नोभवन्नुत्पद्यमानोपिस्वशरीरस्यारंभकत्वेनापितान्नुपादत्तेगृण्हाति
७० कथंशरीरंभकत्वंपृथिव्यादीनामित्यतआह यजमानैःप्रक्षिप्तयाहुत्यापुरोडाशादिरसेनाप्यायतेसूर्यः सूर्याच्चकालवशेनपरिपक्वाज्ज्यादिहवीरसाद्वृ

प्तिर्भवति ततोव्रीह्याद्योषधिरूपमन्नम् तच्चान्नंसेवितंसत् रसरुधिरादिक्रमेणशुक्रशोणितभावमापद्यते ७१ ततः किमित्यतआह ऋतुवेलायांस्त्री
पुंसयोर्योगेशुक्रंच शोणितंच शुक्रशोणितेतस्मिन्परस्परसंयुक्तेविशुद्धेवातपित्तश्लेष्मदुष्टग्रंथिपूयक्षीणमूत्रपुरीषगंधरेतांस्यबीजानीतिस्मृत्यंतरोक्त
दोषरहितेस्थित्वापंचधातून्पृथिव्यादिपंचमहाभूतानिशरीरारंभकतयास्वयंषष्ठश्चिद्धातुरात्माप्रभुःशरीरारंभकरणेऽदृष्टकर्मयोगितयासमर्थोयुगपदादत्ते
भोगायतनत्वेनस्वीकरोति तथाच्चशारीरके स्त्रीपुंसयोगेयोनौरजसाभिसंसृष्टशुक्रंतत्क्षणमेवसहभूतात्मनागुणैश्चसत्वरजस्तमोभिः सहवायुनाप्रेर्यमा

स्त्रीपुंसयोस्तुसंयोगेविशुद्धेशुक्रशोणिते पंचधातून्स्वयंषष्ठआदत्तेयुगपत्प्रभुः ७२
इंद्रियाणिमनःप्राणोज्ञानमायुःसुखंधृतिः धारणाप्रेरणंदुःखमिच्छाहंकारएवच ७३
प्रयत्नआकृतिर्वर्णःस्वरद्वेषौभवाभवौ तस्यैतदात्मजंसर्वमनादेरादिमिच्छतः ७४

णंगर्भाशयेतिष्ठतीति ७२ किंच इंद्रियाणिज्ञानकर्मेंद्रियाणिवक्ष्यमाणानिमनश्चोभयसाधारणम् प्राणोपानोव्यानउदानः समानइत्येवंपंचवृत्तिभेदभि-
न्नःशारीरोवायुःप्राणः ज्ञानमवगमः आयुःकालविशेषावच्छिन्नंजीवनम् सुखंनिर्वृत्तिः धृतिश्चित्तस्यैर्यम् धारणाप्रज्ञामेधाच प्रेरणंज्ञानकर्मेंद्रिया
णामधितिष्ठातृत्वम् दुःखमुद्वेगः इच्छास्पृहा अहंकारोहंकृतिः आकृतिराकारः वर्णोगौरिमादिःस्वरःषड्जगांधारादिः द्वेषोवैरम् भवःपुत्रपश्वादिवि
भवः अभवस्तद्विपर्ययः तस्यानादेरात्मनोनित्यस्यादिमिच्छतः शरीरंजिघृक्षमाणस्यसर्वमेतदिंद्रियादिकमात्मजनितंप्राग्भवीयकर्मबीजजन्यमित्यर्थः

७३ ७४ संयुक्तशुक्रशोणितस्यकायरूपपरिणतौक्रममाह असांचेतनः षष्ठोधातुः धातुविमूर्छितः धातुषुपृथिव्यादिषुविमूर्च्छितोलोलीभूतः क्षीर
नीरवदेकीभूतइतियावत् प्रथमेगर्भमासेसंक्लेदभूतोद्रवरूपतांप्राप्तएवावतिष्ठते नकठिनतयापरिणमते द्वितीयेतुमास्यर्बुदमीषत्कठिनमांसपिंडरूपंभव
ति अयमभिप्रायः कोष्ठ्यपवनजठरदहनाभ्यांप्रतिदिनमीषदीषच्छोष्यमाणंशुक्रसंपर्कात्द्रवीभूतंभूतजातंत्रिंशद्भिर्दिनैःकाठिन्यमापद्यतइति न
थाचसुश्रुते द्वितीयेशीतोष्णानिलैरभिपच्यमानोभूतसंघातोघनोजायतइति तृतीयेतुमास्यंगैरिंद्रियश्चसंयुक्तोभवति ७५ किंच आत्मागृण्हाती

प्रथमेमासिसंक्लेदभूतोधातुविमूर्च्छितः मास्यर्बुदंद्वितीयेतुतृतीयेंगेंद्रियैर्युतः ७५ आकाशाल्लाघवंसौक्ष्म्यंशब्दंश्रोत्रंब
लादिकम् वायोश्चस्पर्शनंचेष्टांव्यूहनंरौक्ष्यमेवच ७६ पित्तात्तुदर्शनंपंक्तिमौष्ण्यंरूपंप्रकाशितम् रसात्तुरसनंशैत्यं
स्नेहंक्लेदंसमार्दवम् ७७ भूमेर्गंधंतथाघ्राणंगौरवंमूर्त्तिमेवच आत्मागृण्हात्यजःसर्वंतृतीयेस्पंदतेततः ७८ ॥ ॥

तिसर्वत्रसंबध्यते गगनाल्लघिमानंलंघनक्रियोपयोगिनम् सौक्ष्म्यंसूक्ष्मेक्षित्वं शब्दंविषयं श्रोत्रवर्णेंद्रियम् बलंदार्ढ्यं आदिग्रहणात्सुषिरत्वं
विविक्ततांच आकाशाच्छब्दंश्रोत्रंविविक्ततांसर्वच्छिद्रसमूहांश्चेतिगर्भोपनिषद्दर्शनात् पवनात्स्पर्शनेंद्रियम् चेष्टांगमनागमनादिकाम् व्यूहन
मंगानांविविधंप्रसारणम् रौक्ष्यंकर्कशत्वंच शब्दात्स्पर्शंच पित्तात्तेजसोदर्शनंचक्षुरिंद्रियम् पंक्तिंभुक्तस्यान्नस्यपचनम् औष्ण्यमुष्णस्पर्शत्वमं
गनां रूपंश्यामिकादि प्रकाशितांभ्राजिष्णुताम् तथासंतापामर्षादिन्च शौर्यमर्षरौक्ष्याप्तत्वौष्ण्यभ्राजिष्णुतासंतापवर्णरूपेंद्रियाणितैजसानीतिगर्भो

पनिषद्दर्शनात् एवंरसादुदकाद्रसनेंद्रियम् शैत्यमंगानांस्निग्धतां मृदुत्वसहितंक्लेदमार्द्रताम् तथाभूमेर्गंधंघ्राणेंद्रियं गरिमाणंमूर्त्तिंच सर्वमेनत्परमा-
र्थतोजन्मरहितोप्यात्मातृतीयेमासिगृण्हाति ततश्चतुर्थेमासिस्पंदतेचलति तथाशारीरके तस्माच्चतुर्थेमासिचलनादावभिप्रायंकरोति ७६ ७७
७८ किंच गर्भस्यैकंहृदयंगर्भिण्याश्चापरमित्येवंद्विहृदया तस्याःस्त्रियायदभिलषितंततद्दोहृदं तस्याप्रदानेनगर्भोविरूपतांमरणरूपंवादोषं
प्राप्नोति तस्मात्तद्दोषपरिहारार्थंचगर्भिण्याःस्त्रियाःयत्प्रियमभिलषितंतत्संपादनीयम् तथाचसुश्रुते द्विहृदयांनारींदोहदिनीमाचक्षते तदभिल

दोहृदस्याप्रदानेनगर्भोदोषमवाप्नुयात् वैरूप्यंमरणंवापि तस्मात्कार्यंप्रियंस्त्रियाः ७९ स्थैर्यंचतुर्थेत्वंगानांपंचमेशो-
णितोद्भवः षष्ठेबलस्यवर्णस्यनखरोम्णांचसंभवः ८० मनश्चैतन्ययुक्तोसौनाडीस्नायुशिरायुतः सप्तमेचाष्टमेचैवत्वङ्मां
सस्मृतिनामपि ८१

षितंदद्यात् वीर्यवंतंचिरायुषंपुत्रंजनयतीति तथाचव्यायामादिकमपिगर्भग्रहणप्रभृतितयापरिहरणी
यं ततःप्रभृतिव्यायामव्यवायातितर्पणदिवास्वप्नरात्रिजारणशोकभययानारोहणवेगधारणाकुक्कुटासनशोणितमोक्षणानिपरिहरेदितितत्रैवाभिधा
नात् गर्भग्रहणंचश्रमादिभिर्लिंगैरवगंतव्यम् सद्योगृहीतगर्भायाः श्रमोग्लानिः पिपासासक्थिसदनंशुक्रशोणितयोरवबंधःस्फुरणंचयोनेरि-
त्यादितत्रैवोक्तं ७९ किंच तृतीयेमासिप्रादुर्भूतस्यांगसंघस्यचतुर्थेमासिस्थैर्यंस्थेमाभवति पंचमेलोहितस्योद्भवउत्पत्तिः तथाषष्ठेबलस्यवर्णस्य ३४
कररुहरोम्णांचसंभवः ८० किंच असौपूर्वोक्तोगर्भः सप्तमेमासिमनसाचेतसाचेतनयाचयुक्तोनाडीभिर्वायुवाहिनीभिःस्नायुभिरस्थिबंधनैः

शिराभिर्वातपित्तश्लेष्मवाहिनीभिश्चसंयुतः तथाष्टमेमासित्वचामांसेनस्मृत्याचयुक्तोभवति ८१ किंच तस्याष्टममासिकस्यगर्भस्यौजःक-
श्चनगुणविशेषोधात्रीगर्भंचप्रतिपुनः पुनरतितरांचंचलतयाशीघ्रंगच्छति अतोष्टमेमासिजातोगर्भःप्राणैर्वियुज्यते अनेनोजःस्थितिरेव
जीवनहेतुरितिदर्शयति ओजःस्वरूपंचस्मृत्यंतरेदर्शितम् हृदितिष्ठतियच्छुद्धमीषदुष्णंसपीतकम् ओजःशरीरेसंख्यातंतन्नाशान्नाशमृच्छ
तीति ८२ किंच एवंकरचरणचक्षुरादिपरिपूर्णांगेंद्रियोनवमेदशमेवापिमासे अपिशब्दात्प्राक्सप्तमेष्टमेवा अत्यायासादिदोषवत्प्रबलसूतिहे

पुनर्धात्रींपुनर्गर्भमोजस्तस्यप्रधावति अष्टमेमास्यतोगर्भोजातःप्राणैर्वियुज्यते ८२ नवमेदशमेवापिप्रबलैःसूति
मारुतैः निःसार्यतेबाणइवयंत्रच्छिद्रेणसज्वरः ८३ तस्यषोढाशरीराणिषट्त्वचोधारयंतिच षडंगानितथास्थ्नां
चसहषष्ट्याशतत्रयम् ८४

तुप्रभंजनप्रेरितः स्नाय्वस्थिचर्मादिनिर्मितवपुर्यंत्रस्यच्छिद्रेणसूक्ष्मस्रुषिरेणसज्वरोदुःसहदुःखाभिभूय-
मानोनिःसार्यत्रेणसुधन्वप्रेरितोबाणइवातिवेगेननिर्गमसमनंतरंचबाह्यपवनस्पर्शोनष्टप्राचीनस्मृतिर्भवति जातःसवायुनास्पृष्टोनस्मरतिपूर्वंजन्म
मरणंकर्मचशुभाशुभमितितिनिरुक्तस्याष्टादशेभिधानात् ८३ कायस्वरूपंविवृण्वन्नाह तस्यात्मनोयानिजरायुजांडजशरीराणितानिप्रत्येकंषट्प्रका
राणिरक्तादिषड्धातुपरिपाकहेतुभूतषडग्निस्थानयोगित्वेन तथाह्यन्नरसोजाठराग्निनापच्यमानोरक्ततांप्रतिपद्यते रक्तंचस्वकोशस्थेनाग्निना
पच्यमानंमांसत्वम् मांसंचस्वकोशानलपरिपक्वंमेदस्त्वंमदोपिस्वकोशवन्हिनापक्वमस्थितां अस्थ्यपिस्वकोशशिखिपरिपक्वंमज्जात्वं मज्जा

या॰ स्मृ॰ पित्तकोशपाचकपरिपच्यमानश्चरमधातुतयापरिणमते चरमधातोरुक्तपरिणतिर्नास्तीति सएवात्मनः प्रथमः कोशइत्येवंषट्कोशात्मियोगित्वात् षड्प्रका मि॰ अ॰
३५ रत्वंशरीराणाम् अन्नरसरूपस्यतुप्रथमधातोरनियतत्वान्नतेनप्रकारांतरत्वम् तानिचशरीराणिषट्त्वचोधारयंति रक्तमांसमेदोस्थिमज्जाशुक्राख्याःष ३
ड्धातवएवरंभास्तंभत्वगिवबाह्यांतररूपेणस्थिताः त्वगिवाच्छादकत्वात्त्वचस्ताःषट्त्वचोधारयंति तदिदमायुर्वेदप्रसिद्धं तथांगानिचषडेव करयुग्मंच
रणयुगुलमुत्तमांगंगात्रमिति अस्थ्नांतुषष्टिसहितंशतत्रयमुपरितनषट्श्लोक्यावक्ष्यमाणमवगंतव्यम् ८४ किंच स्थालानिदंतमूलप्रदेशास्थान्यस्थी
निद्वात्रिंशत्तैःसहद्वात्रिंशद्दंताश्चतुःषष्टिर्भवंति नखाःकरचरणरुहाविंशतिः हस्तपादस्थानिशलाकाकाराण्यस्थीनि मणिबंधस्योपरिवर्त्तीनिअंगुलिमू

स्थालैःसहचतुःषष्टिर्दंतावैविंशतिर्नखाः पाणिपादशलाकाश्चतेषांस्थानचतुष्टयम् ८५ षष्ट्यंगुलीनांद्वेपार्ष्ण्योर्गुल्फेषुचच
तुष्टयम् चत्वार्यरत्निकास्थीनिजंघयोस्तावदेवतु ८६ द्वेद्वेजानुकपोलोरुफलकांससमुद्भवे अक्षतालूषकश्रोणीफलकेचविनिर्दिशेत् ८७

लस्थानिविंशतिरेव तेषांनखानांशलाकास्थ्नांचस्थानचतुष्टयंद्वौचरणौकरौचेत्येवमस्थ्नांचतुरुत्तरंशतम् ८५ किंच विंशतिरंगुलयस्तासामेकैकस्यास्त्रीणि
त्रीणीत्येवमंगुलिसंबंधीन्यस्थीनिषष्टिर्भवंति पादयोःपश्चिमौभागौपार्ष्णी तयोरस्थिनीद्वे एकैकस्मिन्पादेगुल्फौद्वावित्येवंचतुर्षुगुल्फेषुचत्वार्यस्थीनि बाह्वो
ररत्निप्रमाणानिचत्वार्यस्थीनि जंघयोस्तावदेवचत्वारीत्येवंचतुःसप्ततिः ८६ किंच जंघोरुसंधिर्जानुः कपोलोगल्लः ऊरुःसक्थि तत्फलकं अंसो ३५
भुजशिरः अक्षःकर्णनेत्रयोर्मध्येशंखादधोभागाः तालूषकंकाकुदं श्रोणीककुद्मतीतत्फलकं तेषामेकैकत्रास्थीनिद्वेद्वेविनिर्दिशेदित्येवंचतुर्दशास्थीनिभ

वंति ८७ किंच गुह्यास्थ्येकं पृष्ठे पश्चिमभागे पंचचत्वारिंशदस्थीनि भवंति ग्रीवा कंधरा सा पंचदशास्थीस्यात् वक्षोंसयोः संधिर्जत्रुः प्रतिजत्रुं एकैकं हनुश्चिबुकं तत्राप्येकमस्थीत्येवं चतुःषष्टिः ८८ किंच तस्य हनोर्मूले स्थीनि द्वे ललाटं भालं अक्षि चक्षुः गंडः कपोलाक्षयोर्मध्यप्रदेशः तेषां समाहारो ललाटाक्षिगंडं तत्र प्रत्येकमस्थियुगुलं नासा घनसंज्ञास्थिमती पार्श्वकाः कक्षाधःप्रदेशसंबंधान्यस्थीनि तदाधारभूतानि स्थालकानि तैः स्थालकैः अर्बुदैश्चास्थिविशेषैः सह पार्श्वका द्विसप्ततिः पूर्वोक्तैश्च नवभिः सार्धमेकाशीतिर्भवंति ९० किंच भ्रूकर्णयोर्मध्यप्रदेशावस्थिविशेषौ शंखकौ

भागास्थ्येकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पंच च ग्रीवा पंचदशास्थी स्याज्जत्र्वेकैकं तथा हनुः ८८ तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगंडे नासा घनास्थिका पार्श्वकाः स्थालकैः सार्द्धमर्बुदैश्च द्विसप्ततिः ८९ द्वौ शंखकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा उरः सप्तदशास्थीनि पुरुषस्यास्थिसंग्रहः ९० गंधरूपरसस्पर्शशब्दाश्च विषयाः स्मृताः नासिका लोचने जिह्वा त्वक् श्रोत्रं चेंद्रियाणि च ९१ हस्तौ पायुरुपस्थं च जिह्वा पादौ च पंच वै कर्मेंद्रियाणि जानीयान्मनश्चैवोभयात्मकम् ९२

शिरसः संबंधिनी चत्वारि कपालानि उरो वक्षस्तत्सप्तदशास्थिकं इत्येवं त्रयोविंशतिः पूर्वोक्तैश्च सह षष्ट्यधिकं शतत्रयमित्येवं पुरुषस्यास्थिसंग्रहः कथितः ९० सविषयाणि ज्ञानेंद्रियाण्याह एते गंधादयो विषयाः पुरुषस्य बंधनहेतवः विषयशब्दस्य षिञ् बंधने इत्यस्य धातोर्व्युत्पन्नत्वात् एतैश्च गंधादिभिर्बोध्यत्वेन व्यवस्थितैः स्वस्वगोचरसंवित्साधनतयानुमेयानि घ्राणादि पंचेंद्रियाणि भवंति ९१ कर्मेंद्रियाणि दर्शयितुमाह हस्तौ प्रसिद्धौ पायुर्गुदं उपस्थं रतिसंपाद्यसुखसाधनं जिह्वा प्रसिद्धा पादौ च एतानि-

हस्तादीनि पंचकर्मेंद्रियाणि आदाननिर्हारानंदव्याहारविहारादिकर्मसाधनानि जानीयात् मनोंतःकरणं युगपत् ज्ञानानुत्पत्तिगम्यं तच्चबुद्धिकर्मेंद्रियसहकारितयोभयात्मकं ९२ प्राणायतनानि दर्शयितुमाह नाभिप्रभृतीनि दश प्राणस्य स्थानानि समाननाम्नः पवनस्य सकलांगचारित्वेपि नाभ्यादिस्थानविशेषवाचोयुक्तिः प्राचुर्याभिप्राया ९३ प्राणायतनानि पंचयितुमाह वपाप्रसिद्धा वसामांसस्नेहः नाभिः प्रसिद्धा अवहननं फुप्फुसः प्लीहा आयुर्वेदप्रसिद्धा तौच मांसपिंडाकारौ स्तः सव्यकुक्षिगतो यकृत्कालिका क्लोममांसपिंडस्तौ च दक्षिणकुक्षिगतौ क्षुद्रांत्रंह

नाभिरोजोगुदंशुक्रंशोणितंशंखकौतथा मूर्धांसकंठहृदयंप्राणस्यायतनानिच ९३
वपावसावहननंनाभिःक्लोमयकृत्प्लिहा क्षुद्रांत्रंवृक्ककौबस्तिःपुरीषाधानमेवच ९४
आमाशयोथहृदयंस्थूलांत्रंगुदएवच उदरंचगुदौकोष्ठ्यौविस्तारोयमुदाहृतः ९५

स्वांत्रं वृक्ककौ हृदयसमीपस्थौ मांसपिंडौ बस्तिर्मूत्राशयः पुरीषाधानं पुरीषाशयः आमाशयोपक्वान्नस्थानं हृदयं हृत्पुंडरीकं स्थूलांत्रगुदोदराणि प्रसिद्धानि बाह्याद्गुदवलयादंतर्गुदवलये द्वे ते च गुदौ कोष्ठ्यौ कोष्ठेनाभेरधः प्रदेशे भवौ अयं च प्राणायतनस्य विस्तार उक्तः पूर्वश्लोके तु संक्षेपः अतएव पूर्वश्लोकोक्तानां केषांचिदिह पाठः ९४ ९५

पुनः प्राणायतनप्रपंचार्थमाह कनीनिके अक्षितारे अक्षिनासिकयोः संधी अक्षिकूटे शष्कुली कर्णशष्कुली कर्णपात्रकौ कर्णपाल्यौ कर्णौ प्रसिद्धौ दंतवेष्टौ
दंतपाल्यौ ओष्ठौ प्रसिद्धौ ककुंदरे जघनकूपकौ वंक्षणौ जघनोरुसंधी वृक्कौ पूर्वोक्तौ स्तनौ च श्लेष्मसंघातौ उपजिह्वा घंटिका स्फिजौ कटिप्रोथौ बाहू प्रसि
द्धौ जंघोरुषु च पिंडिका जंघयोरूर्वोश्च पिंडिका मांसलप्रदेशः गलशुंडिके हनुमूलगल्लयोः संधी शीर्षं शिरः अवटः शरीरे यः कश्चन निम्नो देशः कं
ठमूलकक्षादिः अवटुरिति पाठे कृकाटिका तथाक्ष्णोः कनीनिकयोः प्रत्येकं श्वेतं पार्श्वद्वयमिति वर्णचतुष्टयम् यद्वा अक्षिपुटं च तुष्टयम् शेषं प्रसिद्धम्

कनीनके चाक्षिकूटे शष्कुली कर्णपत्रकौ कर्णौ शंखौ भ्रुवौ दंतवेष्टावोष्ठौ ककुंदरे ९६ वंक्षणौ वृषणौ वृक्कौ श्लेष्मसंघा
तजौ स्तनौ उपजिह्वा स्फिजौ बाहू जंघोरुषु च पिंडिका ९७ तालूदरं बस्तिशीर्षं चिबुके गलशुंडिके अवटश्चैवमेतानि स्था
नान्यत्र शरीरके ९८ अक्षिवर्णचतुष्कं च पद्हस्तहृदयानि च नव च्छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतनानि तु ९९ शिराः शता
नि सप्तैव नव स्नायुशतानि च धमनीनां शतं द्वे तु पंच पेशीशतानि च १००

एवमेतानि कुत्सिते शरीरे स्थानानि तथाक्षियुग
लम् कर्णयुग्मम् नासाविवरद्वयमास्यं पायुरुपस्थमेतानि पूर्वोक्तानि नव च्छिद्राणि च प्राणस्यायतनान्येव ९६ ९७ ९८ ९९ किंच शिरा नाभिसं
बंधाश्चत्वारिंशत्संख्याः वातपित्तश्लेष्मवाहिन्यः सकलकलेवरव्यापिन्यो नानाशाखिन्यः सत्यः सप्तशतसंख्या भवंति तथांगप्रत्यंगसंबंधिबंधनाः स्नायवो
नवशतानि धमन्यो नाम नाभेरुद्भूताश्चतुर्विंशतिसंख्याः प्राणादिवायुवाहिन्यः शाखाभेदेन द्विशतं भवंति पेश्यः पुनः मांसलाकारा ऊरुपिंडिकाद्यंगप्रत्यं

गसंधिसंबंधिन्यः पंचशतानिभवंति १०० पुनश्चासामेवशरीरादीनांशाखाप्राचुर्येण संख्यांतरमाह शिराधमन्योमिलिताः शाखोपशाखाभेदेनए
कोनत्रिंशल्लक्षाणि तथाचनवशतानिच षट्पंचाशच्चभवंतीत्येवंहेसामश्रवः प्रभृतयोमुनयोजानीतः १०१ किंच शरीरिणांश्मश्रूणिकेशाश्चमिलि
ताः संतस्त्रयोलक्षाविज्ञेयाः मर्माणिमरणकराणिचस्थानानितेषांसप्तोत्तरंशतंज्ञेयम् अस्थ्नांतुद्वेसंधिशते स्नायुशिरादिसंधयः पुनरनंताः १०२ सक
लशरीरस्थषिरादिसंख्यामाह पूर्वोदितशिराकेशादिसहितानांरोम्णांपरमाणवः सूक्ष्मसूक्ष्मतररूपाभागाः स्वेदस्रवणसुषिरैः सहचतुःपंचाशत्कोट्यः

एकोनत्रिंशल्लक्षाणितथानवशतानिच षट्पंचाशच्चजानीतशिराधमनिसंज्ञिताः १०१ त्रयोलक्षास्तुविज्ञेयाः श्मश्रुकेशाः
शरीरिणाम् सप्तोत्तरंमर्मशतंद्वेचसंधिशतेतथा १०२ रोम्णांकोट्यस्तुपंचाशच्चतस्रःकोट्यएवच सप्तषष्टिस्तथालक्षाःसा
र्धाःस्वेदायनैःसह १०३ वायवीयैर्विगण्यंतेविभक्ताःपरमाणवः यद्यप्येकोनुवेत्त्येषांभावानांचैवसंस्थितिम् १०४ रसस्य
नवविज्ञेयाजलस्यांजलयोदश सप्तैवतुपुरीषस्यरक्तस्याष्टौप्रकीर्त्तिताः १०५ षट्श्लेष्मापंचपित्तंचचत्वारोमूत्रमेवच व-
सात्रयोद्वौतुमेदोमज्जैकोर्ध्वंतुमस्तके १०६ श्लेष्मौजसस्तावदेवरेतसस्तावदेवतु इत्येतदस्थिरंवर्ष्मयस्यमोक्षायकृत्यसौ १०७

तथासप्तोत्तरषष्टिर्लक्षाः सार्धाः पंचाशत्सहस्रसहिताः वायवीयैर्विभक्ताः पवनपरमाणुभिः पृथक्कृताविगण्यंते एतच्चशास्त्रदृष्ट्याभिहितं चक्षुरादिक
रणपथगोचरत्वाभावात् अस्यार्थस्य इममतिगहनमर्थंशिरादिभावसंस्थानरूपंहेमुनयोभवतांमध्येयः कश्चिदनुवेत्तिसोपिमहान् अन्योबुद्धिमतां अ
तोयत्नतोबुद्धिमताबोद्धव्याभावसंस्थितिः १०३ १०४ शारीररसादिपरिमाणमाह सम्यक्परिणताहारसारोरसस्तस्यपरिमाणंनवांजलयः पार्थिवपर ३७

माप्युसंश्लेषनिमित्तस्यजलस्यांजलयोदशविज्ञेयाः पुरीषस्यवर्चस्कस्यसप्तैव रक्तस्यजाठरानलपरिपाकापादितलौहित्यस्यान्नरसस्याष्टावंजलयःप्र
कीर्तिताः श्लेष्मणः कफस्यषडंजलयः पित्तस्यतेजसःपंच मूत्रस्योच्चारणस्यचत्वारः वसायामांसस्नेहस्यत्रयः मेदसोमांसरसस्यद्वावंजली मज्जात्व-
स्थिगतसुषिरगतस्तस्यैकोंजलिः मस्तकेपुनर्धांजलिः श्लेष्मसारस्य तथारेतसश्चरमधातोस्तावदेवार्धांजलिरेव एतच्चसमधातुपुरुषाभिप्रायेणोक्तं वि
षमधातोस्तुनियमः वैलक्षण्याच्छरीराणामस्थायित्वात्तथैवच दोषधातुमलानांचपरिमाणंनविद्यते इत्यायुर्वेदस्मरणात् इतीदृशमस्थिरस्याख्या-
द्यारब्धमेतदशुचिनिधानंवर्ष्मास्थिरमितियस्यबुद्धिरसौकृतीपंडितोमोक्षायसमर्थोभवति वैराग्यनित्यानित्यविवेकयोर्मोक्षोपायत्वात् अस्थिमूत्रपुरीषादि

द्वासप्ततिसहस्राणिहृदयादभिनिःसृताः हिताहितानामनाड्यस्तासांमध्येशशिप्रभम् १०८
मंडलंतस्यमध्यस्थआत्मादीपइवाचलः सज्ञेयस्तंविदित्वेहपुनराजायतेनतु १०९ ७

प्राचुर्यज्ञानस्यवैराग्यहेतुत्वात् अतएवव्यासः सर्वाशुचिनिधानस्यकृतघ्नस्यविनाशिनः शरीरकस्यापिकृतेमूढाःपापानिकुर्वते यदिनामा-
स्यकायस्ययदंतस्तद्बहिर्भवेत् दंडमादायलोकोयंशुनःकाकांश्चवारयेदिति तस्मादीदृशकुत्सितशरीरस्यात्यंतिकेविनिवृत्त्यर्थमात्मोपासनेप्रयतितव्य
म् १०५ १०६ १०७ उपासनीयस्वरूपमाह हृदयप्रदेशादभिनिःसृताः कदंबकुसुमकेसरवत्सर्वतोनिर्गताहिताहितकरत्वेनहिताहितसंज्ञाद्वास
प्ततिसहस्राणिनाड्योभवंति अपरास्तिस्रोनाड्यस्तासामिडापिंगलाख्येद्वेनाड्यौसव्यदक्षिणपार्श्वगतेहृदिविपर्यस्तेनासावस्संबद्धेप्राणापानायतने सु

षुम्नाख्यापुनस्तृतीयादंडवन्मध्येब्रह्मरंध्रंविनिर्गतातासांनाडीनांमध्येमंडलंचंद्रप्रभंतस्मिन्नात्मानिर्वातस्यदीपइवाचलः प्रकाशमानआस्ते सएवंभूतो
ज्ञातव्यः तत्साक्षात्करणादिहसंसारेनपुनः संसरति अमृतत्वंप्राप्नोति १०८ १०९ किंच चित्तवृत्तेर्विषयांतरतिरस्कारेणात्मनिस्थैर्ययोगस्तत्प्राप्त्यर्थं
बृहदारण्यकाख्यमादित्याद्यन्मयाप्राप्तंतच्चज्ञातव्यम् तथायन्मयोक्तंयोगशास्त्रंतदपिज्ञातव्यम् ११० कथंपुनरसावात्माध्यातव्यइत्यतआह आत्मव्य
तिरिक्तविषयेभ्योमनोबुद्धिस्मृतींद्रियाणिप्रत्याहृत्यआत्मैकविषयाणिकृत्वाआत्माध्येयः योसौप्रभुर्निवातस्थप्रदीपवद्दीप्यमानोनिष्प्रकंपोहृदितिष्ठति

ज्ञेयंचारण्यकमहंयदादित्यादवाप्तवान् योगशास्त्रंचमत्प्रोक्तंज्ञेयंयोगमभीप्सता ११०
अनन्यविषयंकृत्वामनोबुद्धिस्मृतींद्रियम् ध्येयआत्मास्थितोयोसौहृदयेदीपवत्प्रभुः १११
यथाविधानेनपठन्सामगायमविच्युतम् सावधानस्तदभ्यासात्परंब्रह्माधिगच्छति ११२

एतदेवतस्यध्येयत्वम् यच्चित्तवृत्तिनिवृत्तेर्विविधविषयावभासतिरस्कारेणात्मप्रवणतानामशरावसंपुटनिरुद्धप्रभाप्रतानप्रसरस्येवप्रदीपस्यैकनि
ष्ठत्वम् १११ यस्यपुनश्चित्तवृत्तिर्निराकारालंबनतयासमाधौनाभिरमतेतेनशब्दब्रह्मोपासनंकार्यमित्याह स्वाध्यायावगतमार्गानतिक्रमेणसामगाथंसा
मगानम् सामत्वोगानात्मकत्वेपिगायमितिविशेषणमगीतमंत्रव्युदासार्थं अविच्युतमस्खलितंसावधानः सामांध्वन्यनुस्यूतात्मैकाग्रचित्तवृत्तिः
पठंस्तदभ्यासवशात्तत्रनिष्णातः शब्दाकारशून्योपासनेनपरंब्रह्माधिगच्छति तदुक्तं शब्दब्रह्मणिनिष्णातः परंब्रह्माधिगच्छतीति ११२ ६९

यस्यपुनर्वैदिक्यांगीतौचित्तंनाभिरमतेतेनलौकिकगीत्यनुस्यूतात्मोपासनंकार्यमित्याह अपरांतकोल्लोप्यमद्रकमकर्यौवेणकानिसरोबिंदुसहितंचोत्तरमि
त्येतानिप्रकरणाख्यानिसप्तगीतानि चशब्दादासारितवर्धमानतादिमहागीतानिंगृह्यंते ऋग्गाथाद्याश्चतस्रोगीतिकाइत्येतदपरांतकादिगीतजातमध्यारोपि
तात्मभावंमोक्षसाधनत्वान्मोक्षसंज्ञितंमंतव्यम् तदभ्यासस्यैकाग्र्यतापादनद्वारेणात्मैकतापत्तिकारणत्वात् ११३ ११४ किंच भरतादिमुनिप्रतिपादितवी
णावादनतत्त्ववेदी श्रूयतेइतिश्रुतिः द्वाविंशतिविधासप्तस्वरेषु तथाहि षड्जमध्यमपंचमाः प्रत्येकंचतुः श्रुतयः ऋषभधैवतौप्रत्येकंत्रिश्रुती गांधारनि

अपरांतकमुल्लोप्यंमद्रकंमकरींतथा औवेणकंसरोबिंदुमुत्तरंगीतकानिच ११३ ऋग्गाथापाणिकादक्षविहिताब्रह्मगीति-
का गेयमेतत्तदभ्यासकरणान्मोक्षसंज्ञितम् ११४ वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः तालज्ञश्चाप्रयासेनमोक्षमार्गं
नियच्छति ११५ गीतज्ञोयदियोगेननाप्नोतिपरमंपदम् रुद्रस्यानुचरोभूत्वातेनैवसहमोदते ११६ अनादिरात्माकथितस्त-
स्यादिस्तुशरीरकम् आत्मनस्तुजगत्सर्वंजगतश्चात्मसंभवः ११७

षादौप्रत्येकंद्विश्रुतीइति जातयस्तुषड्जादयः सप्तशुद्धाः संकर
जातयस्त्वेकादशेत्येवमष्टादशविधास्तासुविशारदः प्रवीणः तालइतिगीतपरिमाणंकल्प्यते तत्स्वरूपश्चतदनुविद्धब्रह्मोपासनतयातालादिभंगभयाच्चि
त्तवृत्तेरात्मैकाग्रतायाः सुकरत्वादल्पायासेनैवमुक्तिपथंनियच्छतिप्राप्नोति ११५ चित्तविक्षेपाद्यंतरायहतस्यगीतज्ञस्यफलांतरमाह गीतज्ञोयथाकथंचि
द्योगेनपरमंपदंनाप्नोतितर्हिरुद्रस्यसचिवोभूत्वातेनैवसहमोदतेक्रीडति ११६ पूर्वोक्तमुपसंहरति प्रागुक्तरीत्याअनादिरात्माक्षेत्रज्ञस्यचशरीरग्रहणमेवा

दिरुद्भवः कथितः अजः शरीरग्रहणादित्यत्र परमात्मनश्च सकाशात्पृथिव्यादिसकलभुवनोद्भवः तदुद्भूताच्च पृथिव्यादिभूतसंघाताज्जीवनांतस्थूलश
रीरतयासंभवश्च कथितः सर्गादौ स यथाकाशमित्यादिना ११७ एतदेव प्रश्नपूर्वकं वृणोति यदेतत्सकलं सुरासुरमनुजादिसहितं जगत्तदात्मनः सका
शात्कथमुत्पन्नं आत्मा च तस्मिन्जगति कथं तिर्यङ् नरसरीसृपादिशरीरभाग्भवतीत्येतस्मिन्नर्थे विमुह्यामः अतो मोहापनुत्त्यर्थमस्माकं विस्तरशो वदस्व
११८ एवं मुनिभिः पृष्टः प्रत्युत्तरमाह इह जगति यदिदं स्थूलकलेवरादावनात्मनि आत्माभिमानरूपं मोहजालं तदपास्य तद्व्यतिरिक्तो यः पुरुषोनेकक

कथमेतद्विमुह्यामः सदेवासुरमानवम् जगदुद्भूतमात्मा च कथं तस्मिन्वदस्व नः ११८
मोहजालमपास्येह पुरुषो दृश्यते हि यः सहस्रकरपन्नेत्रः सूर्यवर्चाः सहस्रकः ११९ स
आत्मा चैव यज्ञश्च विश्वरूपः प्रजापतिः विराजः सोन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति १२०

रचरणलोचनः सूर्यवर्चा अनंतरश्मिः सहस्रकः बहुशिरा दृश्यते एतच्च तद्गोचरशक्त्याधारतयोच्यते तस्य साक्षात्कारादिसंबंधाभावात् स एवात्माय
ज्ञः प्रजापतिश्च यतोसौ विश्वरूपः सर्वात्मकः वैश्वरूप्यमेव कथमिति चेत् यस्मादसौ विराजः पुरोडाशाद्यन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति यज्ञाच्च वृष्ट्यादिद्वा ३९
रेण प्रजासृष्टिरित्येवं वैश्वरूप्यं ११९ १२० ष ष ष ष ष ष ष ष ष

एतदेवप्रपंचयति द्रव्यस्यचपुरोडाशादेर्देवतोद्देशेनत्यागाद्योरसः अदृष्टरूपमात्मनः परिणत्यंतरमुत्तमः सकलजगज्जन्मबीजतयोत्कृष्टतमः संभूतः स
देवान्संप्रदानकारकभूतान्सम्यक्प्रीणयित्वायजमानंचाभिलषितफलेनसंयोज्यपवनेनप्रेर्यमाणश्चंद्रमंडलंप्रतिनीयते ततः शशिमंडलाद्रश्मिभिर्भानु
मंडलम् सैषात्रय्येवविद्यातपतीत्यभेदाभिधानात् ऋग्यजुःसाममयंप्रत्युपनीयते ततः स्वमंडलादसौसूर्योमृतरसंवृष्टिरूपमुत्तमंयत्सकलभूतानामशनान
शनात्मनांचराचराणांजननिमित्तंतत्सृजति तस्माद्वृष्टिसंपादितौषधिमयादन्नजोत्पत्तिहेतोरन्नात्पुनर्यज्ञः यज्ञाच्चपूर्वाभिहितभंग्यापुनरन्नं अन्नाच्चपुनः

योद्रव्यदेवतात्यागसंभूतोरसउत्तमः देवान्संतर्प्यसरसोयजमानंफलेनच १२१ सयोज्यवायुनासोमंनीयतेरश्मिभिस्ततः ऋ
ग्यजुःसामविहितंसौरंधामोपनीयते १२२ स्वमंडलादसौसूर्यः सृजत्यमृतमुत्तमम् यज्जन्मसर्वभूतानामशनानशनात्मनाम् १२३
तस्मादन्नात्पुनर्यज्ञः पुनरन्नंपुनःक्रतुः एवमेतदनाद्यंतंचक्रंसंपरिवर्त्तते १२४ अनादिरात्मासंभूतिर्विद्यतेनांतरात्मनः समं
वायीतु पुरुषोमोहेच्छाद्वेषकर्मजः १२५

क्रतुरित्येवमेतदखिलंसंसारचक्रंप्रवाहरूपेणोत्पत्तिविनाशविरहितंसम्यक्परिवर्त्ततइत्यनेनक्रमे
णात्मनःसकाशादखिलजगदुत्पत्तिः तत्रचात्मनःस्वकर्मानुरूपविग्रहपरिग्रहः १२१ १२२ १२३ १२४ ननुयद्यात्मनःसंसरणमनाद्यंतंतर्हिअ
निर्मुक्तिप्रसंगइत्यतआह यद्यप्यात्मानोनादित्वात्संभूतिर्नविद्यते अंतरात्मनः शरीरव्यापिनः तथापिपुरुषःशरीरेणसमवायीभवति भोगायतनेसुख
दुःखात्मकंभोग्यजातमुपभुंक्ते इत्येवंभूतेनसंबंधेनसंबंधीभवत्येव सचसमवायःसंबंधोमोहेच्छाद्वेषजनितकर्मनिर्मितोनतुनिसर्गजातः तस्यकार्यत्वेन

विनाशोपपत्तेर्नानिर्मुक्तिः १२५ आत्मनोजगज्जन्मेत्युक्तंतत्प्रपंचयितुमाह योसौसकलजीवात्मकतयाप्रपंचकात्मकतयाचसहस्रात्माबहुरूपस्तथासकलजगद्धे
तुतयाआदिदेवोमयायुष्माकमुदाहृतः तस्यवदनभुजसक्थिचरणजातायथाक्रममग्रजन्मादयश्चत्वारोवर्णास्तथातस्यपादाद्भूमिर्मस्तकात्स्वरसपद्मघ्राणात्प्रा
णाःकर्णात्ककुभःस्पर्शात्पवनोवदनाद्धुतवहः मनसःशशांकः नेत्रात्भानुः जघनाद्गगनंजंगमाजंगमात्मकंजगच्च १२६ १२७ १२८ अत्रचोदयंति
हेब्रह्मन्योगीश्वर यद्यात्मैकजीवादिभावंभजतेतर्हिकथमसौपापयोनिषुमृगपक्ष्यादिषुजायते अथमोहरागद्वेषादिदोषदुष्टत्वात्तत्तज्जन्मेत्युच्यते त

सहस्रात्मामयायोवआदिदेवउदाहृतः मुखबाहूरुपज्जाःस्युस्तस्यवर्णायथाक्रमम् १२६ पृथिवीपादतस्तस्यशिरसोद्यौरजाय
त नस्तःप्राणादिशःश्रोत्रात्स्पर्शाद्वायुर्मुखाच्छिखी १२७ मनसश्चंद्रमाजातश्चक्षुषश्चदिवाकरः जघनादंतरिक्षंचजगच्चसचरा
चरम् १२८ यद्येवंसकथंब्रह्मन्पापयोनिषुजायते ईश्वरःसकथंभावैरनिष्टैःसंप्रयुज्यते १२९ करणैरन्वितस्यापिपूर्वंज्ञानं
कथंचन वेत्तिसर्वगतांकस्मात्सर्वगोपिनवेदनाम् १३० अंत्यपक्षिस्थावरतांमनोवाक्कायकर्मजैः दोषैःप्रयातिजीवोयंभवंयो
निशतेषुच १३१

च्चन यस्मादीश्वरःस्वतंत्रःकथमनिष्टैर्मोहरागादिभावैःसंयुज्यते १२९ किंच तथेदमप्यत्रदूषणम् मनःप्रभृतिज्ञानो
पायैःसहितस्यापितस्यात्मनः पूर्वज्ञानंजन्मांतरानुभूतविषयंकस्मान्नोत्पद्यते तथासर्वप्राणिगतांवेदनांसुखादिरूपांस्वयंसर्वज्ञोनापिसर्वदेहगतोपिकस्मा
न्नवेत्ति तस्मादात्मैवेश्वरोजीवादिभावंभजतइत्युक्तम् १३० तत्रपूर्वचोदस्योत्तरमाह यद्यपीश्वरःस्वरूपेणसत्यज्ञानानंदलक्षणः तथाप्यविद्यासमावेशा

वशान्मोहरागादिभावैरभिभूयमानोनानाहीनयोनिजननसाधनंमानसादित्रिविधंकर्मनिन्चयमाचरति तेनन्चांत्यादिहीनयोनितामापद्यते अंत्याश्वं
डालादयः पक्षिणःकाकादयः स्थावरावृक्षादयः तेषांभावोंत्यपक्षिस्थावरतातांयथाक्रमेणमनोवाक्कायारब्धकर्मदोषैः जन्मसहस्रेष्वयंजीवःप्राप्नोति
१३१ किंन्च शरीरिणांजीवानांशरीरेषुभावाअभिप्रायविशेषाः सत्वाद्युद्रेकतारतम्याद्यथानंतास्तथातत्कार्यण्यपिरूपाणिकुब्जवामनत्वादीनिदेहि
नांसर्वयोनिषुभवंति १३२ ननुयदिकर्मजन्यानिकुब्जत्वादीनितर्हिकर्मानंतरमेवतैर्भवितव्यमित्याशंक्याह केषांचि ज्ज्योतिष्टोमादिकर्मणांविपाकःफ

अनंताश्चयथाभावाःशरीरेषुशरीरिणाम् रूपाण्यपितथैवेहसर्वयोनिषुदेहिनाम् १३२
विपाकःकर्मणांप्रेत्यकेषांचिदिहजायते इहवामुत्रवैकेषांभावस्तत्रप्रयोजनम् १३३प
रद्रव्याण्यभिध्यायंस्तथानिष्टानिचिंतयन् वितथाभिनिवेशीचजायतेंत्यासुयोनिषु १३४

लंप्रेत्यदेहांतरेभवति केषांचित्कारीर्यादिकर्मणांवृष्ट्यादिफलमिहैवभवति केषांचिच्चित्रादीनांफलंपश्वादिकमिहदेहांतरेवेत्यनियतम् नह्यनंतरमेवक
र्मफलेनभवितव्यमितिशास्त्रार्थः अत्रन्चकर्मणांशुभाशुभफलजनकत्वेसत्वादिभावएवप्रयोजकभूतस्तदायत्तत्वात्फलतारतम्यस्य १३३ मनोवाक्काय
कर्मजैरंत्यादियोनिनांप्राप्नोतीत्युक्तंतत्प्रपंचयितुमाह परधनानिकथमपहरेयमितिअभिमुखध्येन ध्यायंस्तथानिष्टानिब्रह्महत्यादीनिहिंसात्मकानिकरि-
ष्यामीतिचिंतयन् वितथेअसत्यभूतेवस्तुनिअभिनिवेशःपुनःपुनः संकल्पः तद्वांश्चंडालाद्यंतयोनिषुजायते १३४ ५ ५ ५

किंच यस्त्वनृतवदनशीलः पुरुषः पिशुनः कर्णेजपः पुरुषः परोद्वेगकरभाषी अनिबद्धप्रलापी प्रकृतासंगतार्थवादीच बुद्धिपूर्वाबुद्धिपूर्वकृत्यादि
तारतम्याद्धीनोत्कृष्टेषु मृगपक्षिषुजायते १३५ किंच अदत्तादाननिरतः परधनापहारप्रसक्तः परदारप्रसक्तश्चाविहितमार्गेणप्राणिनांघातकश्चदो
षगुरुलघुभावतारतम्यात्तरुलताप्रतानादिस्थावरेषुजायते १३६ सत्वादिगुणपरिपाकमाह आत्मज्ञोविद्याधनाभिमानरहितः शौचवान्बाह्याभ्यं
तरशौचयुक्तः दांतउपशमान्वितः तपस्वीकृच्छ्रादितपोयुक्तः नर्थेंद्रियार्थेष्वप्रसक्तः नित्यनैमित्तकधर्मानुष्ठाननिरतः वेदार्थवेदीचयः ससात्विकः

पुरुषोनृतवादीचपिशुनःपुरुषस्तथा अनिबद्धप्रलापीचमृगपक्षिषुजायते १३५ अदत्तादाननिरतःपरदारोपसेवकः हिं
सकश्चाविधानेनस्थावरेष्वभिजायते १३६ आत्मज्ञःशौचवान्दांतस्तपस्वीविजितेंद्रियः धर्मकृद्वेदविद्यावित्सात्विकोदेवयो
नितामू १३७ असत्कार्यरतोधीरआरंभीविषयीचयः सराजसोमनुष्येषुमृतोजन्माधिगच्छति १३८ निद्रालुःक्रूरकृल्लुब्धो
नास्तिकोयाचकस्तथा प्रमादवान्भिन्नवृत्तोभवेत्तिर्यक्षुतामसः १३९

सचसत्वोद्रेकतारतम्यवशादुत्कृष्टोत्कृष्टतरस्कुरयोनि
तांप्राप्नोति १३७ किंच असत्कार्येषुतूर्यवादित्रनृत्यादिष्वभिरतोयस्तथाअधीरोव्यग्रचित्तः आरंभीसदाकार्याकुलोविषयेष्वतिप्रसक्तश्चसरजो
गुणयुक्तः तद्गुणतारतम्याद्धीनोत्कृष्टमनुष्यजातिषुमरणानंतरमुत्पत्तिंप्राप्नोति १३८ तथायःपुनर्निद्राशीलः प्राणिपीडाकरोलोभयुक्तश्च तथाना-
स्तिकोधर्मादेर्निंदकः याचनशीलः प्रमादवान्कार्याकार्यविवेकशून्यः विरुद्धाचारश्च असौतमोगुणयुक्तस्तत्तारतम्याद्धीनतरपश्वादियोनिषुजायते १३९

पूर्वोक्तमुपसंहरति एवमविद्याविद्धोयमात्मारजस्तमोभ्यांसम्यगाविष्टइहसंसारेपर्यटन्नानाविधदुःखप्रदैर्भावैरभिभूतःपुनःपुनःसंसारदेहग्रहणं
प्राप्नोति इतीश्वरःसकथंभावैरनिष्टैःसंप्रयुज्यतइति अस्यचोद्यस्यनावकाशः १४० यदपिकरणैरन्वितस्यापीतिद्वितीयंचोद्यंतस्योत्तरमाह यद्यप्यात्मा
अंतःकरणादिज्ञानसाधनसंपन्नस्तथापिजन्मांतरानुभूतार्थावबोधेनसमर्थः अविपक्वकरणोरागादिमलाक्रांतचित्तोयस्मात् यथादर्पणोमलच्छन्नो
रूपज्ञानोत्पादनसमर्थोनभवति १४१ ननुप्राग्भावीयज्ञानस्यापिआत्मप्रकाशत्वात् तस्यचस्वतःसिद्धत्वान्नानुपलंभोयुक्तइत्याशंक्याह अपक्वेकर्कं

रजसातमसाचैवंसमाविष्टोभ्रमन्निह भावैरनिष्टैःसंयुक्तःसंसारंप्रतिपद्यते १४० मलि
नोहियथादर्शोरूपालोकस्यनक्षमः तथाऽविपक्वकरणंआत्मज्ञानस्यनक्षमः १४१ क
र्कवारीयथापक्वेमधुरःसन्नरसोपिन प्राप्यतेह्यात्मनितथानापक्वकरणेज्ञता १४२ स
र्वाश्रयांनिजेदेहेदेहीविंदतिवेदनाम् योगीमुक्तश्चसर्वासांयोगमाप्नोतिवेदनाम् १४३

र्वारौतिक्तकर्कटिकायांविद्यमानोपिमधुरोरसः यथानोपलभ्यतेतथात्मन्यपक्वकरणेविद्यमानापिज्ञत्वाज्ञातृताप्राग्भावीयवस्तुगोचरतानप्राप्यते
१४२ वेत्तिसर्वगतांकस्मात्सर्वगोपिनवेदनामितियदुक्तंतत्रोत्तरमाह यःपुनर्देहाभिमानयुक्तःससर्वाश्रयामाध्यात्मिकादिस्वरूपवेदनांस्वकर्मोपा
र्जितएवदेहेप्राप्नोति नदेहांतरगतांभोगायतनारंभादृष्टवैलक्षण्यादेव यस्तुयोगीमुक्तोमुक्ताहंकारादिभिःसकलक्षेत्रगतानांसुखदुःखादिसंवि

दांवेदिताभवति परिपक्ककरणत्वात् १४३ नन्वेकस्मिन्नात्मनिसुरनरादिदेहेषुभेदप्रत्ययोनघटतइत्याशंक्याह यथैकमेवगगनंकूपकुंभाद्युपाधिभे
दभिन्नंनानेवानुभूयते यथावाभानुरेकोपिभिन्नेषुजलभाजनेषुकरकमणिकमल्लिकादिषुनानेवानुभूयते तथैकोप्यात्माअंतःकरणोपाधिभेदेन
नानाप्रतीयते द्वितीयदृष्टांतोपादानमात्मभेदस्यापारमार्थिकद्योतनार्थं १४४ पंचधातून्स्वयंषष्ठ आदत्ते युगपत्प्रभुरित्याद्युक्तमर्थमुपसंहृत्याह
ब्रह्मआत्मा खंगगनं अनिलोवायुः तेजोग्निः जलंप्रसिद्धं भूश्चेत्येतेवातादिधातवः शरीरंव्याप्यधारयंतीतिधातवोभिधीयंते तत्रखादयःपंच

आकाशमेकंहियथाघटादिषुपृथग्भवेत् तथात्मैकोह्यनेकश्चजलाधारेष्विवांशुमान् १४४ ब्रह्मखानिलतेजांसिजलंभूश्चे
तिधातवः इमेलोकाएषचात्मातस्माच्चसचराचरम् १४५ मृद्दंडचक्रसंयोगात्कुंभकारोयथाघटम् करोतितृणमृत्काष्ठैर्गृहंवा
गृहकारकः १४६ हेममात्रमुपादायरूपंवाहेमकारकः निजलालासमायोगात्कोशंवाकोशकारकः १४७ कारणान्येवमादा
यतासुतास्विहयोनिषु सृजत्यात्मानमात्माचसंभूयकरणानिच १४८

धातवोलोक्यंतेदृश्यतइतिलोकाजडायावत् एषचिद्रूपस्तु
रात्माएतस्माज्जडाजडसमुदायात्स्थावरजंगमात्मकंजगदुत्पद्यते १४५ कथमसावात्माजगत्सृजतीत्याह यथाहिकुलालोमृच्चक्रचीवरजातंकरण
जातमुपादायकरकशरावादिकनानाविधकार्यजातंरचयति यथावावर्धकिस्तृणमृत्काष्ठैःपरस्परसापेक्षैः एकंगृहाख्यंकार्यंकरोति यथावाहेमकारःके ४२
वलंहेमोपादायहेमानुगतमेवकटकमुकुटकुंडलादिकार्यमुत्पादयति यथावाकोशकारकः कीटविशेषोनिजलालयारब्धमात्मबंधनकोशाख्यमार

भते तथात्मापिपृथिव्यादीनिसाधनानिपरस्परसापेक्षाणि तथाकरणान्यपिश्रोत्रादीन्यूपादाय अस्मिन्संसारेतास्तास्सुरादियोनिषुस्वयमेवात्मानंनिज
कर्मबंधबद्धंशरीरितयासृजति १४६ १४७ १४८ किंपुनर्वैषयिकज्ञानेंद्रियव्यतिरिक्तात्मसद्भावेप्रमाणमित्याशंक्याह यथाहिपृथिव्यादिमहाभू-
तानिसत्यानिप्रमाणगम्यत्वात् तथात्मापिसत्यः अन्यथायदिबुद्धींद्रियव्यतिरिक्तोज्ञाताध्रुवोनस्यात्तर्हिएकेनचक्षुरिंद्रियेणदृष्टंवस्तु अन्येनस्पर्श
नेंद्रियेणकोविजानाति यथायमद्राक्षंतमहंस्पृशामीति १४९ तथाकस्यचित्पुरुषस्यवाचंपूर्वंश्रुत्वापुनः श्रूयमाणांवाचंतस्यवागियमितिकः प्रत्य

महाभूतानिसत्यानियथात्मापितथैवहि कोन्यथैकेननेत्रेणदृष्टमन्येनपश्यति १४९ वाचंवाकोविजानातिपुनःसंश्रु
त्यसंश्रुताम् अतीतार्थःस्मृतिःकस्यकोवास्वमस्यकारकः १५० जातिरूपवयोवृत्तविद्यादिभिरहंकृतः शब्दादिविषयो-
द्योगंकर्मणामनसागिरा १५१ ससंदिग्धमतिःकर्मफलमस्तिनवेतिवा विप्लुतःसिद्धमात्मानमसिद्धोपिहिमन्यते १५२

भिजानाति तस्मात्ज्ञानेंद्रियातिरिक्तोज्ञाताध्रुवइतिसिद्धम् किंच यद्यात्माध्रुवोनस्यात् तर्ह्यनुभूतार्थगोचरास्मृतिः पूर्वानुभवभावितसंस्कारोद्बोध-
निबंधनाकस्यभवेत् नह्यन्येनदृष्टेवस्तुनिअन्यस्यस्मृतिरुपपद्यते तथाकःस्वप्नज्ञानस्यकारकः नहींद्रियाणामुपरतव्यापाराणांतत्कारकत्वं तथाहमेवा
भिजनत्वादिसंपन्नइत्येवंविधोनुसंधानप्रत्ययः कस्यभवति स्थिरात्मव्यतिरिक्तस्य तथाशब्दस्पर्शादिविषयोपभोगसिद्ध्यर्थमुद्योगंमनोवाक्कायैः कः
कुर्यात् तस्मादपिबुद्धींद्रियव्यतिरिक्तआत्मास्थितः १५० १५१ उपासनाविशेषविध्यर्थंसंसारस्वरूपंविवृण्वन्नाह योसौपूर्वोक्तआत्माविप्लुतोहंका

रदूषितः सम सकलकर्मसु फलमस्ति नवेति संदिग्धमतिर्भवति तथासिद्धोप्यकृतार्थोपि सिद्धमेवकृतार्थमात्मानंमन्यते १५२ किंच तस्यविप्लुतमतेर्ममपुत्रक
लत्रप्रेष्यपुत्रादयोअहमेषामित्यतीवममताकुलस्थितिर्भवति तथाहिताहितकरेकार्यप्रकरेसविप्लुतमतिर्विपरीतमतिःसदाभवेत् १५३ किंच ज्ञेयंजानाती
तिज्ञेयज्ञःतस्मिन्नात्मनिप्रकृतौचात्मनोगुणसाम्यावस्थायांविकारेहंकारादावविशेषवान् विवेकानभिज्ञोभवति तथानशनहुताशनांबुप्रवेशविशेषाशनादिषुवि

ममदाराः सुतामात्या अहमेषामितिस्थिति हिताहितेषुभावेषुविपरीतमतिः सदा १५३ ज्ञेयज्ञेप्रकृतौचैवविकारेवाविशे
षवान् अनाशकानलापातजलप्रपतनोद्यमी १५४ एवंवृत्तोविनीतात्मावितथाभिनिवेशवान् कर्मणाद्वेषमोहाभ्यामिच्छया
चैवबध्यते १५५ आचार्योपासनंवेदशास्त्रार्थेषुविवेकिता तत्कर्मणामनुष्ठानंसंगसद्भिर्गिरःशुभाः १५६ स्त्र्यालोकालंभवि
गमःसर्वभूतात्मदर्शनम् त्यागःपरिग्रहाणांचजीर्णकाषायधारणम् १५७ विषयेंद्रियसंरोधस्तंद्रालस्यविवर्जनम् शरीरपरि
संख्यानंप्रवृत्तिष्वघदर्शनम् १५८ नीरजस्तमतासत्वशुद्धिर्निःस्पृहताशमः एतैरुपायैःसंशुद्धःसत्वयोग्यमृतीभवेत् १५९

प्लववशात्कृतप्रयत्नोभवेत् एवंनानाप्रकाराकार्यप्रवृत्तौअविनीतात्मा असंयतात्माअसत्कार्याभिनिवेशयुक्तःसन् तत्कृतकर्मजातेनरागद्वेषाभ्यांमोहेन
चबध्यते १५४ १५५ शरीरग्रहणद्वारेणकथंपुनस्तस्यविस्रंभोभवतीत्यतआह विद्यार्थमाचार्यसेवा वेदांतार्थेषुपातंजलादियोगशास्त्रार्थेषुचविवेकित्व
म् तत्प्रतिपादितध्यानकर्मणामनुष्ठानम् सत्पुरुषसंगः प्रियहितवचनत्वम् ललनालोकनालंभयोःपरित्यागः सर्वभूतेष्वात्मवद्दर्शनंसमत्वदर्शनम् प

रियग्रहाणांचपुत्रक्षेत्रकलत्रादीनांचत्यागः जीर्णकाषायधारणम् तथाशब्दस्पर्शादिविषयेषुश्रोत्रादींद्रियाणांप्रवृत्तिनिरोधस्तंद्रानिद्रानुसारिणी आलस्यमनुत्साहः तयोर्विशेषेणत्यागः शरीरकस्यपरिसंख्यानमस्थिरात्वचित्वादिदोषानुसंधानम् तथासकलगमनादिषुप्रवृत्तिषुसूक्ष्मप्राणिवधादिदोषपरामर्शः तथारजस्तमोविधुरताप्राणायामादिभिर्भावशुद्धिः निःस्पृताविषयेष्वनभिलाषः शमोबाह्यांतःकरणसंयमः एतैराचार्योपासनादिभिरुपायैः सम्यक्शुद्धः केवलसत्वयुक्तोब्रह्मोपासनेनामृतीभवेत्मुक्तोभवति १५६ १५७ १५८ १५९ कथममृतत्वप्राप्तिरित्यत आह आत्मारव्य

तत्वस्मृतेरुपस्थानात्सत्वयोगात्परिक्षयात् कर्मणांसन्निकर्षाच्चसतांयोगः प्रवर्त्तते १६०
शरीरसंक्षयेयस्यमनःसत्वस्थमीश्वरम् अविप्लुतमतिः सम्यग्जातिसंस्मरतामियात् १६१
यथाहिभरतोवर्णैर्वर्णयत्यात्मनस्तनुम् नानारूपाणिकुर्वाणस्तथात्माकर्मजास्तनूः १६२

तत्वस्मृतेरात्मनिनिश्चलतयोपस्थानात्सत्वशुद्धियोगात्केवलसत्वगुणयोगात्कर्मबीजानांपरिक्षयात्सत्पुरुषाणांचसंबंधात् आत्मयोगः प्रवर्त्तते १६० किंच यस्यपुनर्योगिनोविप्लुतमतेः शरीरसंक्षयसमयेमनःसत्वयुक्तंसम्यगेकाग्रतयेश्वरंप्रतिव्याप्रियते सयद्युपासनाप्रयोगात्प्रवीणतयात्मानंनाधिगच्छति तर्हिविशिष्टसंस्कारपाटववशेनजात्यंतरानुभूतकृमिकीटादिनानागर्भवासादिसमुद्भूतदुःखस्मरणंप्राप्नुयात् तत्स्मरणेनचजातोद्वेगस्तद्विच्छेदकारिणिमोक्षेप्रवर्त्तते १६१ यस्त्वपटुसंस्कारतयापूर्वांजातिंनस्मरतितस्यकागतिरित्यत्राह भरतोनटः सयथारावणादिनानारूपाणिकुर्वाणः सितासित

पीतादिभिर्वर्णैरात्मनस्तनुंवर्णयतिस्वयतितथैवात्मा तत्तत्कर्मफलोपभोगार्थंकुब्जवामनादिनानारूपाणिकर्मनिमित्तानिकलेवराण्यादत्ते १६२ किंच
नकेवलंकर्मैवकुब्जवामनत्वादिनिमित्तंकिंतुकालकर्मणी स्वपितृकारणबीजदोषोमातृदोषश्चेतिसर्वमेतत्सहकारिकारणम् एतेनदृष्टादृष्टस्वरूपेणकारण
कलापेनगर्भस्यांगहीनत्वादिविकारोजन्मनआरभ्यानियतकालोदृष्टः १६३ ननुप्राकृतिकप्रलयावसरेमहदाद्यखिलविकारविनाशेकर्मणोनाशात्कथंत
न्निबंधनः प्रथमपिंडपरिग्रहइत्याशंक्याह मनोहंकारोप्रसिद्धो गतिःसंसरणहेतुभूतोदोषराशिः कर्मफलंधर्माधर्मरूपम् शरीरंलिंगात्मकम् एतैरहंका

कालकर्मात्मबीजानांदोषैर्मातुस्तथैवच गर्भस्यवैकृतंदृष्टमंगहीनादिजन्मतः १६३ अहंकारेण
मनसागत्याकर्मफलेनच शरीरेणचनात्मायंमुक्तपूर्वःकथंचन १६४ वर्त्याधारःस्नेहयोगा
द्यथादीपस्यसंस्थितिः विक्रियापिचदृष्टैवमकालेप्राणसंक्षयः १६५

रादिभिरयमात्माकदाचिदपिनमुच्यते या
वन्मोक्षः १६४ ननुप्रतिनियतकर्मणांजीवानां प्रतिनियतकालमेवोपरतिर्युक्तानपुनः संग्रामादौयुगपदकाले प्राणसंक्षयइत्याशंक्याह यथाहिखलु
तैलक्लिन्नानेकवर्त्तिजीविनांनानाज्वालानांयुगपत्संस्थितिः तासांचस्थितीनांपटुतरंपोपूयमानपवनाहतिरूपविपत्तिहेतूपनिपातयौगपद्यायुगपदुपर
तिर्यथाभवति तथैवरथिसारथिवाजिकुंजरादिजीवानांयुद्धाख्योपरतिहेतुयौगपद्यादकालेपिप्राणपरिक्षयोनानुपपन्नः एतदुक्तंभवति प्रतिनियतका- ४४
लविपत्तिहेतुभूतादृष्टस्य तद्विरुद्धकार्याकरदृष्टहेतूपतिपातेनप्रतिबंधइति १६५ ७ ७ ७ ७ ७

मोक्षमार्गमाह योसौहृदिप्रदीपवत् स्थितोजीवस्तस्यानंतारश्मयोनाड्यः स्रवदुःखहेतुभूताद्वासप्ततिसहस्राणीत्यादिनोक्ताः सितासितकर्बुरादिरूपाः
सर्वतः स्थितास्तेषामेकोरश्मिरूर्ध्वंव्यवस्थितः योसौमार्त्तंडमंडलंनिर्भिद्यहिरण्यगर्भनिलयंचातिक्रम्यवर्त्ततेतेनजीवः परांगतिमपुनरावृत्तिलक्षणांप्रा
प्नोति १६६ १६७ स्वर्गमार्गमाह यदस्यात्मनोमुक्तिमार्गभूताद्रश्मेरन्यद्रश्मिशतमूर्ध्वाकारमेवस्थितम् तेनस्फरशरीराणितैजसानिसुखैकभो
गाधिकरणानिसधामानिकनकरजतरत्नरचितामरपुरसहितानिप्रपद्यते १६८ संसरणमार्गमाह येपुनस्तस्याधस्तादश्मयोमृदुप्रभास्तैरिहफलोपभो

अनंतारश्मयस्तस्यदीपवद्यः स्थितोहृदि सितासिताः कद्रुनिलाः कपिलानीललोहिताः १६६ ऊर्ध्वमेकस्थितस्तेषांयोभित्वा
सूर्यमंडलम् ब्रह्मलोकमतिक्रम्यतेनयातिपरांगतिम् १६७ यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेवव्यवस्थितम् तेनदेवशरीराणिते
जसानिप्रपद्यते १६८ येनैकरूपश्चाधस्ताद्रश्मयश्चमृदुप्रभाः इहकर्मोपभोगायतैःसंसरतिसोवशः १६९ वेदैः शास्त्रैः सविज्ञा
नैर्जन्मनामरणेनच आर्त्यागत्यातथागत्यासत्येनह्यनृतेनच १७० श्रेयसासुखदुःखाभ्यांकर्मभिश्चशुभाशुभैः निमित्तशा
कुनज्ञानग्रहसंयोगजैःफलैः १७१ तारानक्षत्रसंचारैर्जागरैःस्वप्नजैरपि आकाशपवनज्योतिजलभूतिमिरैस्तथा १७२ म
न्वंतरैर्युगप्राप्त्यामंत्रौषधिफलैरपि वित्तात्मानंवेद्यमानंकारणंजगतस्तथा १७३ गार्थः संसारेसंसरति अवशः स्वकृतकर्मपरतंत्रः १६९ भू
तचैतन्यवादिपक्षंपरिजिहीर्षुराह वेदैःसएषनेतिनेतीत्यात्मेति अस्थूलमनण्वन्हस्वमपाणिपादमित्यादिभिः शास्त्रैश्चमीमांसान्वीक्षिक्यादिभिः विज्ञानै
श्चममेदंशरीरमित्यादिदेहव्यतिरिक्तात्मानुभवैः तथाजन्ममरणाभ्यांजन्मांतरानुष्ठितधर्माधर्मनियताभ्यांदेहातिरिक्तात्मानुमानं आर्त्याजन्मांतरगत

कर्मानुष्ठानृनियतया तथागमनागमनाभ्यांज्ञानेच्छाप्रयत्नाधारनियताभ्यामपिभौतिकदेहातिरिक्तात्मानुमानम् नहिदेहस्यचैतन्यादिसंभवति यतःकारणगुणप्रक्रमेणकार्यद्रव्येवैशेषिकगुणारंभोदृष्टः नचतत्कारणभूतपार्थिवपरमाण्वादिषुचैतन्यादिसमवायःसंभवति तदारब्धस्तंभकुंभादिभौतिकेष्वनुपलंभात् नचमदशक्तिवदुदकादिद्रव्यांतरसंयोगजइतिवाच्यम् शक्तेःसाधारणगुणत्वात् अतोभौतिकदेहातिरिक्तचैतन्यादिसमवाय्यंगीतकर्तव्यः सत्यान्नृतेप्रसिद्धे श्रेयोहितप्राप्तिः सुखदुःखेआमुष्मिके तथाशुभकर्मानुष्ठानमशुभकर्मपरित्यागः एतैश्चज्ञाननियतैःदेहातिरिक्तात्मानुमानम् निमि

अहंकारस्मृतिर्मेधाद्वेषोबुद्धिःसुखंधृतिः इंद्रियांतरसंचारइच्छाधारणजीविते१७४ स्वर्गःस्वप्नश्चभावानांप्रेरणंमनसो
गतिः निमेषश्चेतनायत्तआदानंपांचभौक्तिकम्१७५ यतएतानिदृश्यंतेलिंगानिपरमात्मनः तस्मादस्तिपरोदेहादात्मास-
र्वगईश्वरः१७६

तंभूकंपादि शाकुनंज्ञानंपिंगलादिपतत्रिचेष्टालिंगकंज्ञानम् ग्रहाःसूर्यादयः तत्संयोगजैःफलैः ताराअश्विन्यादिव्यतिरिक्तानिज्योतींषि नक्षत्राण्याश्वयुक्प्रभृतीनि एतेषांसंचारैः शुभाशुभफलद्योतनैर्जागरैर्जागरावस्थाजन्यैश्चसच्छिद्रादित्यादिदर्शनैः तथास्वप्नजैः खरवाराहयुक्तरथारोहणादिज्ञानैः तथाआकाशाद्यैश्चजीवोपभोगार्थतयासृष्टैस्तथामन्वंतरप्राप्त्यायुगांतरप्राप्त्यादेहेत्वनुपपद्यमानतया तथामंत्रौषधिफलैःप्रेक्षापूर्वकैःक्षुद्रकर्माद्यैःसाक्षात्परंपरयावादेहेत्वनुपपद्यमानैर्वेद्यमानंहेमुनयोवित्तजानीत १७० १७१ १७२ १७३ किंच अहंकृतिरहंकारःस्मृतिःप्राग्भवीयानुभवभावितसंस्कारोद्बोधनिबंधनास्तन्यपानादिगोचरा सुखमैहिकम् धृतिर्धैर्यम् इंद्रियांतरेणहिदृष्टेर्थेइंद्रियांतरस्यसंचारोयमहमद्राक्षंतमहंस्पृशा

मीत्येवमनुसंधानरूपइंद्रियांतरसंचारः अत्रेच्छाप्रयत्नचैतन्यानांस्वरूपेणलिंगत्वम् पूर्वश्लोकेतुगमनसत्यवचनादिहेतुतयाआर्थिकंलिंगत्वमित्यपौन रुक्त्यम् तथाधारणंशरीरस्यजीवितंप्राणधारणम् स्वर्गोनियतदेहांतरोपभोग्यःसुखविशेषः स्वप्नःप्रसिद्धः पूर्वश्लोकेतुस्वप्नस्यशुभफलद्योतनायलिंगत्वम् अत्रस्वरूपेणेत्यपौनरुक्त्यम् भावानामिंद्रियादीनांप्रेरणम् मनसोगतिश्चेतनाधिष्ठानव्याप्ता निमेषःप्रसिद्धः तथापंचभूतानामुपादानम् यस्मादेतानि लिंगानिभूतेष्वनुपपन्नानिसाक्षात्परंपरयावापरमात्मनोद्योतकानिदृश्यंते तस्मादस्तिदेहातिरिक्तआत्मासर्वगईश्वरइतिप्रसिद्धम् १७४ १७५ १७६

बुद्धींद्रियाणिसार्थानिमनःकर्मेंद्रियाणिच अहंकारश्चबुद्धिश्चपृथिव्यादीनिचैवहि १७७
अव्यक्तमात्मक्षेत्रज्ञः क्षेत्रस्यास्यनिगद्यते ईश्वरः सर्वभूतस्थः सन्नसन्सदसच्चयः १७८
बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्तात्ततोहंकारसंभवः तन्मात्रादीन्यहंकारादेकोत्तरगुणानिच १७९

क्षेत्रज्ञस्वरूपमाह बुद्धींद्रियाणिश्रोत्रादीनि सार्थानिशब्दादिविषयसहितानि मनःकर्मेंद्रियाणिवागादीनि तथाहंकारोबुद्धिश्चनिश्चयात्मिका पृथिव्या दीनिपंचभूतानि अव्यक्तंप्रकृतिरित्येतत्क्षेत्रमस्ययोसावीश्वरःसर्वगतः अतएवसन्रूपः प्रमाणांतरग्राह्यत्वात् असन्अस्पष्टप्रतीतिकत्वात् सदसद्रूपोसा वात्माक्षेत्रज्ञइतिनिगद्यते १७७ १७८ बुद्ध्यादेरुत्पत्तिमाह सत्वादिगुणसाम्यमव्यक्तं ततस्त्रिःप्रकारायाःसत्वरजस्तमोमय्याबुद्धेरुत्पत्तिः तस्याश्च वैकारिकतेजसोभूतादिरितित्रिविधोहंकारउत्पद्यते तत्रतामसाद्भूतादिसंज्ञकादहंकारात्तन्मात्राणिआदिग्रहणाद्गगनादीनि तानिचैकोत्तरगुणान्युत्पद्यंते

चशब्दादैकारिकतैजसाभ्यांबुद्धिकर्मेंद्रियाणामुत्पत्तिः १७९ गुणस्वरूपमाह तेषांगगनादिपंचभूतानांएकोत्तरवृद्ध्यापंचशब्दादयोगुणावेदितव्याः
एषांचबुद्ध्यादिविकाराणांमध्येयोयस्मात्प्रकृत्यादेरुत्पन्नः सतस्मिन्नेवसूक्ष्मरूपेणप्रलयसमयेप्रलीयते १८० प्रकरणार्थमुपसंहरन्नाह मानसादित्रिप्र
कारकर्मणांविपाकादीश्वरोपिसन्नात्मायथात्मानंसृजतितथायुष्माकंकथितः सत्वादयश्चगुणास्तस्यैवाविद्याविशिष्टस्यकीर्त्तिताः तथासएवरजस्त
मोभ्यामाविष्टश्चक्रवदिहसंसारेभ्राम्यतीत्यपिकथितम् सएवानादिः परमपुरुषः शरीरग्रहणेनादिमान्कुब्जवामनादिविकारसहितः यथास्थूला-

शब्दस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चतद्गुणाः योयस्मान्निसृतश्चैषांसतस्मिन्नेवलीयते १८० यथात्मानंसृजत्यात्मातथावः क
थितोमया विपाकात्त्रिःप्रकाराणांकर्मणामीश्वरोपिसन् १८१ सत्वंरजस्तमश्चैवगुणास्तस्यैवकीर्त्तिताः रजस्तमोभ्यामाविष्ट-
श्चक्रवद्भ्राम्यतेह्यसौ १८२ अनादिरादिमांश्चैवसएवपुरुषःपरः लिंगेंद्रियग्राह्यरूपःसविकारउदाहृतः १८३ पितृयानोजवी
थ्याश्चयदगस्त्यस्यचांतरम् तेनाग्निहोत्रिणोयांतिस्वर्गकामादिवंप्रति १८४ येचदानपराःसम्यगष्टाभिश्चगुणैर्युताः तेपि
तेनैवमार्गेणसत्यव्रतपरायणाः १८५

कारतयापरिणतोलिंगैरिंद्रियैश्चग्राह्यस्वरूपउदाहृतः १८१ १८२ १८३ स्व
र्गिमार्गमाह अजवीथ्यमरमार्गःतस्यागस्त्यस्यचयदंतरमसौपितृयानस्तेनाग्निहोत्रिणः स्वर्गकामाःस्वर्गंप्राप्नुवंति १८४ किंचयेदानादिस्मार्त्तकर्मप
राःसम्यक्दंभरहिताः तथाष्टाभिरात्मगुणैर्दयाक्षांतिरनसूयाशौचमनायासोमंगलमकार्पण्यमस्पृहेतिगौतमादिप्रतिपादितैर्युक्ताः तथाचयेन्व
सत्यवचननिरतास्तेपितेनैवपितृयानेनैवस्करसदनमाप्नुवंति १८५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

ननुनैमित्तिकादिप्रतिसंचरेरखिलाध्यापकप्रलयादविदितवेदास्तस्योषरितनाजनाः कथमग्निहोत्रादिकंकर्मकरिष्यंति कथंतरांचाकृतकर्मणः स्वर्गमार्ग
मधिरोक्ष्यंतीत्यतआह तत्रपितृयानेष्टाशीतिसहस्रसंख्यामुनयोगृहस्थाश्रमिणः पुनरावृत्तिधर्माणः सर्गादौवेदस्योपदेशकतयाधर्मतरुप्रादुर्भावबी
जभूताः संतोग्निहोत्रादिधर्मप्रवर्त्तकाः अतोनप्रागुदितदोषसमासंगः १८६ किंच सप्तर्षयः प्रसिद्धाः नागवीथीऐरावतपथः तदंतरालेतावंतएवअ
ष्टाशीतिसहस्रसंख्यामुनयः सर्वारंभविवर्जिताः केवलज्ञानष्ठाः तपोब्रह्मचर्ययुक्ताः तथासंगत्यागिनोदेवलोकंसमाश्रिताः आभूतसंप्लवंप्राकृतप्रल

तत्राष्टाशीतिसाहस्रामुनयोगृहमेधिनः पुनरावर्त्तिनोबीजभूताधर्मप्रवर्त्तकाः १८६ सप्तर्षिनागवीथ्यंतर्देवलोकंसमा
श्रिता तावंतएवमुनयः सर्वारंभविवर्जिताः १८७ तपसाब्रह्मचर्येणसंगत्यागेनमेधया तत्रगत्वावतिष्ठंतेयावदाभूतसंप्ल-
वम् १८८ यतोवेदाः पुराणानिविद्योपनिषदस्तथा श्लोकाः सूत्राणिभाष्याणियच्चकिंचनवाङ्मयम् १८९ वेदानुवचनं
यज्ञोब्रह्मचर्यंतपोदमः श्रद्धोपवासः स्वातंत्र्यमात्मनोज्ञानहेतवः १९०

यपर्यंतमवतिष्ठंते तत्रचस्थिताः सृष्ट्यादावाध्यात्मिकध-
र्माणांप्रवर्त्तकाः १८७ १८८ कथंभूतास्तेमुनयइत्यतआह यतोद्विविधादपिमुनिसमूहाच्चत्वारोवेदाः पुराणांगविद्योपनिषदश्चनित्यभूताएवा
ध्येतृपरंपरायाताः प्रवृत्तास्तथाश्लोकाइतिहासात्मकाः सूत्राणिचशब्दानुशासनमीमांसागोचराणि भाष्याणिचसूत्रव्याख्यानुरूपाणि यदन्यदा
युर्विद्यादिकंवाङ्मयंतदपियत्सकाशात्प्रवृत्तंतथाविधास्तेमुनयोधर्मप्रवर्त्तकाः १८९ एवंसतिवेदस्यनानित्यतादोषप्रसंगः ततः किमित्यतआह वेद

स्यनित्यत्वेसति तत्प्रामाण्यबलाद्वेदानुवचनादयः सत्वशुद्ध्यापादनद्वारेणात्मज्ञानस्यहेतवइत्युपपन्नंभवति १९० किंच यस्मान्नित्यतयाप्रमाणभूतोवेदस्त-
स्मादसावुक्तमार्गेणसकलाश्रमिभिर्नानाप्रकारंजिज्ञासितव्यः तमेवप्रकारंदर्शयति द्विजातिभिर्द्रष्टव्यः अपरोक्षीकर्त्तव्यः तत्रोपायंदर्शयति श्रोतव्योथमंत
व्यइति प्रथमतोवेदांतश्रवणेननिर्णेतव्यः तदनंतरंमंतव्यः युक्तिभिर्विचारयितव्यः ततोसौध्यानेनापरोक्षीभवति येद्विजातयोतिशयश्रद्धायुक्ताः सं
तोनिर्जनप्रदेशमाश्रिताः एवमुक्तेनमार्गेणएनमात्मानंसत्यंपरमार्थभूतमुपासते तंआत्मानंविंदति लभंतेप्राप्नुवंति १९१ १९२ प्राप्तिमार्गंदेवयानमा

सह्याश्रमैर्विजिज्ञास्यः समस्तैरेवमेवतु द्रष्टव्यस्त्वथमंतव्यः श्रोतव्यश्चद्विजातिभिः१९१
यएनमेवंविंदंतियेचारण्यकमाश्रिताः उपासतेद्विजाःसत्यंश्रद्धयापरयायुताः १९२क्र
मात्तेसंभवंत्यर्चिरहःशुक्लंतथोत्तरम् अनयंदेवलोकंच सवितारंसवैद्युतम् १९३ तत
स्तान्पुरुषोभ्येत्यमानसोब्रह्मलौकिकान् करोतिपुनरावृत्तिस्तेषामिहनविद्यते १९४

ह तेविदितात्मानः क्रमादग्न्याद्यभिमानीदेवतास्थानेषुमुक्तिमार्गभूतेषुविश्राम्यतैः प्रस्थापिताः परमपदंप्राप्नुवंति अर्चिर्वन्हिः अहर्दिनं शुक्लपक्षः
तथोत्तरायणं सूर्यसद्मसवितासूर्यः वैद्युतंचतेजः तान्एवंक्रमादर्चिरादिस्थानगतान्मानसः पुरुषोब्रह्मलोकभाजः करोति तेषामिहसंसारेपुनरावृत्तिर्न ४७
विद्यते किंतुप्राकृतप्रतिसंचरावसरेत्यक्तलिंगशरीराः परमात्मन्येकीभवंति १९३ १९४ ५ ५ ५ ५ ५

पूर्वोक्तपितृयानमाह येपुनर्विहितैर्यज्ञदानतपोभिःस्वर्गफलभोक्तारस्तेक्रमाद्धूमादिचंद्रपर्यंतपदार्थाभिमानिनीर्देवताः प्राप्यपुनरेववायुवृष्टिजलभूमीः
प्राप्यव्रीह्याद्यन्नरूपेणशुक्रत्वमवाप्यसंसारिणोयोनिंव्रजंति एतन्मार्गद्वयमप्रमत्तोयोनविजानातिमार्गद्वयोपायभूतधर्मानुष्ठानंनकरोति असौदंदशूक
कोभुजंगः पतंगः शलभः कृमिः कीटोवाभवेत् १९५ १९६ १९७ उपासनाप्रकारमाह ऊरुस्थावुत्तानौचरणौयस्यसतथोक्तः बद्धपद्मासनः

यज्ञेनतपसादानैर्येहिस्वर्गजितोनराः धूमंनिशांकृष्णपक्षंदक्षिणायनमेवच १९५ पितृलोकंचंद्रमसंवायुंवृष्टिंजलं
महीम् क्रमात्तेसंभवंतीहपुनरेवव्रजंतिच १९६ एतद्योनविजानातिमार्गद्वितयमात्मवान् दंदशूकः पतंगोवाभवेत्कीटो
थवाकृमिः १९७ ऊरुस्थोत्तानचरणःसव्येन्यस्योत्तरंकरम् उत्तानंकिंचिदुन्नाम्यमुखंविष्टभ्यचोरसा १९८ निमीलिता
क्षःसत्वस्थोदंतैर्दंतानसंस्पृशन् तालुस्थाचलजिव्हश्चसंवृतास्यःसुनिश्चलः १९९ संनिरुध्येंद्रियग्रामंनातिनीचोच्छ्रिता
सनः द्विगुणंत्रिगुणंवापिप्राणायाममुपक्रमेत् २०० ततोध्येयःस्थितोयोसौहृदयेदीपवत्प्रभुः धारयेत्तत्रचात्मानंधारणां
धारयन्बुधः २०१

तथोत्तानेसव्यकरेदक्षिणामुत्तानंन्यस्यमुखंकिंचिदुन्नाम्योरसाचविष्टभ्यस्तंभयित्वा तथानिमीलिताक्षः सत्वस्थः
कामक्रोधादिरहितोदंतैर्दंतानसंस्पर्शयन् तथातालुनिस्थिताअचलाजिव्हायस्यसतथोक्तः तथासंवृतास्यःपिहिताननः सुनिश्चलोनिष्प्रकंपः तथासम्य
गिंद्रियसमूहंविषयेभ्यः प्रत्याहृत्यनातिनीचासनोनात्युच्छितासनोयथाचित्तविक्षेपोनभवतितथोपविष्टः न्द्विगुणंत्रिगुणंवाप्राणायामाभ्याससुपक्रमे

त् ततोवशीकृतपवनेनयोगिनायोसौहृदयदीपवदप्रकंपः प्रभुःस्थितोस्यौध्यातव्यः तत्रचहृदिआत्मानंमनोगोचरतयाधारयेत् तथाधारणांचधारयेत्
धारणास्वरूपंचजान्वग्रभ्रमणेनच्छोटिकादानकालोमात्रातताभिः पंचदशमात्राभिरधमः प्राणायामः त्रिंशद्भिर्मध्यमः पंचचत्वारिंशद्भिरुत्तमः एवंप्राणाया
मत्रयात्मिकैका धारणातास्तिस्रोयोगशब्दवाच्यास्ताश्चधारयेत् यथोक्तमन्यत्र संभ्रम्यच्छोटिकांदद्यात्करग्रंजानुमंडले मात्राभिःपंचदशभिःप्राणाया
मोधमःस्मृतः मध्यमोद्विगुणःश्रेष्ठस्त्रिगुणोधारणातथा त्रिभिस्त्रिभिःस्मृतैकैकाताभिर्योगस्तथैवचेति १९८ १९९ २०० २०१ धारणात्मकयोगा

अंतर्धानंस्मृतिःकांतिर्दृष्टिःश्रोत्रज्ञतातथा निजंशरीरमुत्सृज्यपरकायाप्रवेशनम् २०२ अर्थानांछंदतःसृष्टिर्योगसि
द्धिर्हिलक्षणम् सिद्धेयोगेत्यजन्देहममृतत्वायकल्पते २०३ अथवाप्यभ्यसन्वेदंन्यस्तकर्मावनेवसन् अयाचिताशीमितभुक्
परांसिद्धिमवाप्नुयात् २०४

भ्यासेप्रयोजनमाह अणिमाप्राप्त्यापरैरदृश्यत्वमंतर्धानं स्मृतिरतींद्रियेष्वर्थेषुमन्वादेरिवस्मरणम् कांतिःक
मनीयता दृष्टिरतीतानागतेष्वप्यर्थेषु तथाश्रोत्रज्ञता अतिदवीयसिदेशेभिव्यज्यमानतयाश्रोत्रपथमनासेदुषामपिशब्दानांज्ञातृता निजशरीरत्यागेनपर
शरीरप्रवेशनम् स्ववांछावशेनार्थानांकारणनिरपेक्षतयासृष्टिरित्येतद्योगस्यसिद्धेर्लक्षणंलिंगं नचैतावदेवप्रयोजनंकिंतुसिद्धेयोगेत्यजन्देहममृत
त्वायकल्पतेब्रह्मत्वप्राप्तयेचभवति २०२ २०३ यज्ञदानाद्यसंभवेसत्वशुद्ध्यावुपायांतरमाह अथवात्यक्तकामीअनिषिद्धकर्माअन्यतमंवेदमभ्य
सन् एकांतशीलोऽयाचितमिताशनापादितेसत्वशुद्धिरात्मोपासनेनपरांमुक्तिलक्षणांसिद्धिंप्राप्नोति २०४

किंच सत्प्रतिग्रहादिन्यायेनोपार्जितधनः अतिथिपूजातत्परः नित्यनैमित्तिकश्राद्धानुष्ठाननिरतः सत्यवादनशीलः सन्नात्मतत्वध्याननिरतः गृहस्थोपिहियस्मान्मुक्तिमवाप्नोति तस्मान्नकेवलमैहिकपारिव्रज्यपरिग्रहएवमुक्तिसाधनम् इत्यध्यात्मप्रकरणम् २०५ वर्णाश्रमेतराणांनो ब्रूहिधर्मानशेष इत्यत्रप्रतिपादयतयाप्रतिज्ञातषड्विधधर्ममध्येप्रपंचप्रकारं धर्ममभिधायाधुना वशिष्टंनैमित्तिकंधर्मजातंप्रायश्चित्तंपदाभिलप्यंप्रारिप्सुः प्रथमतस्तत्प्ररोचनार्थमधिकारिविशेषणप्रदर्शनार्थंचार्थवादरूपंकर्मविपाकंतावदाह ब्रह्महत्यादिपंचकस्यमहापातकसंज्ञा ब्रह्महामद्यपइत्यत्रवक्ष्यते तद्योगिनोमहापा

न्यायागतधनस्तत्वज्ञाननिष्ठोतिथिप्रियः श्राद्धकृत्सत्यवादीच गृहस्थोपिहिमुच्यते २०५
महापातकजान्घोरान्नरकान्प्राप्यदारुणान् कर्मक्षयात्प्रजायंतेमहापातकिनस्त्विह २०६
मृगश्वसूकरोष्ट्राणांब्रह्महायोनिमृच्छाति खरपुल्कसवेनानांसुरापोनात्रसंशयः २०७

तकिनस्तेमहापातकजनितांस्तामिस्रादिनरकान्स्वजनितदुष्कृतानुरूपान् घोराननतितीव्रवेदनापादकत्वेनातिभयंकरान्दारुणान्दुःखैकभोगनिलयान्प्राप्य कर्मक्षयात् कर्मजन्यनरकदुःखोपभोगक्षयादनंतरंकर्मशेषात्पुनरिहसंसारे दुःखबहुलश्वसृगालादितिर्यग्योनिषुप्रकर्षेणभूयोभूयोजायंते महापातकिग्रहणमितरेषामप्युपपातकादीनामुपलक्षणम् तेषांचतिर्यगादियोनिप्राप्तेर्वक्ष्यमाणत्वात् २०६ महापातकिनांसंसारप्राप्तिमुक्त्वातद्विशेषकथनायाह मृगाहरिणादयः श्वसूकरोष्ट्राःप्रसिद्धाः तेषांयोनिंब्रह्महास्वकर्मशेषेणप्राप्नोति खरोरासभः पुल्कसः प्रतिलोमनिषादेनशूद्र्यांजातः वैदेहकेनांबष्ठ्यांजा

तोवेनस्तेषांयोनीः सुरापः प्राप्नोति कृमयः सजातीयसंभोगनिरपेक्षामांसविष्टागोमयादिजन्याः ततः किंचित्स्थूलतराः पक्षास्तिरहिताः पिपीलि
कादयः कीटाः पतंगः शलभः तेषांयोनिंब्राह्मणस्वर्णहारीप्राप्नुयात् तृणंकाशादिः गुल्मलतेप्रागुक्ते तज्जातीयतांक्रमेणगुरुतल्पगः प्राप्नोति
एतच्चाकामकृतविषयम् कामकारेत्वन्यास्वपिदुःखबहुलयोनिषुसंसरंति यथाहमनुः श्वसूकरखरोष्ट्राणांगोजाविमृगपक्षिणाम् चंडालपुल्कसा
नांचब्रह्महायोनिमृच्छति कृमिकीटपतंगानांविड्भुजांचैवपक्षिणाम् हिंस्राणांचैवसत्वानांसुरापोब्राह्मणोव्रजेत् लूताहिसरठानांचतिरश्चांचांबुचा

कृमिकीटपतंगत्वंस्वर्णहारीसमाप्नुयात् तृणगुल्मलतात्वंचक्रमशोगुरुतल्पगः २०८ ब्रह्महाक्षयरोगीस्यात्सुरापःश्या
वदंतकः हेमहारीतुकुनखीदुश्चर्मीगुरुतल्पगः २०९ योयेनसंवसत्येषांसतल्लिंगोभिजायते अन्नहर्त्तामयावीस्यान्मू
कोवागपहारकः २१० धान्यमिश्रोतिरिक्तांगः पिशुनःपूतिनासिकः तैलहृत्तैलपायीस्यात्पूतिवक्त्रस्तुसूचकः २११

रिणाम् हिंस्राणांचपिशाचानांस्तेनोविप्रःसहस्रशः लूतोर्णनाभःसरठः तृणगुल्मलतानांचक्रव्यादांदंष्ट्रिणामपि क्रूरकर्मकृतांचैवशतशोगुरुत
ल्पगइति २०७ २०८ एवंतिर्यक्त्वादुत्तीर्णानांमानुष्येलक्षणानिभवंतीत्याह एवंरौरवादिनरकेषुश्वसूकरखरादियोनिषुचदारुणंदुःखमनुभूयान
तांदुरितशेषेणजननसमयएवक्षयरोगादिलक्षणयुक्ताःप्रचरेषुमानुषशरीरेषुसंसरंति ब्रह्महाक्षयरोगीराजयक्ष्मीभवेत् निषिद्धसुरापानःस्व ४९
भावतः कृष्णदशनः ब्राह्मणहेम्नांहर्ताकुत्सितनखिलं गुरुदारगामीदुश्चर्मत्वंकुष्ठितां एतेषांब्रह्महादीनांमध्येयेनपतितेनयःपुरुषःसंवसतिसत

लिंगोभिजायते किंच अन्नस्यापहर्त्ता आमयावी अजीर्णान्नः वागपहारको ननुज्ञातोध्यायी पुस्तकापहारी च मूको वागिंद्रियविकलो भवेत् धान्य
मिश्रोतिरिक्तांगः षडंगुल्यादिः पिशुनो विद्यमानपरदोषप्रख्यापनशीलो दुर्गंधनासिकः तैलस्यहर्त्ता तैलपायी कीटविशेषो भवति सूचकस्तद्दोषसं
कीर्त्तनो दुर्गंधवदनो जायते एतच्च तिर्यक्त्वप्राप्त्युत्तरकालं मानुषशरीरप्राप्तौ द्रष्टव्यम् यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा
न्यैर्वाहुतं हविरिति मनुस्मरणात् २०९ २१० २११ किंच यः परदारानपहरति ब्रह्मस्वं च स्वर्णव्यतिरिक्तमपहरति असावरण्ये निर्जले देशे

परस्य योषितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च अरण्ये निर्जले देशे भवति ब्रह्मराक्षसः २१२ हीनजातौ प्रजायेत पररत्नापहारकः पत्र
शाकं शिखी हृत्वा गंधानूच्छुच्छुंदरी शुभान् २१३ मूषको धान्यहारी स्याद्यानमुष्ट्रः कपिः फलम् जलं प्लवः पयः काको गृह
कारी ह्युपस्करम् २१४ मधु दंशः फलं गृध्रो गां गोधाग्निं बकस्तथा श्वित्री वस्त्रं श्वा रसं तु चीरी लवणहारकः २१५

ब्रह्मराक्षसो भूत
विशेषो जायते २१२ किंच हीनजातौ हेमकाराख्यायां पक्षिजातौ पररत्नाद्यपहारको जायते तथा च मनुः मणिमुक्ताप्रवालानि हृत्वा लोभेन मानवः
विविधानि च रत्नानि जायते हेमकर्त्तृषु इति पत्रात्मकं शाकं हृत्वा मयूरः शुभान् गंधानपहृत्य च्छुच्छुंदरी राजदुहिताख्या मूषिका जायते २१३ किंच
धान्यहारी आखुः यानं हृतोष्ट्रः फलं वानरः जलं प्लवः शकटविलाख्यः पक्षी क्षीरं ध्वांक्षः गृहोपस्करं मुसलादि हृत्वा गृहकारी चटकाख्यः कीटविशेषः
मधु हृत्वा दंशाख्यः कीटः पलं मांसं तत् हृत्वा गृध्राख्यः पक्षी गां हृत्वा गोधाख्यः प्राणिविशेषः अग्निं हृत्वा बलाकाख्यः पक्षी वस्त्रं हृत्वा श्वित्री इत्यादि

रसंहृत्वासारमेयः लवणहारीचिर्यरव्यः उच्चैः स्वरःकीटः २१४ २१५ एवंप्रदर्शनार्थंकिंचिदुक्त्वाप्रतिद्रव्यंपृष्टाकोटेनवक्तुमशक्तेरेकोपाधिनाकर्मविपाकंद
र्शयितुमाह द्रव्यस्यापह्रियमाणस्ययादृशाः प्रकारास्तादृशाएवप्राणिजातयः स्तेयकर्मण्यपहर्त्तारोभवंति यथाकांस्यहारीहंसइति अथवायत्फलसाधनंद्र-
व्यमपहरति तत्साधनविकलोयथापंगुतामश्वहारकइति शंखेनकचिद्विशेषोदर्शितः ब्रह्महाकुष्टी॰ तैजसापहारीमंडली देवब्राह्मणाक्रोशकः खलतिः गरदा
स्निदावुन्मत्तो गुरुप्रतिहंतापस्मारी गोघ्नश्चांधः धर्मपत्नीमुत्क्रान्यत्रप्रवृत्तः शब्दवेधीप्राणिविशेषः कुंडाशीभगभक्षोदेवब्रह्मस्वहरः पांडुरोगी न्यासापहा
रीत्वकाणः स्त्रीपण्योपजीवीषंढः कोमारदारत्यागीदुर्भगः मृष्टैकाशीवातगुल्मी अभक्ष्यभक्षकोगंडमाली ब्राह्मणीगामीनिर्बीजी क्रूरकर्मावामनः वस्त्रापहा

प्रदर्शनार्थमेतत्तुमयोक्तंस्तेयकर्मणि द्रव्यप्रकाराहियथातथैवप्राणिजातयः२१६

रीपतंगः शय्यापहारीक्षपणकः शंखशुक्त्यपहारीकपाली दीपापहारीकोशिकः मित्रध्रुक्क्षयी मातापित्रोराक्रोशः खंडकारइति गौतमोपिकंचिद्वि
शेषमाह अनृतवाग्गुल्वलः मुहुर्मुहुः संलग्नवाक् जलोदरोदारत्यागी कूटसाक्षीश्लीपदी उच्छिन्नजंघान्वरणः विवाहविघ्नकर्त्ताच्छिन्नोष्ठः अवगूरणीच्छि
न्नहस्तः मातृघ्नोंधः स्नुषागामीवातवृषणः चतुःपथेविण्मूत्रविसर्जनेमूत्रकृच्छ्री कन्यादूषकः षंढः ईर्ष्यालुर्मशकः पित्रोर्विवदमानोपस्मारी न्यासापहारी-
अनपत्यः रत्नापहारीअत्यंतदरिद्रः विद्याविक्रयीपुरुषमृगः वेदविक्रयीद्वीपी बहुयाजकोजलप्लवः अयाज्ययाजकोवराहः अनिमंत्रितभोजीवायसः मृष्टै
कभोजीवानरः यतस्ततोश्नन्मार्जारः कक्षवनदहनात्खद्योतः दारकाचार्योमुखविगंधिः पर्युषितभोजीकृमिः अदत्तादायीबलीवर्दः मत्सरीभ्रमरः

अग्न्युत्सादीमंडलकुष्टी शूद्राचार्यः श्वपाकः गोहर्त्तासर्पः स्नेहापहारीक्षयी अन्नापहारीअजीर्णी ज्ञानापहारीमूकः चंडालीपुल्कसीगमनेअजगरः प्रव्रजिताग
मनेमरुपिशाचः शूद्रीगमनेदीर्घकीटः सवर्णाभिगामीदरिद्रः जलहारीमत्स्यः क्षीरहारीबलाकः वार्धुषिकोंगहीनः अविक्रेयविक्रयीगृध्रः राजमहिषीगामीन
पुंसकः राजाक्रोशकोगर्दभः गोगामीमंडूकः अनाध्यायाध्ययनेसृगालः परद्रव्यापहारीपरप्रेष्यः मत्स्यवधेगर्भवासी इत्येतेनूर्ध्वगमनाइति स्त्रियोप्येतेषु-
निमित्तेषुपूर्वोक्तास्वेवजातिषुस्त्रीत्वमनुभवंति यथाहमनुः स्त्रियोप्येतेनकल्पेनहत्वादोषमवाप्नुयुः एतेषामेवजंतूनांभार्यात्वमुपयांतिताइति एतच्चक्षत्रि
यत्वादिलक्षणकथनंप्रायश्चित्तोन्मुखीभूतब्रह्महाद्युद्वेगजननार्थं नपुनः क्षयित्वादिलक्षणयुक्तानांद्वादशवार्षिकादिव्रतप्राप्त्यर्थंसंसर्गनिवृत्त्यर्थंच तथाहि

यथाकर्मफलंप्राप्यःतिर्यक्त्वंकालपर्ययात् जायंतेलक्षणभ्रष्टादरिद्रापुरुषाधमाः २१७

पापक्षयार्थंप्रायश्चित्तम् नचप्रारब्धफलपापापूर्वविनाशेकिंचनप्रयोजनमस्ति नहिकार्मुकनिर्मुक्तोबाणोलक्ष्यवेधेवेद्धुस्तद्व्यापारस्यवासत्तांपुनरपेक्षते न
चतदारब्धफलनाशार्थोपूर्वनाशोन्वेषणीयः नहिनिमित्तकारणीभूतचक्रचीवरादिविनाशेनतदारब्धकरकादिविनाशः नचनैसर्गिकंकौनख्यादिकंप्रत्या
नेतुंशक्यते किंच नरकतिर्यग्योन्यादिजन्यदुःखपरंपरामनुभूयतस्यहिकौनख्यादिकोविकारस्स्वरसंफलम् तेनचोत्पन्नमात्रेणस्वकारणापूर्वनाशोजन्य
ते मंथनजनिताग्न्यग्निक्षणिनेवारणिक्षयस्तस्मान्नपापविनाशार्थंव्रतपरिचर्या नापिसंव्यवहारार्थं नहिशिष्टाः कुनख्यादिभिः सहसंबंधपरिहरंति प्राचीनया
त्तापनाशेनसंव्यवहारार्थत्वस्यापिसिद्धेर्नार्थोव्रतचर्यया यत्तुवसिष्ठेनोक्तं कुनखीश्यावदंतश्चकृच्छ्रंद्वादशरात्रंचरेदिति तत्क्षामवत्यादिवन्नैमित्तिकमात्रं
नपुनःपापक्षयार्थंसंव्यवहार्यसिद्ध्यर्थंचेतिमंतव्यम् २१६ किंच यथाकर्मस्वकृतदुष्कृतानतिक्रमेणतदनुरूपंनरकादिफलंतिर्यक्त्वंचप्राप्यकालक्र

मेणक्षीणेकर्मणिदुष्टलक्षणा दरिद्राश्चपुरुषेषुनिकृष्टाजायंते २१७ किंच ततोदुर्लक्षणमनुष्यजन्मानंतरंनिष्कल्मषीभूतानरकाद्युपभोगद्वारेणक्षीणपापाः प्राग्भवीयंसुकृतशेषेणमहाकुलेभोगसंपन्नाः विद्याधनधान्यसंपन्नाजायंते २१८ एवंप्रायश्चित्तेषुप्ररोचनार्थंकर्मविपाकमभिधायाधुनातथैवाधिकारिणंनिरूपयितुमाह विहितमितियदावश्यकंसंध्योपासनाग्निहोत्रादिकंनित्य अशुचिस्पर्शादौनैमित्तिकत्वेनचोदितस्नानादिकंचतदुभयमुच्यतेतस्याकरणात् निंदितस्यनिषिद्धस्यसुरापानादेःकरणात् इंद्रियाणामनिग्रहाच्चनरःपतनमृच्छतिप्राप्नोतिप्रत्यवायीभवतीतियावत् नन्विंद्रियार्थेषुसर्वेषुनप्रस-

ततोनिष्कल्मषीभूताःकुलेमहतिभोगिनः जायंतेविद्ययोपेताधनधान्यसमन्विताः २१८
विहितस्याननुष्ठानान्निंदितस्यचसेवनात् अनिग्रहाच्चेंद्रियाणांनरपतनमृच्छति २१९
तस्मात्तेनेहकर्त्तव्यंप्रायश्चित्तंविशुद्धये एवमस्यांतरात्माचलोकश्चैवप्रसीदति २२० ७

ज्येतकामत इतींद्रियप्रसक्तेरपिनिषिद्धत्वान्निंदितग्रहणेनैवगतार्थत्वात्किमर्थमनिग्रहाच्चेंद्रियाणामितिपृथगुपादानम् अत्रोच्यते इंद्रियप्रसक्तिनिषेधस्यनैकांततःप्रतिषेधस्यनैकरूपतास्नातकव्रतमध्येपाठात्तत्रच्चव्रतानीमानिधारयेदितिव्रतशब्दाधिकारान्नञ्श्रवणाच्चेंद्रियप्रसक्तिप्रतिषेधकःसंकल्पोविधीयतेसचोभयरूपइतिपृथगुपादानम् ननुविहिताकरणात्प्रत्यवैतिकुतोवसितम् नतावदग्निहोत्रादिचोदनापुरुषप्रवर्त्तनात्मिकाननुष्ठानस्यप्रत्यवायहेतुतामाक्षिपति ५१
विषयानुष्ठानस्यपुरुषार्थत्वावगतिमात्रपर्यवसायिनीहिंसातावन्मात्रेणप्रवृत्त्युपपत्तेर्नपुनरकरणस्यप्रत्यवायहेतुत्वमपिवक्तिक्षीणशक्तित्वादनुपपत्तेः किंचयद्य

प्यनुपपत्त्युपशमेपिप्रवृत्तिसिद्ध्यर्थमर्थांतरंकल्प्यते तर्हिनिषिध्यमानप्रत्यवायपरिहारार्थतयैवतद्वर्जनस्यपुरुषार्थत्वसिद्धावपि फलांतरंकल्प्येत नचैतत्क
स्यचिदपिसंमतम् ननुयथानिषिद्धेष्वर्थवादावगतप्रत्यवायपरिहारार्थतयैवपुरुषार्थत्वम् तथाविहितेष्वर्थवादागताकरणजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थताक-
स्मान्नेयात् मैवं नहिसर्वत्राग्निहोत्रादिषुतादृग्विधार्थवादाःसंति नचविहितस्याननुष्ठानान्नरपतनमृच्छतीतियंस्मृतिरेववाक्यशेषस्थानीयेतिचतुरस्रम् नहिवाक्यां
तरप्रमितेकार्येवाक्यांतरेणार्थवादःसंभवति भवतुवाकथंचिदेकवाक्यतयार्थवादस्तथापिनाभावरूपंविहिताकरणंकार्यांतरंजनयितुंक्षमते ननुज्वरेचैवाति
सारेचलंघनंपरमौषध मित्यायुर्वेदवचनाद्भोजनाभावरूपंलंघनंज्वरशांतिंजनयतीतियथावगम्यतेतथात्रापिभवतु मैवं यतोनात्रापिलंघनाज्ज्वरशांतिः
किंतर्हिज्वरनाशप्रतिबंधकभोजनाभावेसतिजठरानलपरिपाकजनिताद्धातुसाम्यादिमंतव्यम् तस्माद्विहितस्याननुष्ठानान्नरःपतनमृच्छतीतिकथमस्याः
स्मृतेर्गतिरितिवाच्यम् उच्यते अग्निहोत्रादिविषयाधिकारासिद्धिरूपप्रत्यवायाभिप्रायेणेतिनदोषः ननुवांताश्युल्कामुखःप्रेतोविप्रोभवतिविच्युतः
अमेध्यकुणपाशीतुक्षत्रियःकटपूतनः मैत्राक्षज्योतिकःप्रेतोवैश्योभवतिपूयभुक् विलासकस्तुभवतिशूद्रोधर्मात्स्वकाच्च्युतइत्येतानिविहिताकरणप्रत्य
वायपराणिमनुवचनानिकथंघटंते उच्यते यथांवांतमश्नतउल्कयावादह्यमा नमुखस्यदुःखंतथास्यापिविहितमकुर्वतःपुरुषस्यपुरुषार्थासिद्धिरित्यक
रणनिंदनमनुष्ठानप्ररोचनार्थमित्यविरोधः यद्वाप्राग्भवीयनिषिद्धाचरणाक्षिप्तविहितानुष्ठानविरोधिरागालस्यादिजन्यंवांताश्युल्कामुखप्रेतत्वादिरूपमिति
नकश्चिदभावस्यकारणतेतिमंतव्यम् ननुपुंश्चलीवानरखरदृष्टमिथ्याभिशस्तादौविहिताकरणादिनिमित्तानामन्यतमस्याप्यभावात्कथंप्रत्यवायिताक
थंचतदभावेप्रायश्चित्तविधानम् उच्यते अस्मादेवपापक्षयार्थप्रायश्चित्तविधानाज्जन्मांतराचरितनिषिद्धसेवादिजन्यंपापापूर्वमाक्षिप्तंमिथ्याभिशापा-
दिकंतन्निमित्तप्रायश्चित्तापनोद्यमनोनानुष्ठितमितिकल्प्यते पुरुषप्रयत्ननिरपेक्षणेकार्यरूपपापोत्पत्त्यनुपपत्तेः नचपुंश्चल्यादिगतप्रयत्नेनपुरुषांतरेण

या.स्मृ. पापोत्पत्तिः कर्तृसमवायित्वनियमाद्धर्माधर्मयोस्तस्माद्युक्तैव प्रायश्चित्तेनिमित्तत्रयपरिगणना तथाचमनुः अकुर्वन्विहितंकर्मनिंदितंचसमाचरन् प्र मि.प्रा.

५२ सक्तश्चेंद्रियार्थेषु प्रायश्चित्तीयतेनर इतिनरग्रहणंप्रतिलोमजातानामपिप्रायश्चित्ताधिकारप्राप्त्यर्थं तेषामप्यहिंसादिसाधारणधर्मव्यतिक्रमसंभवात् य ३

स्मादेवंनिषिद्धाचरणादिनाप्रत्यवैति तस्मात्तेनकृतनिषिद्धसेवादिनापुरुषेणप्रायश्चित्तंकर्तव्यमिहलोकेपरत्रचविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तशब्दश्चायपापक्षयार्थे

नैमित्तिकेकर्मविशेषेरूढः एवंप्रायश्चित्तेकृते अस्यांतरात्माशुद्धतयाप्रसीदति लोकश्चायंसंव्यवहर्तुंप्रसीदति एवंचवदतानेनतद्दर्शितम् नैमित्तिकोयं

प्रायश्चित्ताधिकारः तत्रचार्थवादगतदुरितक्षयेपिजातेष्टिन्यायेनसाध्यतयास्वीक्रियते नचदुरितपरिजिहासुनानुष्ठीयतइत्येतावताकामाधिकाराशंका

प्रायश्चित्तमकुर्वाणाःपापेषुनिरतानराः अपश्चात्तापिनःकष्टान्नरकान्यांतिदारुणान् २२१ तामिस्रंलोहशंकुंचमहानिरय

शाल्मली रौरवंकुड्मलंपूतिमृत्तिकंकालसूत्रकम् २२२ संघातंलोहितोदंचसविषंसंप्रतापनम् महानरककाकोलसंजीवनमहाप

थम् २२३ अवीचिमंधतामिस्रंकुंभीपाकंतथैवच असिपत्रवनंचैवतापनंचैकविंशकम् २२४ महापातकजैर्घोरैरुपपातकजै-

स्तथा अन्वितायांत्यचरितप्रायश्चित्तानराधमाः २२५ ५ ५ ५ ५ कार्या यस्माच्चरित

व्यमतोनित्यंप्रायश्चित्तंविशुद्धये निंद्यैर्हिलक्षणैर्युक्ताजायंतेनिष्कृतैर्नरा इत्यकरणेदोषश्रवणेनावश्यकत्वावगमात् २१९ २२० प्रायश्चित्ताकर

णेदोषमाह पापेषुशास्त्रार्थव्यतिक्रमजनितेषुप्रसक्ताः पुरुषाअपश्चात्तापिनोमयादुष्कृतंकृतमित्येवमुद्वेगरहिताः प्रायश्चित्तमकुर्वाणाःदुःसहा ५२

न्नरकानाप्नुवंति २२१ नरकस्वरूपंविवृण्वन्नाह तामिस्रप्रभृतींस्तापनपर्यंतानेकविंशतिनरकानन्वर्थसंज्ञान्यांतितावांतरभेदान्महापातकोपपातकजनि

नभयंकरदुरितैरन्विता अनाचरितप्रायश्चित्ताः पुरुषाधमाः प्राप्नुवंति उपात्तदुरितनाशार्थं प्रायश्चित्तमित्युक्तम् २२२ २२३ २२४ २२५ तत्र विशे
षमाह प्रायश्चित्तैर्वक्ष्यमाणैरज्ञानाद्यदेनः पापं कृतं तदपैति गच्छति न कामतः कृतम् किंतु तत्र प्रायश्चित्तविधायकवचनबलादिह लोके व्यवहार्यो जाय
ते अत्र च प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदज्ञानकृतमित्युपक्रमात्त स्मृति योगितया ज्ञानात इति वक्तव्ये यत्कामत इत्युक्तं तत् ज्ञानकामयोस्तुल्यत्वप्रदर्शनार्थम् तथा
हि विहितं यदकामानां कामात्तद्द्विगुणं भवेत् तथा अबुद्धिपूर्वक्रियायामर्धं प्रायश्चित्तम् तथा म्लेच्छेनाधिगता शूद्रा त्वज्ञानात्तु कथंचन कृच्छ्रत्रयं प्रकु
र्वीत ज्ञानात्तु द्विगुणं भवेदित्यादिभिर्वचनैर्ज्ञानकामयोस्तुल्यप्रायश्चित्तदर्शनात्तुल्यफलतैव किंच स्वतंत्रप्रवृत्तिर्विषयज्ञानकामनाभ्यां नियता तयोरन्य

प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत् कामतो व्यवहार्यस्तु वचनादिह जायते २२६

तरापायेपि तस्या असंभवादतः कामत इत्युक्ते ज्ञानाज्ञानत इत्युक्ते कामः प्राप्नोत्यविनाभावात् न च चौरादिभिर्बलात्प्रवर्त्तमानस्य सत्यपि विषयज्ञाने कामनाभा
वान्न विनाभाव इति वाच्यम् यतोत्र विद्यमानस्यापि ज्ञानस्य प्रवृत्तिहेतुत्वाभावेन सत्समन्वम् यत्तु शुष्केपि पतितो भ्रांत्या कर्दमपतनं तत्रापि वास्तव ज्ञाना
भावात्तद्विषयकामनायाश्चाभाव एवमज्ञानकामनयोरप्यव्यभिचार एव ननु प्रायश्चित्तैरपैत्येन इति न युक्तम् फलविनाश्यत्वात्कर्मणाम् मैवम् यथा पा
पोत्पत्तिः शास्त्रगम्या तथा तत्परिक्षयोपीति नात्र प्रमाणांतरं क्रमते अत एव गौतमेन पूर्वोत्तरपक्षभंग्या अयमर्थो दर्शितः तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्यादिति मीमांस
ते न कुर्यादित्येके न हि कर्म क्षीयत इति कुर्यादित्यपरे पुनः स्तोमेनेष्ट्वा पुनः सवनमायांतीति विज्ञायते व्रात्यः स्तोमेनेष्ट्वा ब्रह्मचर्यं चरेदुपनयनत इति सर्वपा-

भानंतरतिभ्रूणहत्यांयोश्वमेधेनयजतइतिपुनःसवनमायांतीतिसवनसंपाद्यज्योतिष्टोमादिद्विजातिकर्मणियोग्योभवतीत्यर्थः नचेदमर्थवादमात्रमधिकारविशेष
णाकांक्षायांरात्रिसत्रन्यायेनार्थवादिकफलस्यैवकल्पनायान्याय्यत्वादतोयुक्तंप्रायश्चित्तैरपैत्येनइति ननुकामकृतेप्रायश्चित्ताभावात्कथंव्यवहार्यत्वंतदभाव-
श्चानभिधिकृतेपराधेप्रायश्चित्तमितिवसिष्ठवचनादियंविशुद्धिरुदिताप्रमाथ्यकामतोद्विजं कामतोब्राह्मणवधेनिष्कृतिर्नविधयतेइमनुवचनाच्चावग
म्यते नैतत् यःकामतोमहापापंनरःकुर्यात्कथंचन नतस्यनिष्कृतिर्दृष्टाभृग्वग्निपतनादृतेइति तथा विदितंयदकामानांकामात्तद्विगुणंभवेदितिच्च
कामकृतेपिप्रायश्चित्तदर्शनात् यत्तुवसिष्ठवचनम् तस्याप्यकामकृतेपराधेप्रायश्चित्तंशुद्धिकरमित्यभिप्रायोनपुनःकामकृतेपिप्रायश्चित्ताभावइति यत्तुम
नुवचनमियम् विशुद्धिरुदितेत्यादितदपीयमितिसर्वनामपरामृष्टद्वादशवार्षिकव्रतचर्यायाएवकामतोब्राह्मणवधेनिष्कृतिर्नविधीयतेइति अनेनप्रति
षेधोनपुनःप्रायश्चित्तमात्रस्य मरणांतिकादेःप्रायश्चित्तस्यदर्शितत्वात् ननुयदिकामकृतेपिप्रायश्चित्तमस्तितर्हिपापक्षयोपिकस्मान्नस्यादविशेषाद्य
दिपापक्षयोपिनास्तितर्हिव्यवहार्यंनापिकथंभवति उच्यते उभयप्रायश्चित्ताविशेषेपिफलविशेषःशास्त्रतोवगम्यते अज्ञानकृतेतुसर्वत्रपापक्षयः यत्र
तुब्रह्महास्करापोगुरुतल्पगेमातृपितृयोनिसंबंधांगस्तेननास्तिकनिंदितकर्माभ्यासीपतितात्याग्यपतितत्यागिनः पतिताःपातकसंयोजकाश्चेतिगौतम-
मोक्तमहापातकादौव्यवहार्यत्वंनिषिद्धम् तस्मिन्पतनीयंकर्मणिकामतःकृतेव्यवहार्यत्वमात्रंनपापक्षयाभावेव्यवहार्यत्वमनुपपन्नम् द्वेहिपापस्यशक्ती
नरकोत्पादिकाव्यवहारनिरोधिकाचेतितत्रेतरशक्त्यविनाशेपिव्यवहारनिरोधिकायाःशक्तेर्विनाशोनानुपपन्नस्तस्मात्पापानपगमेपिव्यवहार्यत्वंनानुप
पन्नम् यत्तुमनुवचनम् अकामतःकृतेपापेप्रायश्चित्तंविदुर्बुधाः कामकारकृतेप्याहुरेकेश्रुतिनिर्दनादितितदपिकामकृतेपिप्रायश्चित्तप्राप्त्यर्थंनपुनःपा
पक्षयप्रतिपादनपरम् अपतनीयेपुनःकामकृतेपिप्रायश्चित्तनपापक्षयोभवत्येव अकामतःकृतंपापंवेदाभ्यासेनशुध्यति कामतस्तुकृतंमोहात्प्राय

श्चित्तैः पृथग्विधैरिति मनुस्मरणात् पतनीयेपिकर्मणिकामकृतेमरणांतिकप्रायश्चित्तेषुकल्मषक्षयोभवत्येवफलांतराभावात् नान्यस्मिँल्लोकेप्रत्यापत्ति
र्विद्यतेकल्मषंतुनिर्हण्यतइतिआपस्तंबस्मरणात् २२६ निषिद्धाचरणादिकेप्रायश्चित्तेनिमित्तमित्युक्तंतत्प्रपंचयितुमाह हंतिरयंप्राणवियोगकरणव्या
पारेरूढः यद्व्यापारसमनंतरंकालांतरेवाकारणांतरनिरपेक्षःप्राणवियोगोभवतिसब्राह्मणंहतवानितिब्रह्महा मद्यपोनिषिद्धसुरायाःपायी स्तेनोब्राह्मण-
स्यसुवर्णहर्त्ता ब्राह्मणसुवर्णापहरणंमहापातकमित्यापस्तंबस्मरणात् गुरुतल्पगोगुरुभार्यागामी तल्पशब्देनशयनवाचिनासाहचर्याद्भार्यालक्ष्यते
एतेब्रह्महादयोमहापातकिनः पातयंतीतिपातकानिब्रह्महत्यादीनि महच्छब्देनतेषांगुरुत्वंख्याप्यते तद्योगिनोमहापातकिनइतिलाघवार्थंसंज्ञाकरणम् यश्च

ब्रह्महामद्यपस्तेनस्तथैवगुरुतल्पगः एतेमहापातकिनोयश्चतैःसहसंवसेत् २२७

तैर्ब्रह्महादिभिःप्रत्येकंसहसंवसति एभिस्सहसंवसेद्योवैवत्सरंसोपितत्समइति वक्ष्यमाणन्यायेनसोपिमहापातकी तथाशब्दःप्रकारवचनः अनुग्राहक
प्रयोजकादिकर्तृसंग्रहार्थः अनुग्राहकश्चयःपलायमानममित्रंउपरुधन्परेभ्यश्चहंतारंपरिरक्ष्यहंतुर्बुद्धिमानमुपजनयन्नुपकरोतिसउच्यते अतएवम
नुनाग्राहकस्यहिंसाफलसंबंधोदर्शितः बहूनामेककार्याणांसर्वेषांशस्त्रधारिणाम् यद्येकोघातयेत्तत्रसर्वेतेघातकाःस्मृताइति तथाप्रयोजकादीनामप्या
पस्तंबेनफलसंबंधउक्तः प्रयोजितानुमंताकर्त्तचेतिस्वर्गनरकफलेषुकर्मसुभागिनोयोभूयआरभतेतस्मिन्फलविशेषइति तत्राप्रवृत्तस्यप्रवर्त्तकःप्रयो
जकः सचत्रिःप्रकारः आज्ञापयिताभ्यर्थयमानउपदेष्टेति तत्राज्ञापयितानामस्वयसमुच्चःसन्नीचंभृत्यादिकंयःप्रेषयतिमदीयममित्रंजहीतिसउच्यते

अभ्यर्थ्यमानस्तु यः स्वयमसमर्थः सन् प्रार्थनादिनामच्छन्नं व्यापादयेत्युच्चं प्रवर्त्तयति सोसोभिधीयते अनयोश्च स्वार्थसिद्ध्यर्थमेव प्रयोक्तृत्वम् उपदेष्टा पुन
स्त्वंशत्रुमित्थंव्यापादयेति मर्मोद्घाटनाद्युपदेशपुरःसरं प्रेरयत्कथ्यते तत्रचप्रयोज्यगतमेवफलमितितेषांभेदः अनुमंतातु प्रवृत्तस्य प्रवर्त्तकः सचद्विप्र
कारः कश्चित्स्वार्थसिद्ध्यर्थमनुजानातिकश्चित्परमार्थमिति नन्वनुमननस्यकथंहिंसाहेतुत्वम् नतावत्प्राणवियोगोत्पादनेनतस्यसाक्षात्कर्तृव्यापारज
न्यत्वान्नापिप्रयोजकस्येवसाक्षात्कर्तृप्रवृत्त्युत्पादनद्वारेण प्रवृत्तस्यप्रवर्त्तकत्वात् नचसाधुत्वयाध्यवसितमितिप्रवृत्तमेवानुमन्यत इतिशंकनीयम् ता
दृशामननस्यहिंसांप्रत्यहेतुत्वाद्यर्थत्वाच्च उच्यते यत्रहिराजादिपारतंत्र्यात्स्वयंमनसाप्रवृत्तोपिप्रवृत्तिविच्छेदभयादागामिदंडभयाद्वाशिथिलप्रयत्नो
राजाद्यनुमतिमपेक्षते तत्रानुमतिर्हेतुः प्रवृत्तिमुपोद्बलयतीति हिंसाफलंप्रतिहेतुतां प्रतिपद्यते तथान्योपिभर्त्सनताडनधनापहारादिनापरान्कोपयतिसो
पिमरणहेतुभूतमन्यूत्पादनद्वारेणहिंसाहेतुर्भवत्यत एवविष्णुनोक्तं आक्रुष्टस्ताडितोवापिधनैर्वाविप्रयोजितः यमुद्दिश्यत्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघात
कमिति तथाज्ञातिमित्रकलत्रार्थंसुहृत्क्षेत्रार्थमेवच यमुद्दिश्यत्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकमिति नचकृतेष्वपाक्रोशनादिषुकस्यचिदन्मन्यूत्पत्त्यदर्श
नादकारणतेतिशंकनीयम् पुरुषस्वभाववैचित्र्यात् अल्पतरेणापिनिमित्तेनजातमन्यवोभवंतितेषुव्यभिचारइतिनाकारणता एतेषांचानुग्राहकप्रयोजका
दीनांप्रत्यासत्तिव्यवधानापेक्षयापारगतगुरुलाघवापेक्षयाच फलगुरुलाघवात् प्रायश्चित्तगुरुलाघवबोद्धव्यम् योभूयआरभतेतस्मिन्फलविशेषइतिवचनात्
तथाह्यनुग्राहकस्यतावत्स्वयमेवहिंसायांप्रवृत्तेनस्वतंत्रकर्तृकत्वेसत्यपिसाक्षात्प्राणवियोगफलकखड्गप्रहारादिव्यापारयोगित्वाभावेनसाक्षात्कर्तृवद्द्वयोर्हिं-
सारंभकत्वाभावादल्पफलत्वमल्पप्रायश्चित्तंच प्रयोजकस्यतुस्वतंत्रकर्तृप्रवृत्तिजनकत्वेनव्यवहितत्वात्ततोल्पफलत्वम् प्रयोजकानांमध्येपरार्थप्रवृत्तत्वे ५४
नोपदेष्टुरल्पफलत्वम् ननुप्रयोजकहस्तस्थानीयत्वात्प्रयोजकस्यनफलसंबंधोयुक्तः यदिपरप्रयुक्त्याप्रवर्तमानस्यापिफलसंबंधः तर्हिस्थपतितडागेष्व

नित्रप्रभृतिनामपिमूल्येनप्रवर्तमानानांस्वर्गादिफलप्रसंगः उच्यते शास्त्रफलंप्रयोक्तरीतिन्यायेनाधिकारिकर्तृगतफलजननादेवकूपतडागदेवनिर्माणादयः नचस्थप
तितडागकर्त्रादयोदेवकूपतडागकरणादिष्वधिकारिणोस्वर्गकामितत्वात् अत्रपुनःपरप्रयुक्त्याप्रवर्त्तमानानामप्यहिंसायामधिकारित्वाद्भवत्येवतद्व्यतिक्रमनिबंधनो
दोषः अनुमन्तस्तुप्रयोजकादल्पत्वंप्रयोजकव्यापाराद्बहिरंगत्वाल्लघुत्वाच्चानुमननस्य निमित्तकर्त्तुःपुनराक्रोशकादेः प्रवृत्तिहेतुभूतमन्युजनकत्वेनव्यवहित
त्वान्मारणानुसंधानंविनाप्रवृत्तत्वाच्चानुमंतुःसकाशादप्यल्पफलत्वम् ननुयदिव्यवहितस्यापिकारणत्वंतर्हिमातापित्रोरपिहंतृपुरुषोत्पादनद्वारेणहननकर्त्तृ
त्वप्रसंगः उच्यते नहिपूर्वभावित्वमात्रेणकारणत्वम् कारणकारणतयापितथाभावित्वोपपत्तेः यत्खलुस्वरूपातिरिक्तकार्योत्पत्त्यनुगुणव्यापारयोगिभवति
तद्धिकारणम् यदिरथंतरासामयस्यमंत्रपठनात्सोमरसप्रवृत्तितदेषस्यैवप्रथमाहुतित्वंसोमःस्यादैंद्रवायवाग्राहान्गृण्हीयादितिरथंतरसामतेवक्रतोरैंद्रवा
यवाग्रतायांनहितत्रसोमयागःस्वरूपेणकारणव्यभिचारान्नचपित्रोस्तादृग्विधकारणलक्षणयोगित्वमितिनातिप्रसंगः अनेनैवन्यायेनधर्माभिसंधिना
निर्मितकूपवाप्यादौप्रमादपतितब्राह्मणादिमरणेखानयितुर्द्दोषाभावः नहिकूपोनेनखानितः अतोहमात्मानंव्यापादयामीत्येवंकूपखननंनिमित्तव्यापा
दनम् अतःकूपकर्तुरपिकारणकारणत्वमेवनपुनर्हिंसाहेतुत्वमितिमातापितृतुल्यतैव यथाकश्चित्सत्यपिहिंसानिमित्तयोगित्वेपरोपकारार्थप्रवृत्तौवचनाद्दोषाभा
वः यथाहसंवर्तः बंधनेगोश्चिकित्सार्थेगूढगर्भविमोचने यत्नेकृतेविपत्तिश्चेत्प्रायश्चित्तंनविद्यते औषधंस्नेहमाहारंददद्गोब्राह्मणादिषु दीयमानेविप
त्तिस्यान्नसपापेनलिप्यते दाहच्छेदशिराभेदप्रयत्नैरुपकुर्वताम् प्राणसंत्राणसिध्यर्थंप्रायश्चित्तंनविद्यतेइति एतच्चादाननिदाननिपुणभिषग्विषयम् इत
रस्यतुभिषड्भिष्याचरन्दाप्यइत्यत्रदोषोदर्शितः यत्तुमन्युनिमित्ताक्रोशनादिकमकुर्वतोपिनामगृहीत्वोन्मादादिनात्मानंव्यापादयतितत्रापिनदोषः अ
कारणंतुयःकश्चिद्द्विजःप्राणान्परित्यजेत् तस्यैवतत्रदोषःस्यान्नतुयंपरिकीर्त्तयेदितिस्मरणात् यथायत्राप्याक्रोशकादिजनितमन्युनात्मानंखड्गादिना,

ब्रह्महत्यमरणादर्वागाक्रोशनादिकर्त्राधनदानादिनासंतोषितोयदिजनसमक्षमुच्चैः श्रावयतिनात्राक्रोशकस्यापराधइतितत्रापिवचनान्नदोषः यथाहविष्णुः उद्दिश्यकुपितोहत्वातोषितश्रावयेत्पुनः तस्मिन्मृतेनदोषोस्तिद्वयोरुच्छ्रावणेकृतेइति एतेषांचप्रयोजकादीनांदोषगुरुलघुभावपर्यालोचनयाप्रायश्चित्तविशेषं वक्ष्यामः २२७ ब्रह्महत्यासमान्याह गुरूणामाधिक्येनाधिक्षेपः अनृताभिशंसनं गुरोरनृताभिशंसनमितिमहापातकसमानीतिगौतमस्मरणात् एतच्चलोकादिविदितदोषाभिशंसनविषयम् दोषंबुध्वानपूर्वंपरेषांसमाख्यातास्यात्संव्यवहारेचैनंपरिहरेदित्यापस्तंबस्मरणात् नास्तिक्याभिनिवेशेनवेदकुत्सनम् सुहृन्मित्रं तस्याब्राह्मणस्यापिवधः अधीतस्यवेदस्यसच्छास्त्रविनोदेनालस्यादिनावानाशनंविस्मरणम् एतानिप्रत्येकंब्रह्महत्यासमानि यत्तुनःस्वाध्या

गुरूणामध्यधिक्षेपोवेदनिंदासुहृद्वधः ब्रह्महत्यासमंज्ञेयमधीतस्यचनाशनम् २२८
निषिद्धभक्षणंजैह्म्यमुत्कर्षेचवचानृतम् रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमानितु २२९

याग्निसुतत्यागइति अधीतत्यागस्योपपातकमध्येपरिगणनंतत्कथंचित्कुटुंबभरणाकुलतयासच्छास्त्रश्रवणाव्यग्रतयावाविस्मरणेद्रष्टव्यम् २२८ सुरापानसमान्याह निषिद्धंलशुनादिकंतस्यमतिपूर्वभक्षणम् अतएवमनुः छत्राकंविड्वराहंचलशुनंग्रामकुक्कुटम् पलांडुंगृंजनंचैवमत्याजग्ध्वापतेन्नरइति अमतिपूर्वंतुप्रायश्चित्तांतरम् अमत्यैतानिषड्जग्ध्वाकृच्छ्रंसांतपनंचरेत् यतिचांद्रायणंवापिशेषेषूपवसेदहरिति तेनैवोक्तत्वात् जैह्म्यंकौटिल्यं अन्याभिसंधानेनान्यवादित्वमन्यकर्तृत्वंच अत्रचजैह्म्यमितियद्यपिसामान्येनोक्तंतथापिप्रायश्चित्तस्यगुरुत्वान्निमित्तस्यापिगुरुविषयम् जैह्म्य ५५

मितिगौरवमवगम्यते अस्तिच नैमित्तिकपर्यालोचनायानिमित्तस्यविशेषावगतिः यथायस्योभावग्नी अनुगतौस्यातामभिनिम्लोचेद्वापुनराधेयंत
त्रप्रायश्चित्तिरित्यत्रोभावित्यस्यनिमित्तविशेषणत्वेनहविरुभयत्ववदविवक्षितत्वेप्यग्निद्वयनिष्पादकपुनराधेयरूपेनैमित्तिकविधिबलादग्निद्वयानुगतिरेवनि
मित्तमितिकल्प्यते तथात्रापीतियुक्तंनिमित्तगौरवकल्पनम् तथासमुत्कर्षनिमित्तंराजकुलादावचतुर्वेदएवचतुर्वेदोहमित्यनृतभाषणं रजस्वलायामकामव
शेनवक्त्रासवसेवनमेतानिसुरापानसमानि २२९ सुवर्णस्तेयसमान्याह अश्वादीनांब्राह्मणसंबंधिनांनिक्षेपस्यचसुवर्णव्यतिरिक्तस्यापहरणमेतत्सर्वंसु
वर्णस्तेयसमंवेदितव्यम् २३० गुरुतल्पसमान्याह सखामित्रंतस्यभार्या कुमार्युत्तमजातीयाकन्यका तासुसकामास्वनुलोमासुनदोषस्त्वन्यथाधर्मः

अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुहरणंतथा निक्षेपस्यचसर्वंहिसुवर्णस्तेयसंमितम् २३० स
खिभार्याकुमारीषुस्वयोनिष्वंत्यजासुच सगोत्रासुसुतस्त्रीषुगुरुतल्पसमंस्मृतम् २३१

दूषणे तुकरच्छेदउत्तमायांवधस्तथेतितत्रैवदंडविशेषप्रतिपादनात् प्रायश्चित्तगुरुत्वंयुक्तं स्वयोनिर्भगिनी अंत्यजाचांडाली सगोत्रासमानगोत्रा सुतस्त्रीस्नुषा
एतासांगमनंप्रत्येकंगुरुतल्पसमम् एतच्चरेतःसेकादूर्ध्वंवेदितव्यम् अर्वाङ्निवृत्तौतुनगुरुतल्पेनसमत्वम् किंत्वल्पमेवप्रायश्चित्तम् रेतःसेकःस्वयोनिषुकुमारी
ष्वंत्यजासुच सख्युःपुत्रस्यचस्त्रीषुगुरुतल्पसमंविदुरित्यादिमानवेरेतःसेकइतिविशेषणोपादानात् सगोत्राग्रहणेनैवसिद्धेपुनःसुतस्त्रीग्रहणंप्रायश्चित्तगौर
वप्रतिपादनार्थम् ब्रह्महत्यादिसमत्ववचनंगुर्वधिक्षेपादेस्तन्निमित्तप्रायश्चित्तोपदेशार्थम् ननुवेदनिंदादौदोषस्यलघुत्वाद्गुरुतरंब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तंनयु

मादिकामश्रुतयः स्वांगभूताग्निनिष्पत्त्यर्थमाधानंप्रयुंजत इतिमीमांसकप्रसिद्धिरतश्चयस्याग्निभिः प्रयोजनंतस्यतदुपायभूताधाने प्रवृत्तिर्व्रीह्यर्थिन इवधनार्ज
ने यस्यपुनरग्निभिः प्रयोजनंनास्तितस्याप्रवृत्तिरितिकथमनाहिताग्निता ष: उच्यते अस्मादेवाधानस्यावश्यकत्ववचनान्नित्यश्रुतयोपिसाधिकारश्चा
विशेषादाधानस्यप्रयोजकाइतिस्मृतिकारणामभिप्रायोलक्ष्यतइत्यदोषः तथाअपण्यस्यलवणादेर्विक्रयः सहोदरस्य ज्येष्ठस्यतिष्ठतः कनीयसोग्न्यानुर्दा
राग्निसंयोगःपरिवेदनं २३४ पणपूर्वाध्यापकादध्ययनग्रहणंपणपूर्वाध्यापनं परदारसेवनंगुरुतल्पसमव्यतिरेकेण पारिवित्त्यंकनीयसिकृतविवाहे-
ज्येष्ठस्यविवाहराहित्यं वार्धुष्यंप्रतिषिद्धवृद्ध्युपजीवनम् लवणस्योत्पादनं २३५ स्त्रियोवधः ब्राह्मण्याअप्यात्रेयीव्यतिरेकेण शूद्रवधः अदी

भृतादध्ययनादानंभृतकाध्यापनंतथा पारदार्यपारिवित्त्यंवार्धुष्यंलवणक्रिया २३५ स्त्रीशू
द्रविट्क्षत्रवधोनिंदितार्थोपजीवनम् नास्तिक्यंव्रतलोपश्चसुतानांचैवविक्रयः २३६ धा-
न्यकुप्यपशुस्तेयमयाज्यानांचयाजनम् पितृमातृसुतत्यागस्तडागारामविक्रयः २३७

क्षितविट्क्षत्रियवधः निंदितार्थोपजीवनमराजस्यापितार्थोपजीवनं नास्तिक्यंनास्तिपरलोकइत्याद्यभिनिवेशः व्रतलोपोब्रह्मचारिणः स्त्रीप्रसंगः सुतानामप
त्यानां विक्रयः २३६ धान्यंव्रीह्यादि कुप्यमसारंत्रपुसीसादि पशवोगवादयः तेषामपहरणम् गोवधोव्रात्यतास्तेयमित्यनेनस्तेयग्रहणेनैवसिद्धेपुनर्धान्यकु
प्यादिस्तेयग्रहणंनित्यार्थमतोधान्यादिव्यतिरिक्तद्रव्यस्तेयेनावश्यमेतदेवप्रायश्चित्तमपितुततोन्यूनमपिभवत्येवमेतेनबांधवत्यागग्रहणेनैवसिद्धेपुनः पित्रादि ५७
त्यागग्रहणंव्याख्यातम् अयाज्यानांजातिकर्मदुष्टानांशूद्रव्रात्यादीनांयाजनम् पितृमातृसुतानामपतितानांत्यागोगृहान्निष्कासनम् तडागारामस्यचो-

द्यानोपवनादेर्विक्रयः २३७ कन्यायादूषणमंगुल्यादिनायोनिविदारणंनतुभोगः तस्यसखिभार्याकुमारीष्विति गुरुतल्पसमत्वस्योक्तत्वात् परिविंदकया
जनंतस्यचकन्याप्रदानम् कौटिल्यंगुरोरन्यत्र गुरुविषयस्यतुकौटिल्यस्यसुरापानसमत्वमुक्तम् पुनर्व्रतलोपग्रहणमशिष्टाप्रतिषिद्धेष्वपिश्रीहरिचरण
कमलप्रेक्षणात्प्राक्तांबूलादिकं नभक्षयामीत्येवंरूपेषुप्राप्त्यर्थंनतुस्नातकव्रतप्राप्त्यर्थम् तत्रस्नातकव्रतलोपेप्रायश्चित्तंचाभोजनमितिमनुनालघुप्रायश्चि
त्तत्वप्रतिपादितत्वात् २३८ तथात्मार्थंचपाकलक्षणंक्रियारंभः अघंसकेवलंभुंक्तेयःपचत्यात्मकारणादितितस्यैवप्रतिषिद्धत्वात् क्रियामात्रविषयेतुप्रतिषे

कन्यासंदूषणंचैवपरिविंदकयाजनम् कन्याप्रदानंतस्यैवकौटिल्यंव्रतलोपनम् २३८ आ
त्मनोर्थेक्रियारंभोमद्यपस्त्रीनिषेवणम् स्वाध्यायाग्निसुतत्यागोबांधवत्यागएवच २३९
इंधनार्थंद्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसौषधजीवनम् हिंस्रयंत्रविधानंच व्यसनान्यात्मविक्रयः २४०

धकल्पनयागौरवंस्यात् मद्यपायाःस्त्रियाः जायायानिषेवणमुपभोगः स्वाध्यायत्यागोव्याख्यातः अग्नीनांश्रौतस्मार्त्तानांत्यागः सुतत्यागः संस्काराद्यकरण
म् बांधवानांपितृव्यमातुलादीनांत्यागः सतिविभवेअपरिरक्षणम् २३९ पातकादिदृष्टप्रयोजनसित्व्यर्थमार्द्रद्रुमच्छेदोनत्वाहवनीयपरिरक्षणार्थमपि स्त्रियो
हिंसयाओषधेनचपरिवर्त्तनंस्त्रीहिंसौषधजीवनम् तत्रस्त्रीजीवनंनामभार्यापण्यभावेनप्रयोज्यतल्लब्धोपजीवनंस्त्रीधनेनोपजीवनंवा हिंसयाजीवनंप्राणिवधेनजीवनम्
ओषधजीवनंवशीकरणादिना हिंस्रयंत्रस्यतिलेक्षुपीडाकरस्यप्रवर्त्तनं व्यसनानिमृगयादीन्यष्टादश आत्मविक्रयोद्रव्यग्रहणेनपरदास्यकरणं २४०

शूद्रसेवनं हीनेषुमैत्रीकरणं अनूढसवर्णदारस्यकेवलं हीनवर्णदारोपसेवनं साधारणस्त्रीसंभोगश्च अगृहीताश्रमत्वंसत्यधिकारे परपाकरतित्वम् २४१ असच्छास्त्रस्यचार्वाकादिग्रंथस्यावगमः सर्वाकरेषुसुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानेषुराजाज्ञयाधिकारित्वम् भार्यायाविक्रयः चशब्दान्मत्तत्वाद्युक्ताभिचारमतिपूर्वलशुनादिभक्षणादेर्ग्रहणम् एषांगोवधादीनांप्रत्येकमुपपातकसंज्ञावेदितव्या मनुनापुनरन्यान्यपिनिमित्तानिजातिभ्रंशकरसंकरीकरणापात्रीकरणसंज्ञानिपरिगणितानि ब्राह्मणस्यरुजःकृत्वाघ्रातिरघ्रेयमद्ययोः जैह्म्यंपुंसिचमैथुन्यंजातिभ्रंशकरंस्मृतम् खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवधस्तथा संकरीकरणंज्ञेयंमीनाहिमहिषस्यच निंदितेभ्योधनादानंवाणिज्यंशूद्रसेवनम् अपात्रीकरणंज्ञेयमसत्यस्यचभाषणम् कृमिकीटवयोहत्याम

शूद्रप्रेष्यंहीनसख्यंहीनयोनिनिषेवणम् तथैवानाश्रमेवासःपरान्नपरिपुष्टता २४१
असच्छास्त्राधिगमनमाकरेष्वधिकारिता भार्यायाविक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकम् २४२

द्यानुगतभोजनम् फलैधकुसुमस्तेयमधैर्यंचमलावहमिति अतोन्यनिमित्तजातंप्रकीर्णकंकथ्यते बृहद्विष्णुनाचसमस्तानिप्रायश्चित्तनिमित्तान्युत्तरोत्तरंलघीयांसिपृथक्संज्ञाभेदभिन्नानिदर्शितानि ब्रह्महत्यासुरापानंब्राह्मणसुवर्णापहरणंगुरुदारगमनमितिमहापातकानितत्संयोगश्च मातृगमनंदुहितृगमनंस्नुषागमनमित्यतिपातकानि यागस्थक्षत्रियवधोवैश्यस्यचरजस्वलायाश्चांतर्वत्न्याश्चात्रिगोत्रायाश्चाविज्ञातस्यगर्भस्यशरणागतस्यचघातनंब्रह्महत्यासमानि कौटसाक्ष्यंसुहृद्वधइत्येतौसुरापानसमौ ब्राह्मणस्यभूमिहरणंसुवर्णस्तेयसमम् पितृव्यमातामहमातुलनृपपत्न्यभिगमनंगुरुदारगमनसमानम् पितृष्वसृमातृष्वसृगमनंश्रोत्रियर्त्विग्गुरूपाध्यायमित्रपत्न्यभिगमनंचस्वसुः सख्याः सगोत्रायाउत्तमवर्णायारजस्वलायाः शरणागता ५८

याः प्रव्रजितायानिक्षिप्तायाश्चगमनमित्येतान्यनुपातकानि अनृतवचनं समुत्कर्षेराजगामिच पैशुन्यं गुरोश्चालीकनिर्बंधोवेदनिंदा अधीतस्यत्यागो
ग्निपितृमातृसुतदाराणांच अभोज्यानांभक्षणंपरस्वापहरणंपरदारानुगमनमयाज्यानांच व्रात्यताभृतकाध्यापनंभृतकाध्ययनादानंसर्वाकरेष्वधिका
रोमहायंत्रप्रवर्त्तनंद्रुमगुल्मवल्लीलतौषधीनांहिंसयाजीवनमभिचारमूलकर्मस्रुच प्रवृत्तिरात्मार्थक्रियारंभो अनाहिताग्नितादेवर्षिपितृणामृणस्या
नपाक्रिया असच्छास्त्राधिगमनंनास्तिकताकुशीलवतामद्यपस्त्रीनिषेवणमित्युपपातकानि ब्राह्मणस्यरुजः करणमघ्रेयमद्ययोर्घ्रातिर्जैह्म्यंपशुषुपुं-
सिचमैथुनाचरणमित्येतानिजातिभ्रंशकराणि ग्राम्यारण्यपशूनांहिंसनंसंकरीकरणं निंदितेभ्योधनादानंवाणिज्यंकुसीदजीवनमसत्यभाषणंशूद्र
सेवनमित्यपात्रीकरणानि पक्षिणांजलचराणांचघातनंकृमिकीटघातनंमद्यानुगतभोजनंमलावहानि यदनुक्तंतत्प्रकीर्णकमिति कात्यायनेन
तुमहापातकसमानांविष्णुनानुपपातकत्वेनोक्तानांपातकसंज्ञादर्शिता महापापंचातिपापंतथापातकमेवच प्रासंगिकंचोपपापमित्येषांचंच कोणइ
ति ननुपातकादीनांकथंपातकत्वंपतनहेतुत्वाभावात् यदितेषामपिपतनहेतुत्वंतर्हिमातृपितृयोनिसंबंधागइत्यादिपरिगणनमनर्थकम् तत्रैव
मुच्यते यद्यपिमहापातकतत्समेष्विवसद्यःपातित्यहेतुत्वंनास्तितथाप्यभ्यासापेक्षयापातित्यहेतुत्वमविरुद्धम् निंदितकर्माभ्यासीतिगौतमवचना
दिति मैवं अभ्यासस्यनिरूप्यमाणत्वात् द्विःशतकृत्वोवेतितत्राविशेषेंगीक्रियमाणेयोपिद्विर्दिवास्वपितियःशतकृत्वोवागोवधंकरोति तयोरविशेषेणपाति
त्यंस्यात् अत्रोच्यते अत्रार्थवादेप्रत्यवायविशेषःश्रूयते प्रायश्चित्तबहुत्वंवातस्मिन्निंदितकर्मणि यावत्यभ्यस्यमानेमहापातकतुल्यत्वंभवति
तावानभ्यासःपातित्यहेतुः दिवास्वप्नादौतुसहस्रकृत्वोभ्यस्यमानेनमहापातकतुल्यत्वंभवतीतिनतत्रपातित्यमतोयुक्तमुपपातकादेरभ्यासापेक्षया
पतनहेतुत्वम् २४२

एवंसंव्यवहारार्थंसंज्ञाभेदसहितंप्रायश्चित्तनिमित्तपरिगणनंकृत्वानैमित्तिकानिप्रदर्शयितुमाह शिरसःकपालमस्यास्तीतिशिरःकपाली तथाध्व
जवान् कृत्वाशवशिरोध्वजमितिमनुस्मरणात् अन्यच्छिरःकपालंदंडाग्रसमारोपितध्वजशब्दवाच्यंगृण्हीयात् तच्चकपालंस्वव्यापादितब्राह्मणशिरःसंबं
धियाह्यं ब्राह्मणोब्राह्मणंघातयित्वातस्यैवशिरःकपालमादायतीर्थान्यनुसंचरेदितिशातातपस्मरणात् तदलाभेन्यस्यब्राह्मणस्यैवग्राह्यं एतदुभयंपाणिनैव
ग्राह्यं खट्वांगकपालपाणिरितिगौतमस्मरणात् खट्वांगशब्देनदंडरोपितशिरःकपालात्मकोध्वजोगृह्यतेनपुनः खट्वैकदेशः तेनमहोक्षःखट्वांगपरशु
रित्यादिव्यवहारेषुतत्रैवप्रसिद्धेः एतच्चकपालधारणंचिन्हार्थं नपुनर्भोजनार्थंभिक्षार्थंवा मृन्मयकपालपाणिर्भिक्षार्थैग्रामंप्रविशेदितिगौतमस्मरणात् त

शिरःकपालीध्वजवान्भिक्षाशीकर्मवेदयन् ब्रह्महाद्वादशाब्दानिमितभुक्शुद्धिमाप्नुयात् २४३

थाचवनवासिनातेनभवितव्यम् ब्रह्महाद्वादशाब्दानिकुटिंकृत्वावनेवसेदितिमनुस्मरणात् ग्रामसमीपाद्वौवा कृतवापनोवानिवसेद्ग्रामांतेगोव्रजेपिवा
आश्रमेवृक्षमूलेवासर्वभूतहितेरतइतितेनैवोक्तत्वात् कृतवापनोवेतिविकल्पाभिधानाज्जटीवेतिलक्ष्यते अतएवसंवर्त्तः ब्रह्महाद्वादशाब्दानिवालवासा
जटीध्वजीति तथाभिक्षाशनशीलश्चभवेत् भिक्षाचलोहितकेनमृन्मयखंडशरावकेणग्राह्या लोहितकेनखंडशरावेणग्रामंभिक्षार्थंप्रविशेदितिआपस्तंब-
स्मरणात् सप्तागाराण्येवात्रमृष्टंलभ्यते अत्रनेत्येवसमंकल्पितानिभिक्षार्थंप्रविशेत्सप्तागाराण्यसंकल्पितानिचरेद्भैक्ष्यमितिवसिष्ठस्मरणात् तथासायं ५९
कालएवसाग्राह्या एककालाहारइतितेनैवोक्तत्वात् तच्चभैक्ष्यंब्राह्मणादिवर्णेष्वेवकार्यम् चातुर्वर्ण्येचरेद्भैक्ष्यंखट्वांगीसंयतात्मवानितिसंवर्तस्मरणात्

तथाब्रह्महास्मीतिस्वकर्माख्यापयन्द्वारिस्थितोभिक्षांचरेत् वेश्मनोद्वारितिष्ठामिभिक्षार्थीब्रह्मघातकइतिपराशरस्मरणात् अयंचभैक्षाशित्वनियमोव-
न्यैर्जीवनाशक्तोद्रष्टव्यः भिक्षायैप्रविशेद्ग्रामंवन्यैर्यदिनजीवतीतिसंवर्त्तस्मरणात् तथाब्रह्मचर्यादियुक्तेनचतेनभवितव्यम् खट्वांगपाणिर्द्वादशवत्सरा
न्ब्रह्मचारीभिक्षायैग्रामंप्रविशेत्कर्माचक्षाणः यथोपक्रमेत्संदर्शनादार्यस्यस्थानासनाभ्यांविहरन्सवनेषूदकोपस्पर्शीशुद्ध्येदितिगौतमस्मरणात् ब्र
ह्मचारिग्रहणंचवर्जयेन्मधुमांसंगंधमाल्यादिवास्वप्नांजनाभ्यंजनोपानत् छत्रकामक्रोधलोभमोहहर्षनृत्यगीतपरिवादनभूयानितिब्रह्मचारिप्रकरणोक्ता
विरुद्धधर्मप्राप्त्यर्थं अतएवशंखः स्थानवीरासनीमौनीमौंजीदंडकमंडलुः भिक्षाचर्याग्निकार्यंचकूश्मांडीभिःसदाजपइति तस्यभवेदितिशेषः अत्रच
सवनेषूदकस्पर्शीतिस्नानविधानात् तदंगभूतमंत्रादिप्राप्तिरवगम्यते तथाशुचिनाकर्मकर्तव्यमित्यस्यसर्वकर्मसाधारणत्वात् व्रतचर्यांगभूतशौचसं
पत्त्यर्थंस्नानवत्संध्योपासनमपिकार्यं तस्यापिशौचापादनद्वारेणसर्वकर्मशेषत्वात् तथाचदक्षः संध्याहीनोशुचिर्नित्यमनर्हःसर्वकर्मसु यत्किंचित्कुरुतेकर्म
नतस्यफलभाग्भवेदिति नचद्विजातिकर्मभ्योहानिःपतनमितिवचनात्संध्योपासनायाश्चद्विजातिकर्मत्वादप्राप्तिरितिशंकनीयम् यस्मात्पतितस्यैवव्रत
चर्योपदेशात्तदंगस्यतथैवसंध्योपासनादिप्राप्तिरतोद्विजातीनामध्ययनमीज्यादानंब्राह्मणस्याधिकारप्रवचनयाजनप्रतिग्रहाइत्यादीनामेवद्विजातिक
र्मणांव्रतचर्यानंगभूतानांहानिर्नसर्वेषांतावन्मात्रबाधेनहानिवचनस्यचरितार्थत्वात् इयंचमनुयाज्ञवल्क्यगौतमादिप्रतिपादिताद्वादशवर्षव्रतचर्याएकैवनपु
नर्भिन्ना परस्परसापेक्षत्वादविरोधाच्च तथाहि भिक्षाशीकर्मवेदयन्नित्युक्ते किंभिक्षापात्रंकेषांवागृहेषुकतिषुवेत्याकांक्षाजायेतैव तत्रलोहितकेनखंडशरा
वेणेत्यापस्तंबवचनैःपरिपूरणमविरुद्धम् अतःसर्वैरेककल्पोपदेशात्कैश्चिदुक्तम् मनुगौतमाद्युक्तेतिकर्त्तव्यतायाः परस्परसापेक्षत्वेपिविकल्पइतितदनिरू
प्यैवोक्तमितिमंतव्यम् एवंद्वादशवर्षाणिव्रतचर्यामावर्त्यब्रह्महाशुद्धिमाप्नुयात् इयंचकामकृतब्रह्मवधविषया इयंविशुद्धिरुदिताप्रमाप्याकामतोद्विजम् का

मतोब्राह्मणवधेनिष्कृतिर्नविधीयतेइतिमनुस्मरणात् अत्रेदंचिंतनीयम् किंतत्र द्वित्रिब्राह्मणवधेप्रायश्चित्तस्य तत्रत्वमुतावृत्तिरिति तत्रकेचिन्म
न्यंते ब्रह्महा द्वादशाब्दानीत्यत्रब्रह्मशब्दस्यैकस्मिन् द्वयोर्बहुषुसाधारणत्वादेकस्मिन्ब्राह्मणवधेयत्प्रायश्चित्तंतदेवद्वितीयेतृतीयेपि तत्रैकब्राह्मणवधनि
मित्तकप्रायश्चित्तानुष्ठानेसतीदंकृतमिदंनेतिनशक्यतेवक्तुंदेशकालकर्तृणांप्रयोगानुबंधभूतानामभेदेनागृह्यमाणविशेषत्वात्तत्रानुष्ठानेनैवपापक्ष
यलक्षणकार्यनिष्पत्तिर्युक्ता तथातंत्रानुष्ठितैः प्रयाजादिभिराग्नेयादिषुतंत्रेणैवानेकोपकारणलक्षणकार्याणांनिष्पत्तिः नचैववाच्यम्
द्वित्रिब्राह्मणवधेपापस्यगुरुत्वादेनसिगुरुणिगुरूणिलघुनिलघूनीतिगौतमवचनादावृत्तिमेवप्रायश्चित्तानुष्ठानंयुक्तं विलक्षणकार्ययोस्तंत्रेण
निष्पत्तेरनुपपत्तेरिति यतोनैवंवचनमावृत्तिविधायकंकिंतूपविष्टानांगुरुलघुपापानांव्यवस्थितिप्रतिपादनपरम् नचद्वितीयब्राह्मणवधेपापस्यगुरु
त्वंप्रमाणाभावात् यच्चमनुदेवलाभ्यामुक्तं विधेःप्राथमिकादस्मात्द्वितीयेद्विगुणंभवेत् तृतीयेत्रिगुणंप्रोक्तंचतुर्थेनास्तिनिष्कृतिरिति तदपिप्रतिनिमि
त्तंनैमित्तिकमावर्ततइतिन्यायेनद्वित्रिब्राह्मणवधगोचरनैमित्तकशास्त्रावृत्त्यनुवादेनचतुर्थेतदभावविधिपरम् नपुनर्द्वितीयब्रह्मवधेप्रायश्चित्तानु
ष्ठानद्वैगुण्यविधिपरमिति वाक्यभेदप्रसंगात् तस्मात्द्वित्रिब्राह्मणवधेपिसकृदेवद्वादशवर्षाद्यनुष्ठानंयुक्तं यथाग्नयेकामवतेपुरोडाशमष्टाकपालं
निर्वपेदित्यादिगृहदाहादिनिमित्तेषुचोदितानांकामवत्यादीनांयुगपदनेकेष्वपिगृहदाहादिनिमित्तेषुसकृदेवानुष्ठानम् अत्रोच्यते नहिवचनविरोधेन्यायः
प्रभवति वचनंचविधेःप्राथमिकादित्यादिकंद्वित्रिब्राह्मणवधेप्रायश्चित्तानुष्ठानावृत्तिविधिपरम् एवंसतिन्यायलभ्यतंत्रानुष्ठानबाधितावृत्तिविशेषकरं
स्यात् इतरथाशास्त्रतःप्राप्त्यनुवादकत्वेनानर्थकंस्यात् नचवाक्यभेदः चतुर्थादिब्रह्मवधपर्युदासेनेतरत्रावृत्तप्रायश्चित्तविधानेनैकार्थत्वात् किंच ६०
चतुर्थेनास्तिनिष्कृतिरितिलिंगदर्शनाद्धन्यमानब्राह्मणसंख्योत्कर्षेदोषगौरवंगम्यते तथाचदेवलादिवचनाच्च यत्स्यादनभिसंधायपापंकर्मसकृत्कृत

म् तस्येयंनिष्कृतिर्दृष्टाधर्मवद्भिर्मनीषिभिरिति नचविलक्षणयोर्गुरुलघुदोषयोः क्षयस्तंत्रेणनिष्पाद्यते अतएवंविधेषुदोषगुरुत्वेनकार्यवैलक्षण्यादपिप्रतिनि
मित्तंनैमित्तिकस्यावृत्तिर्युक्ता क्षामवत्यादिषु पुनःकार्यस्यावैलक्षण्याद्युक्तस्तंत्रभावइत्यलंप्रपंचेन यच्चेदंचतुर्थेनास्तिनिष्कृतिरिति तदपिमहापातकविषय
म् पापस्यातिगुरुत्वेनप्रायश्चित्ताभावप्रतिपादनपरत्वात् अतःशूद्रान्नसेवनादौबहुशोप्यभ्यस्तेतदनुगुणंप्रायश्चित्तावृत्तिः कल्पनीयानपुनः प्रायश्चित्ता
भावः अतएवोक्तंमनुना पूर्ववानस्यनरस्त्वातुशूद्रहत्याव्रतंचरेदिति इदंचद्वादशवार्षिकंव्रतंसाक्षाद्धंतुरेवब्रह्महेतितस्यैवाभिधानात् अनुग्राहकप्रयोजका
देरुक्ततत्रदोषानुसारेणप्रायश्चित्ततारतम्यंकल्पनीयम् तत्रानुग्राहकोयत्प्रायश्चित्तभाजंपुरुषमनुगृण्हातिसतत्प्रायश्चित्तंपादोनंकुर्यात् अतस्तस्यद्वादशवा-
र्षिकेनववार्षिकम् प्रयोजकस्त्वर्द्धेनंषड्वार्षिकंकुर्यात् अनुमंतापुनः सार्धपादंसार्धंचतुर्वार्षिकं निमित्तीत्वेकपादंत्रिवार्षिकम् अतएवस्कमंतुः निरस्कृतो
यदाविप्रोहत्वात्मानंमृतोयदि निर्गुणःसाहसात्क्रोधाद्दुःखक्षेत्रादिकारणात् त्रैवार्षिकंव्रतंकुर्यात्प्रतिलोमांसरस्वतीम् गच्छेद्वापिविशुद्ध्यर्थंतत्पापस्येतिनि
श्चितम् अत्यर्थनिर्गुणोविप्रोह्यत्यर्थंनिर्गुणोपरि क्रोधाद्दैम्रियतेयस्तुनिर्निमित्तंतुभर्त्सितः वत्सरंत्रितयंकुर्यान्नरः कृच्छ्रंविशुद्धये इति यदापुनर्निमित्तात्यं
तगणवदुपरिआत्मघातीचात्यंतनिर्गुणस्तदैकवर्षमेवब्रह्महत्याव्रतंकुर्यात् केशश्मश्रुनखादीनांकृत्वातुवपनंवने ब्रह्मचर्यंचरन्विप्रोवर्षेणैकेनशुद्ध्यतीतितेनैवोक्त
त्वात् अनयैवदिशानुग्राहकप्रयोजकादीनांयेनुग्राहकप्रयोजकादयस्तेषामपिप्रायश्चित्तकरणंकल्पनीयं प्रयोजयितानुमंताकर्त्ताचेतिस्वर्गनरकफलेषुकर्मस्वभागिनो
योभूय आरभतेतस्मिन्फलविशेषइत्यापस्तंबीयंवचनंमूलम् तथाप्रोत्साहकादीनामपिदंडप्रायश्चित्तेकल्प्ये यथाहपैठीनसिः हंतामंतोपदेष्टाचतथासं
प्रतिपादकः प्रोत्साहकःसहायश्चतथमार्गानुदेशकः आश्रयःशस्त्रदाताचभक्तदाताविकर्मिणाम् उपेक्षकःशक्तिमांश्चदोषवक्तानुमोदकः अकार्यका
रिणस्तेषांप्रायश्चित्तंप्रकल्पयेत् यथाशक्त्यनुरूपंचदंडंचैषांप्रकल्पयेदिति तथाबालवृद्धादीनांसाक्षात्कर्तृत्वेप्यर्धमेव अशीतिर्यस्यवर्षाणिबालोवाप्यू

नषोडशः प्रायश्चित्तार्धमर्हतिस्त्रियोरोगिण एवचेत्यंगिरः स्मरणात् तथार्वाग्द्वादशवर्षादशीतेरूर्ध्वमेववा अर्धमेवभवेत्पुंसां तुरीयंतत्रयोषितामिति तथानुप
नीतस्यापिबालकस्यपादमात्रमेवप्रायश्चित्तं स्त्रीणामर्धंप्रदातव्यंवृद्धानांरोगिणंतथा पादोबालेषुदातव्यः सर्वपापेष्वयंविधिरितिविष्णुस्मरणात् अतश्च
यच्छंखेन ऊनैकदशवर्षस्यपंचवर्षात्परस्यच प्रायश्चित्तंचरेद्भ्रातापितावान्यः सुहृज्जन इतिप्रतिपाद्योक्तम् अतोबालतरस्यास्यनापराधोनपातकम् रा
जदंडोनतस्यास्तिप्रायश्चित्तंनविद्यतेइतितदपिसंपूर्णप्रायश्चित्ताभावप्रतिपादनपरं आश्रमविशेषनिरपेक्षेण श्रूयमाणेषुब्राह्मणोनहंतव्यस्तस्माद्ब्राह्मणराज
न्यौवैश्यश्च नसुरांपिबेदित्येवमादिष्वनपेक्षितवयोविशेषस्यैवचाधिकारादतस्तदीयमपिप्रायश्चित्तंपित्रादिभिरेवाचरणीयम् पुत्रानुत्पाद्यसंस्कृत्यवेदम
ध्याप्य वृत्तिंविदध्यादितितस्यैवपुत्रहिताचरणेअधिकृतत्वात् यत्रपुनः कस्मिंश्चित् ब्रह्मवधेप्रयोजकभावमापन्नस्यान्यस्मिन्साक्षात्कर्तृत्वेगुरुलघुप्रायश्चित्त
सन्निपातस्तत्रद्वादशवार्षिकादिगुरुप्रायश्चित्तांतःपातिनः प्रयोजकसंबंधिलघुप्रायश्चित्तस्यप्रसंगात्कार्यसिद्धिः नचैवंसत्यविशेषाल्लघुकल्पेनमहतोपिसि
द्धिःस्यादित्याशंकनीयम् अतोऽत्यंतःपातितयानुष्ठानेविशेषानवगमात्प्रसंगात्कार्यसिद्धिरवगम्यते नचलघ्वंतःपातीमहाकल्पइतिकुतःप्रसंगाशंका नच
चैत्रवधजनितकल्मषक्षयार्थमनुष्ठितेनकथंविष्णुमित्रवधोत्पाद्यपापनिवृत्तिरितिवाच्यम् चैत्राद्युद्देशस्यातंत्रत्वात् अतोयथाकाम्यनियोगनिष्पत्त्यर्थंस्वर्गा
र्थंचानुष्ठितैराग्नेयादिभिर्नित्यनियोगनिष्पत्तिस्तद्वल्लघुप्रायश्चित्तस्यापिकार्यसिद्धिः यत्पुनर्मध्यमांगिरोवचनं गवांसहस्रंविधिवत्पात्रेभ्यःप्रतिपादयेत् ब्र
ह्महाविप्रमुच्येतसर्वपापेभ्यएवचेति तत्सवनस्थगुणवद्ब्राह्मणविषयम् एतच्चद्विगुणंसवनेस्थेतुब्राह्मणेव्रतमादिशेदितिएतद्वाक्यविहितंनतुद्विगुणद्वाद
शवार्षिकव्रतचर्याशक्तस्यवेदितव्यम् प्रायश्चित्तस्यातिगुरुत्वात् नत्वनावृत्तद्वादशवार्षिकविषयम् तत्रहिद्वादशदिनान्येकैकप्राजापत्यमितिगणनायांप्राजा
पत्यानांषष्ट्यधिकशतत्रयंभवति यद्यपिप्राजापत्यस्यांतेत्र्यहमुपवासोधिकस्तथाप्यत्रवनवासजटाधारणवन्याहारत्वादिरूपतपोविशेषयुक्तत्वादुपवासाभावे

व्येकैकस्य द्वादशाहस्य प्राजापत्यतुल्यत्वम् ततश्च प्राजापत्यक्रियाशक्तौ धेनुं दद्याद्विचक्षणः गवामभावे दातव्यं तन्मूल्यं वा न संशय इत्यनेन न्यायेन प्रति
प्राजापत्यमेकैकस्यां धेन्वां दीयमानायां धेनुनामपि षष्ट्यधिकं शतत्रयं भवति न पुनः सहस्रमतो यथोक्त एव विषयो युक्तः यदपि शंखवचनम् पूर्ववदमति
पूर्वं चतुर्षु वर्णेषु विप्रं प्रमाप्य द्वादशवत्सरान्षट् त्रीन्सार्धसंवत्सरं च व्रतान्यादिशेत्तेषामंते गोसहस्रं तदर्धं तस्यार्द्धं तदर्द्धं दद्यात्सर्वेषां वर्णानामानुपूर्व्येण
तिद्वादशवार्षिकगोसहस्रयोः समुच्चयपरम् तदाचार्यादिहननविषयं द्रष्टव्यम् तस्यातिगुरुत्वात् तथा च दक्षः सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मण
ब्रुवे आचार्ये शतसाहस्रं सोदर्ये दत्तमक्षयमिति प्रतिपाद्योक्तत्वात् समं द्विगुणसाहस्रमानंत्यं च यथाक्रमम् दाने फलविशेषः स्याद्धिंसायां तद्वदेव
हीति तथापस्तंबेन द्वादशवार्षिकमुक्त्वोक्तमस्मिन्नेव विषये गुरुं हत्वा श्रोत्रियं वा एतदेव व्रतमुत्तमादुच्छ्वासाच्चरेदिति तत्र यावज्जीवमावर्त्य
माने व्रते यदा त्रैगुण्यं चातुर्गुण्यं वा संभाव्यते तदा तत्रासमर्थस्य बहुधनस्यायं दानतपसोः समुच्चयो द्रष्टव्यः द्वादशवार्षिकव्यतिरिक्तानां तु क्रमं तु
पराशराद्युक्तानां प्रायश्चित्तानामुत्तरत्र व्यवस्थां वक्ष्यामः ननु च द्वादशवार्षिकादिकल्पानां व्यवस्था कुतोऽवसिता न तावत् द्वादशवार्षिकादिविधायक
वाक्यैरिति युक्तं तत्राप्रतीतेः न च वाच्यं प्रमाणावगतगुरुलघुकल्पानां बाधो मा प्रसाक्षीदिति व्यवस्था कल्प्यत इति विकल्पसमुच्चयांगांगीभावाना
मन्यतमाश्रयणे नापि बाधस्य सुपरिहरत्वात् अत्रोच्यते न तावद्द्वादशवार्षिकक्रमं तु दर्शितानां विषमकल्पानां विकल्पो वकल्प्यते विकल्पाश्रयणे
गुरुकल्पानामनुष्ठानासंभवेनानर्थक्यप्रसंगात् न च षोडशिग्रहणवद्विषमयोरपि विकल्पोपपत्तिरिति वाच्यम् यतस्तत्रापि सति संभवे ग्रहणमेवेति युक्तं
कल्पयितुम् यद्वा षोडशिग्रहणानुगृहीतेनातिरात्रेणाक्षिप्रं स्वर्गादिसिद्धिरतिशयिनस्य वा स्वर्गस्येति कल्पनीयम् इतरथा ग्रहणविधेरानर्थक्यप्रसंगा
त् नापि समुच्चयः उपदेशातिदेशप्राप्तिमंतरेण समुच्चयो न संभवति उपदेशावगतैर्नैरपेक्ष्यस्य बाधप्रसंगात् न चांगांगीभावश्रुत्यादिभावविनियो

त्कृणामभावात् अतःपरस्परोपमर्दपरिहारार्थंविषयव्यवस्थाकल्पनैवोचिता साचजातिशक्तिगुणाद्यपेक्षयाकल्पनीया जातिशक्तिगुणापेक्षंसकृद्बुद्धि
कृतंतथा अनुबंधादिविज्ञायप्रायश्चित्तंप्रकल्पयेदितिदेवलस्मरणात् २४३ पूर्वोक्तस्यब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तस्यनैमित्तिकंसमाप्त्यवधिमाह यश्चो
रव्याघ्रादिभिर्व्यापाद्यमानस्यब्राह्मणस्यैकस्याप्यात्मप्राणानंतरेकृत्वाप्राणत्राणंकरोति गवांद्वादशकस्यासावसंपूर्णेद्वादशवार्षिकेशुद्ध्येत् यद्यपि
प्राणत्राणेप्रवृत्तस्तदकृत्वैवम्रियतेतथापिशुद्ध्यत्येव अतएवमनुना ब्राह्मणार्थेगवार्थेवासद्यःप्राणान्परित्यजेत् मुच्यतेब्रह्महत्यायागोप्तागोर्ब्रा
ह्मणस्येवेति ब्राह्मणरक्षणंतदर्थमरणंचपृथगुपात्तं तथापरकीयाश्वमेधस्यावभृथाख्यकर्मांगभूतस्नानसमयेस्वयमपिस्नात्वाब्रह्महत्यायाःशु

ब्राह्मणस्यपरित्राणाद्गवांद्वादशकस्यच तथाश्वमेधावभृथस्नानाद्वाशुद्धिमाप्नुयात् २४४

द्धिमाप्नुयात् स्नानंचस्वकल्मषंविख्याप्यकुर्यात् तथाचमनुः शिष्ट्वावाभूमिदेवानांनरदेवसमागमे स्वमेनोवभृथेस्नात्वाहयमेधीविमुच्यतइ
तिभूमिदेवब्राह्मणाऋत्विजस्तेषांनरदेवेनराज्ञायजमानेनसमवायेस्वीयमेनःशिष्ट्वापिविख्याप्याश्वमेधावभृथेस्नात्वाशुद्ध्येत् यदितैरनुज्ञा
तोभवति अश्वमेधावभृथंगत्वातत्रानुज्ञातःस्नातःसद्यःपूतोभवतीतिशंखस्मरणात् अश्वमेधावभृथग्रहणमग्निष्टुन्मध्यानांपंचदशरात्रादि
क्रत्वंतराणामग्निष्टुत्समाप्तिकानांवासर्वमेधादीनामुपलक्षणम् अश्वमेधावभृथेवान्ययज्ञेप्यग्निष्टुदंतश्चेदितिगौतमस्मरणात् अयंचप्रक्रांतद्वा
दशवार्षिकस्यकथंचित्ब्राह्मणत्राणादिकंकुर्वतोव्रतसमाप्त्यवधिरुच्यते यथासारस्वतेसत्रे प्लाक्षंप्रस्रवणं प्राणोत्थानमृषभैकशतानांवागवा ६२

सहस्रस्याभावे सर्वस्वजान्यां गृहपतिमरणे वेति नपुनः स्वतंत्रं प्रायश्चित्तांतरं तथाच शंखः द्वादशे वर्षे ऋद्धिं प्राप्नोत्यंतरा वा ब्राह्मणं मोचयित्वा गवा
वा द्वादशानां परित्राणात्सद्य एवाश्वमेधावभृथस्नानाद्वा पूतो भवति अतएव मनुना कृतवापो वने निवसेदिति द्वादशवार्षिकस्य गुणविधिं प्रक्रम्य ब्रा
ह्मणार्थे गवार्थे वा सद्यः प्राणान्परित्यजेत् मुच्यते ब्रह्महत्याया गोप्ता गोब्राह्मणस्य चेत्यादिना मध्ये ब्राह्मणत्राणादिकमभिधाय एवं दृढव्रतो नित्यं ब्रह्मचा
रीसमाहितः समाप्ते द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहतीति द्वादशवार्षिकमेवोपसंहृतम् ननु ब्रह्महत्यायाः ऋद्धिमाप्नुयादिति ब्राह्मणत्राणादीनां द्वादशवार्षि
केण सहैकफलत्वावगम्यत्वात्स्वातंत्र्यमेव युक्तं नपुनरंगत्वम् किंच प्रधानविरोधित्वादपि नांगत्वम् प्रधानानुग्राहकं ह्यंगं भवति नच प्रारब्धद्वादशवा
र्षिकस्येदं विधानम् येन तत्कार्यविधानं गम्यते यथा सत्रायावगूर्य विश्वजिता यजेतेति सत्रप्रयोगप्रवृत्तस्य तत्परिसमापनाक्षमस्य विश्वजिद्विधान
मतोपि स्वातंत्र्यमेव युक्तम् यथाग्निप्रवेशलक्ष्यभावादीनां नच तेषामपि द्वादशवार्षिकोपक्रमोपसंहारमध्ये पठितत्वेन तदंगत्वमिति शंकनीयम् य
तः सत्यपि मध्यपाठे निर्ज्ञातप्रयोजकत्वे प्रयोजनाकांक्षाविरहान्न परस्परमंगांगित्वं युक्तं यथा सामिधेनीप्रकरणमध्यवर्तीनामभिविदानामग्निसमिंधनप्र
काशनत्वेन सामिधेनीभिः सहैककार्याणां न सामिधेन्यंगत्वं नचैकांततोग्निप्रवेशनादीनां द्वादशवार्षिकमध्ये पाठः वसिष्ठगौतमादिभिरेषां द्वादशवार्षि
कप्रक्रमात् प्रागेव पठितत्वात् इदमेव स्वातंत्र्यं प्रकटयितुं मनुना लक्ष्यं शस्त्रभृतां वा स्यात्प्रास्येदात्मानमग्नौ वेति प्रतिवाक्यं वा शब्दः पठितः तथाप्र
तिप्रायश्चित्तमेवमेवोपसंहृतम् अतोन्यतममास्थाय विधिं विप्रः समाहितः ब्रह्महत्याकृतेपापं व्यपोहत्यात्मवित्तयेति अतोग्निप्रवेशादीनां स्वातंत्र्यमे
व युक्तम् अतश्च ब्राह्मणत्राणादेरप्येकफलत्वान्नांगत्वमिति उच्यते परिहृतमेतदंतरा ब्राह्मणं मोचयित्वेत्यादिना शंखवचनेनांगत्वावगमात् अंतस्थै
व सतः प्रधानद्वारेण फलसंबंधः नच प्रधानविरोधः यतो ब्राह्मणत्राणावधिकस्यैव व्रतानुष्ठानस्य फलसाधनत्वं विधीयते इति न विरोधः २४४ किंच

दीर्घेण बहुकालव्यापिना तीव्रेण दुःसहेनामयेन कुष्ठादिव्याधिना ग्रस्तं पीडितम् ब्राह्मणं गां वा तथाविधाम् पथि दृष्ट्वा निरातंकं नीरुजं कृत्वा ब्रह्महा शुचिर्भवति ननु ब्राह्मणस्य परित्राणादित्यत्र यदुक्तं ब्राह्मणरक्षणं तदेव किमर्थं पुनरुच्यते ब्राह्मणं गामथापि वेति सत्यमेवं किंत्वात्मप्राणपरित्यागेनाथस्तनवाक्ये ब्राह्मणरक्षणमुक्तमधुना पुनरौषधदानादिनेति विशेषः अमुनैवाभिप्रायेणोक्तं मनुना विप्रस्य तन्निमित्ते वा प्राणलाभे विमुच्यते इति २४५ किंच विप्रस्यापहृतसर्वस्वतयावसीदतः संबंधि द्रव्यं भूहिरण्यादिकं चौरैर्हृतं साकल्येनानीय रक्षणं यः करोति स विशुध्यति आनयने प्रवृत्तः स्वयं चौरैर्घातितो वा तन्निमित्तं ब्राह्मणसर्वस्वानयनार्थं तत्र युध्यमानः शस्त्रैः क्षतो मृतकल्पो जीवन्नपि विशुध्यति शस्त्रैरिति बहुवचनं क्षतबहुत्वप्राप्त्यर्थं अतएवम

दीर्घतीव्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा दृष्ट्वा पथि निरातंकं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः २४५
आनीय विप्रसर्वस्वं हृतं घातित एव वा तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीवन्नपि विशुध्यति २४६
लोमभ्यः स्वाहेत्येवं हि लोमप्रभृति वै तनुम् मज्जांतां जुहुयाद्वापि मंत्रैरेभिर्यथाक्रमम् २४७

नुना त्र्यवरं प्रतिरोद्धा वा सर्वस्वमवजित्य वेति त्र्यवरग्रहणं कृतम् एतस्य श्लोकद्वयोक्तकल्पपंचकस्य ब्राह्मणरक्षणरूपकत्वेनांतरा वा ब्राह्मणं मोचयित्वेत्यनेन शंखवचनेन क्रोडीकृतत्वात् द्वादशवार्षिकसमाप्त्यवधित्वेन विनियोगान्न स्वातंत्र्यम् २४६ प्रायश्चित्तांतरमाह लोमभ्यः स्वाहेत्येवमादिभिर्मंत्रैर्लोमप्रभृति मज्जांतां तनुं जुहुयादिति शब्दः करणत्वनिर्देशार्थः एवंशब्दः प्रकारसूचनार्थः हिशब्दः स्मृत्यंतरप्रसिद्धत्वगादीनां प्रभृतिशब्देनाक्षिप्यमाणानां द्योतनार्थः ततो लोमादीनि होमद्रव्याणि चतुर्थ्या निर्दिश्यंते स्वाहाकारांतां पठित्वा तैर्मंत्रैर्जुहुयात् तेन च हूयमानद्रव्याणां लोमत्वग्लोहितमांसमेदः स्नाय्वस्थि ६३

मज्ज्ञानामष्टसंख्यत्वादष्टौ मंत्रा भवंति तथाच वसिष्ठः ब्रैह्मग्निमुपसमाधाय जुहुयाल्लोमानि मृत्योर्जुहोमि लोमभिर्मृत्युंवाशयइतिप्रथमां १ त्वंचमृत्योर्जूहोमित्वचा
मृत्युंवाशयइतिद्वितीयां २ लोहितंमृत्योर्जुहोमि लोहितेनमृत्युंवाशयइति तृतीयाम् ३ मांसानिमृत्योर्जुहोमि मांसैर्मृत्युंवाशयइति चतुर्थीम् ४ मेदोमृत्यो
र्जुहोमिमेदसामृत्युंवाशयइतिपंचमीम् ५ स्नायूनिमृत्योर्जुहोमिस्नायुभिर्मृत्युंवाशयइतिषष्ठीम् ६ अस्थीनिमृत्योर्जुहोमि अस्थिभिर्मृत्युंवाशयइ
तिसप्तमीम् ७ मज्ज्ञांमृत्योर्जुहोमिमज्ज्ञाभिर्मृत्युंवाशयइत्यष्टमीम् ८ अत्रचलोमप्रभृतितन्नुंजुहुयादितिलोमादीनां होमद्रव्यत्वावगमाल्लोमभ्यःस्वा
हेतिसत्यपिचतुर्थीनिर्देशेलोमादीनांनदेवतात्वंकल्प्यते द्रव्यप्रकाशकत्वेनैवमंत्राणांहोमसाधनत्वोपपत्तेः किंतुलोमभिर्मृत्युंवाशयइत्यादिवसिष्ठमंत्रपर्यालो
चनायामृत्योरेवहविःसंबंधावगमाद्देवतात्वंकल्पते अतश्चलोमादीनिसामर्थ्यात्स्वधितिनावदायमृत्यूद्देशेनाष्टौहोमान्कृत्वांतेतन्नुंप्रक्षिपेत् अतोयत्कै
श्चिदुक्तमनादिष्टद्रव्यत्वादाज्यहविष्कोहोमइतितदनिरूप्यैवोक्तमित्युपेक्षणीयम् जुहुयादित्यनेनाग्नौसिद्धेभ्रूणहाग्निमुपसमाधायेतिपुनरग्निग्रहणं
लौकिकाग्निप्राप्त्यर्थम् युक्तंचैतत् पतिताग्नीनांप्रतिपत्तिविधानात् आहिताग्निस्तुयोविप्रोमहापातकभाग्भवेत् प्रायश्चित्तेनशुध्येततदग्नीनांतुकाग
तिः वैतानंप्रक्षिपेत्तोयेशालाग्निंशमयेद्बुधइत्युशनसःस्मरणात् तथामहापातकसंयुक्तोदैवात्स्यादग्निमान्यदि पुत्रादिःपालयेदग्नीन्युक्तश्चादोषसंक्ष
यात् प्रायश्चित्तंनकुर्याद्यः कुर्वन्वाम्रियतेयदि गृह्यंनिर्वापयेत्श्रौतमप्स्वस्येत्सपरिच्छदमितिकात्यायनस्मरणात् तनुप्रक्षेपश्चोत्थायोत्थायत्रिरधो
मुखेनकर्तव्यः यथाहमनुः प्रास्येदात्मानमग्नौवासमिद्धेत्रिरवाक्शिराइति गौतमेनाप्यत्रविशेषोदर्शितः प्रायश्चित्तमग्नौसक्तिर्ब्रह्मघ्नस्त्रिरवस्यातस्येति
अवस्यातस्य अनशनकर्शितकलेवरस्येत्यर्थः तथाचकाठकीश्रुतिः अनशनेनकर्शितोग्निमारोहेदिति इदंचमरणांतिकप्रायश्चित्तंकामकारविषय्

ओळ १ ली भ्रूणै

यथाहमध्यमांगिरः प्राणांतिकंचयत्प्रोक्तंप्रायश्चित्तंमनीषिभिः तत्कामकारविषयंविज्ञेयंनात्रसंशयः तथा यःकामतोमहापापंनरःकुर्यात्कथंचन नतस्यशु
द्धिर्निर्दिष्टाभृग्वग्निपतनादृतेइति एतच्चप्रायश्चित्तंस्वंतत्रमेव नब्राह्मणत्राणादिवत् द्वादशवार्षिकांतर्भूतमित्युक्तंप्राक् २४७ किंच अथवासंग्रामेयु
द्धभूमावुभयदलेप्रेरितशरसंपातस्थानेलक्ष्यभूतोमृतः शुद्धिंप्राप्नुयात् गाढमर्मप्रहारजनिततीव्रवेदनोमृतकल्पोमूर्छितोजीवन्नपिविशुद्ध्यति लक्ष्यभा
वश्चप्रायश्चित्त्यहमित्येवंविदुषांधनुर्विद्याविदांसंग्रामेस्वेच्छयाकर्त्तव्योनतुराज्ञाबलात्कारयितव्यः यथाहमनुः लक्ष्यंशस्त्रभृतांवास्याद्विदुषामिच्छयात्मन
इति इदंचमरणांतिकत्वात् साक्षात्कर्तुः क्षत्रियस्यकामकारविषयम् अपिशब्दादश्वमेधादिनापिशुद्ध्यति तथाहमनुः यजेतवाश्वमेधेनस्वर्जितागोसवेनच

संग्रामेवाहतोलक्ष्यभूतः शुद्धिमवाप्नुयात् मृतकल्पःप्रहारार्त्तोजीवन्नपिविशुद्ध्यति २४८

अभिजिद्विश्वजिद्भ्यांवात्रिवृताग्निष्टुतापिवेति अश्वमेधानुष्ठानंसार्वभौमक्षत्रियस्यैव यजेतवाश्वमेधेनक्षत्रियस्तुमहीपतिरितिपराशरस्मरणात् नासार्व-
भौमोयजेतेत्यसार्वभौमस्यप्रतिषेधदर्शनाच्च इदंचाश्वमेधानुष्ठानंसार्वभौमस्यकामकारकृतेमरणांतिकस्थानेद्रष्टव्यम् महापातककर्त्तारश्चत्वारोमतिपू
र्वकम् अग्निंप्रविश्यशुध्यंतिस्थित्वावामहतिक्रतावितिे यमेनमरणकालाग्निप्रवेशतुल्यतयामहाक्रतोरश्वमेधस्यनिर्दिष्टत्वात् स्वर्जितादयश्चत्रैवर्णिक-
स्याहिताग्नेरिष्टप्रथमयज्ञस्यद्वादशवार्षिकेणसहविकल्प्यंते नचस्वर्जिताद्यर्थमाधानंप्रथमयज्ञानुष्ठानंवाकार्यम् पतितस्यद्विजातिकर्मस्वनधिकारात्
नचसंध्योपासनवदविरोधइतियुक्तम् आधानादेरुत्तरक्रतुशेषत्वाभावात् तेनचदक्षिणान्यूनाधिक्याश्रयणेनद्वादशवार्षिकार्यहेषुसाक्षाद्दृत्रादिषुव्यव

[OrderDescription]
,CREATED=10.06.20 13:13
,TRANSFERRED=2020/06/10 at 13:32:06
,PAGES=129
,TYPE=STD
,NAME=S0003111
,Book Name=M-2900-PRAYSHCHIT TAMDHI
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF

FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF

FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF

FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF

FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF

FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF

FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF

FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF

FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,